

TIMO POUTIAINEN

“Kokonaisuutena ei ollut paha harjoitus”

eTampere-kehittämisohjelma
verkostojen rakentajana

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Esitetään Tampereen yliopiston
johtamiskorkeakoulun johtokunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Tampereen yliopiston
Paavo Koli -salissa, Kanslerinrinne 1, Tampere,
4. päivänä huhtikuuta 2014 klo 12.

TAMPEREEN YLIOPISTO

TIMO POUTIAINEN

“Kokonaisuutena ei ollut paha harjoitus”

eTampere-kehittämisohjelma
verkostojen rakentajana

English abstract

Acta Universitatis Tamperensis 1919
Tampere University Press
Tampere 2014

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Tampereen yliopisto
Johtamiskorkeakoulu

Copyright ©2014 Tampere University Press ja tekijä

Kannen suunnittelu
Mikko Reinikka

Myynti:
kirjamyynti@juvenes.fi
<http://granum.uta.fi>

Acta Universitatis Tamperensis 1919
ISBN 978-951-44-9409-3 (nid.)
ISSN-L 1455-1616
ISSN 1455-1616

Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1403
ISBN 978-951-44-9410-9 (pdf)
ISSN 1456-954X
<http://tampub.uta.fi>

Suomen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print
Tampere 2014

Kiitokset

En muista koskaan haaveilleeni tutkijan ammatista. Tutkija minusta kuitenkin tuli. Nyt tämä statukseni ikiajoiksi sementoiva kirjakin valmistui, joten on aika kiittää osallisia.

Ensimmäiseksi osoitan kiitokseni väitöskirjani ohjaajalle, professori Jouni Häkille, joka ehti moneen mukaan. Hän rekrytoi minut tähän projektiin, kirjoitti kanssani kaksi artikkelia, antoi merkittävää tukea tutkimusrahoituksen hankkimisessa ja kaiken kaikkiaan osoitti hämmästyttävää kärsivällisyyttä työni suhteen. Kannanotoissaan neutraali ja väitöskirjailijan oma-aloitteellisuutta korostanut ohjausote osoitti lopulta toimivuutensa, vaikka molempien osapuolten uskoa kenties välillä koeteltiinkin.

Kiitän professori Tommi Inkistä ja professori Jarmo Kortelaista. He toimivat työni esitarkastajina ja antoivat lausunnoillaan arvokasta ulkopuolista näkökulmaa työn julkaisukuntoon viimeistelyyn. Suostuipa Tommi Inkinen myös vastaväittäjäkseni.

eTamperealaisten kanssa oli ilo tehdä yhteistyötä. He olivat avoimia, innostuneita ja kannustavia. eTampere-toimiston väki oli dokumentoinut ja arkistoinut ohjelman vaiheet varsin perinpohjaisesti, ja tutkija sai astua niin sanotusti katettuun pöytään. Jos jotain puuttui, sen jäljittämiseksi autettiin. Aineistosta ja näkökulmista ei olisi tullut pulaa, joten rajoittavina tekijöinä toimivat lähinnä aika ja tieteentekijän rajalliset resurssit. Kiitos.

Pieninä palasina oli tiedemiehen leipä maailmalla. Tutkimustyötäni rahoittivat Maantieteen tutkijakoulu, Suomen Akatemia (projektit SA105132 & SA133521), Pirkanmaan rahasto sekä Tampereen yliopiston tukisäätiö. Julkaisemiseen sain tukea Tampereen kaupungin tiederahastolta. Kiitos.

Kansatutkijat tuottivat työajalla ja sen ulkopuolellakin rutkasti iloa, mistä heille suurkiitos. Vertaistukea ja ammattiapua järjestyi tarvittaessa, ja akateemisen aherruksen oheen järjestetyt yhteiset tyky-aktiviteetit ja illanvietot olivat virkistäviä, vaikka seuraavana päivänä joskus väsyttikin. Erityiskiitokset esitän Kirsi Siltaselle, joka toimi kommentteillaan viimeisten viikkojen vetoapuna.

Isä ja äiti jaksoivat koko prosessin ajan olla huolestuneita työni etenemisestä ja valmistumisesta, eivätkä tutkijan usein yksisanaiseksi jääneet raportit rintamalta varmaankaan asiaa auttaneet. Nyt voin sen kuitenkin paljastaa: valmista tuli!

Suurimmat kiitokset ansaitsevat Riikka, Frida ja Katri. Kirjoitusrupeaman huolet ja murheet unohtuivat teidän seurassanne aina, ja Fridan ja Katrin ansiosta pystyin heti kotiin tultuani vaihtamaan kokonaan toisentyypisen kirjallisuuden pariin. Olette parhaita!

Tampereella 27.2.2014

Timo Poutiainen

Abstract

“Not such a bad exercise” – eTampere development programme as a network builder

eTampere development programme was implemented between 2001–2005 and its general objective was to make Tampere a global leader in the research, development and application of products and services related to the information society. The programme sought to achieve the goal most importantly by means of new, cross-disciplinary and cross-organizational cooperation. In practice the programme set out to organize events for its interest groups and to search actively common denominators upon which to build up networks. In this doctoral thesis I examine the formation and functioning of the eTampere development programme, the role of social capital in the process, and the programme’s aims to create and strengthen social capital and its preconditions. In more broad terms the issue at stake is how such programmes, that are crucial elements in today’s regional development, aim to create patterns of action that enable continuous and development-oriented practices and policies based on local premises.

This research is a case study based on empirical data that consists of theme interviews of the programme key persons and a large collection of eTampere documents. I depict the planning and implementation phases of the programme from the vantage point of actor-network theory, in the form of two translation processes. I examine eTampere throughout its life cycle with main focus on the network formation and subsequent analysis of the stages of translation from the viewpoint of social capital and its three dimensions – structural, cognitive, and relational. My main points of interest are actors and their know-how, interests and roles, actor recruiting, communication and cooperation.

Translation is a process, whereby an actor aspires to readdress the interests of potential allies to parallel the interests of the actor-network, as well as to establish its own authoritative position to speak on behalf of its allies. Within eTampere programme the crucial factor was how the relations fostering a sense of community between the actors were formed: how did the primary actor problematize the situation at hand, how it defined the actors and their identities and interests needed

in completing the translation, and how it attracted their interest and convinced them to accept the roles it had defined.

The most important intermediaries in connecting and binding actors together, and in defining their relationships, were texts (i.e. literary inscriptions), and human beings with their social skills. The significance of an ambitious eTampere-vision and the programme's goals, and the dedication of the programme's key persons were highlighted in three key situations: 1) in 'selling' the programme idea and in recruiting new members, 2) in maintaining and increasing a sense of membership and belonging during the programme, and 3) in creating group identity and (re)writing the regional identity.

Unlike the formation of the programme's planning group, and the planning stage as a whole, the recruiting and engagement of new actors did not succeed too well during the programme implementation. Consequently, the much aspired broad-based business-university-government cooperation was left incomplete. The government and university actors were eager to come along, but the business participation was weaker than expected. The most critical stages in this regard were participation and engagement. In analytical terms, reasons for the varying success of translations can be traced to problematization, whereby the actors' identities and interests are defined. Here the key factors are related particularly to the cognitive dimension of social capital and its components: common culture, shared language and vision and their role in creating, activating and maintaining social capital. The development of social capital is significantly affected by factors that shape the evolution of social relationships: time, interaction, interdependence and closure – conditions included as targets of my analytical toolbox.

Cognitive social capital and factors shaping the evolution of social relationships are crucial in projects and programmes like the eTampere. Their temporary nature, heterogeneity of actors, and strive for cross-scholar and cross-organizational collaboration with new partners are real challenges for the emergence and development of social capital. If actors or new potential allies do not share common interaction history, or if they lack time or concrete need and motivation to create such history, it's difficult to build strong basis for cognitive and relational social capital and thus establish tangible cooperation. In eTampere programme key actors shared the same development view, which helped in this regard, but difficulties still emerged when the programme strove to expand across organizational and disciplinary boundaries.

In this thesis I argue that the eTampere programme should be examined not only as a forum of collaboration, but also as a forum for interaction and collective

learning, and as a part of the development continuum of the city of Tampere. eTampere and its follower development programmes, Creative Tampere and Open Tampere share some common goals: they aim for extensive collaboration and networking. This chain of programmes and regular programme evaluations strives at creating a continuous development and learning process. The main themes of this process may change from information society development to issues such as creative businesses, and alongside this, investments in developing immaterial elements of competitiveness are continuously being made. Unlike the planning and implementation of singular future visions, this capacity and competence creating approach, based on continuity, helps in managing instability and adapting to changes. As a result common and shared values, interests, and ways of doing things may emerge as the basis upon which to build more concrete cooperation and measures of development. From this viewpoint the processes of interaction and collective learning can be more significant than the programme results themselves. The most important achievements of eTampere programme can be seen in the input that the programme gave to this continuum – an input that I have sought to examine and illuminate in this thesis.

Tiivistelmä

eTampere-kehittämishjelman (2001–2005) yleistavoitteena oli tehdä Tampereesta maailman johtava tietoyhteiskunnan tutkija, kehittäjä ja soveltaja. Tärkeimpinä keinoina tavoitteen saavuttamiseksi nähtiin paikallisten yritysten, korkeakoulujen ja julkisen hallinnon välinen uudenlainen, tieteenala- ja organisaatorajat ylittävä yhteistyö ja verkostoituminen, joita ohjelma pyrki määrätietoisesti edistämään muun muassa järjestämällä sidosryhmilleen yhteisiä tilaisuuksia ja pyrkimällä aktiivisesti etsimään osapuolille yhteisiä nimittäjiä tulevien verkostojen peruskiviksi. Tutkimukseni tarkastelen ja analysoin eTampere-ohjelman muotoutumis- ja toimintaprosessia, sosiaalisen pääoman roolia siinä sekä ohjelman pyrkimyksiä luoda ja vahvistaa sosiaalista pääomaa ja sen edellytyksiä. Laajemmin kysymys on siitä kuinka tietyn teeman tai ongelman ympärille järjestäytyneet ja ohjelmaksi organisoitunut kokoonpano, jollaiset on nykypäivän aluekehityksessä tunnustettu keskeiseksi toimijaksi, pyrki luomaan Tampereelle jatkuvan ja kehittämisorientoituneen, omista lähtökohdista tapahtuvan organisoitumisen ja uudistumisen mahdollistavia toimintamalleja.

Tutkimukseni on luonteeltaan tapaustutkimus, jonka empiirisen aineiston muodostavat avaintoimijoiden teemahaastattelut ja eTampere-dokumenttiaineisto. Esitän eTampere-ohjelman suunnittelu- ja toteuttamisvaiheet toimijaverkkoteoriaan tukeutuen, kahden erillisen käänköskertomuksen muodossa. Tarkastelen verkostoa koko sen elinkaaren ajalta kiinnittäen huomiota erityisesti verkoston muodostumisvaiheeseen. Tämän jälkeen analysoin käänköskertomuksen vaiheita sosiaalisen pääoman ja sen ulottuvuuksien – rakenteellisen, kognitiivisen ja relationaalisen – näkökulmasta. Keskeiset kiinnostuksen kohteeni ovat ihmiset tietoineen, taitoineen, intresseineen ja rooleineen sekä toimijoiden rekrytointi, vuorovaikutus ja yhteistyö.

Kääntäminen on prosessi, jossa aktiivinen toimija pyrkii muokkaamaan potentiaalisten liittolaisten intressit oman tulkintansa mukaisiksi ja vakiinnuttamaan oman auktoriteettiasemansa, oikeuden puhua liittolaistensa puolesta. eTampere-ohjelman kohdalla olennaista oli se, kuinka ja millaisiksi yhteisyyden mahdollistavat suhteet eri toimijoiden välille muodostuivat: kuinka alkuperäinen toimija määritteli lähtötilanteen, käänköksen toteuttamiseen tarvittavat toimijat, heidän identiteettinsä ja

intressinsä sekä herätti näiden kiinnostuksen ja sai heidät sitoutumaan heille kaavailmiinsa rooleihin.

Keskeisimpinä välittäjinä eli toimijoita yhteensaattavina ja yhdistävinä tekijöinä sekä heidän suhteensa määrittelevinä tekijöinä toimivat tekstit ja ihmiset. Kunnianhimoisen, Tampereen uudistumis- ja sopeutumiskykyä sekä toisaalta myös kaupungin vahvuuksia ja perinteitä korostaneen eTampere-vision ja ohjelman tavoitteiden sekä asialleen omistautuneiden ja innostavien ohjelma-aktiivien merkitys ja rooli tuli selvästi esiin kolmessa yhteydessä: ideaa ja ohjelmaa myytäessä ja uusia jäseniä rekrytoimissa, yhteenkuuluvuuden tunteen ja yhteishengen ylläpitämisessä ja lisäämisessä ohjelman aikana sekä ryhmäidentiteetin ja (uuden) alueellisen identiteetin luomisessa.

Ohjelman suunnitteluryhmän kokoaminen ja valmisteluvaihe kokonaisuudessaan toteutui odotusten mukaisesti, mutta itse ohjelman toimijoiden ja toteuttajien rekrytointi ja sitouttaminen eivät toteutuneet toivotussa laajuudessa. Tavoitellun, laajapohjaisen business-university-government -yhteistyön osapuolista julkinen hallinto ja korkeakoulut lähtivät mukaan, mutta yritysten kiinnostus oli odotettua laimeampaa. Kriittisiksi vaiheiksi hahmottuivat juuri toimijoiden mukaanlähtö ja sitoutuminen. Keskeiset puutteet liittyivät analyysin perusteella käänneksen ongelmanasetteluun ja siinä tapahtuvaan toimijoiden identiteetin ja intressien määrittelyyn. Esiin nousseet seikat viittasivat erityisesti sosiaalisen pääoman kognitiiviseen ulottuvuuteen ja sen osa-alueisiin: jaettuun ja yhteiseen kulttuuriin, kieleen ja visiioon sekä niiden merkitykseen sosiaalisen pääoman synnyssä, aktivoimisessa ja ylläpitämisessä. Toisena analyysin käännekohtana toimivat sosiaaliin suhteisiin ja siten myös sosiaalisen pääoman prosesseihin vaikuttavat tekijät, kuten vuorovaikutus, aika, ihmisten keskinäinen riippuvuus sekä verkoston avoimuus.

Sosiaalisen pääoman kognitiivinen ulottuvuus ja sosiaaliin suhteisiin vaikuttavat tekijät ovat avainasemassa juuri eTampereen kaltaisissa kehittämishankkeissa ja -ohjelmissa, joissa määräaikaisuus, toimijakentän heterogeenisuus sekä pyrkimys laajaan ja poikkitieteelliseen yhteistyöhön ja uusien yhteistyökumppanien etsimiseen asettavat omat haasteensa. Jos toimijoilla tai uusilla potentiaalisilla yhteistyökumppaneilla ei ole yhteistä (vuorovaikutus-)historiaa eikä aikaa tai todellista tarvetta ja sen myötä motivaatiota luoda sitä, on vaikeaa saada aikaan vahvaa pohjaa sosiaalisen pääoman kognitiiviselle ja relationaaliselle ulottuvuudelle ja siten käytännön yhteistyölle. eTampere-ohjelmassa tämä puute korvautui osin keskeisten toimijoiden yhteisen kehitysnäkemyksen myötä, mutta tuli toisaalta näkyviin erilaisten toimintakulttuurien törmätessä ohjelman yrittäessä laajentaa verkostoaan yli tieteenala- ja organisaatorajojen.

Tämän väitöskirjatutkimuksen perusteella eTampere-ohjelmaa tuleekin tarkastella paitsi tekemisen ja yhteistyöprosessien, myös vuorovaikutuksen ja kollektiivisen oppimisen foorumina, sekä osana tamperelaista kehittämisen jatkumoa. eTampere-ta ja sitä seuranneita kehittämisohjelmia, Luovaa Tamperetta ja Avointa Tamperetta yhdistävät nimenomaan laajaan ja monipuoliseen yhteistyöhön ja verkostoitumiseen liittyvät tavoitteet. Tällä ohjelmaketjulla sekä ohjelmien säännöllisellä arvioinnilla on pyritty luomaan kehittämisjatkumo sekä jatkuva oppimisprosessi, jossa vaihtuvien pääteemojen, esimerkiksi tietoyhteiskuntakehitykseen ja luoviin aloihin panostamisen rinnalla ja alaisuudessa satsataan kilpailukyvyyn aineettomiin elementteihin ja niiden kehittämiseen. Näin pyritään luomaan yksittäisten, selkeiden tulevaisuudenvisioiden sijaan sellaista kapasiteettia ja sellaisia kompetensseja, jotka antavat valmiuksia epävarmuuden hallintaan sekä toimintaympäristön muutoksiin sopeutumiseen. Tällaisia ovat esimerkiksi eri toimijoille yhteiset arvot, intressit ja toimintatavat, joiden varaan voidaan rakentaa myös konkreettisempaa yhteistyötä ja kehittämistä. Tästä näkökulmasta tekeminen ja siihen kytkeytyvät vuorovaikutusprosessit ja niiden yhteydessä oppiminen voivat olla tärkeämpiä kuin itse lopputulos. eTampere-ohjelman lopullinen arvo näkyikin siinä vaikeasti mitattavissa olevassa panoksessa, jonka ohjelma pystyi tähän jatkumoon antamaan, ja jota olen pyrkinyt tutkimuksessani havainnollistamaan.

Sisällysluettelo

1	Johdanto: eTampere uudentyypin aluekehittämisen pioneerina	15
2	Tutkimusasetelma: tutkimuksen tavoitteet ja esioletukset	21
2.1	Tausta, viitekehys ja tutkimushypoteesit	21
2.2	Tavoite ja tutkimuskysymykset.....	22
2.3	Ohjelma-perusteinen kehittäminen Tampereella	24
2.4	Tutkimuksen rakenne.....	25
3	Teoreettinen viitekehys: kaksi tulkintaa verkostoista	28
3.1	Sosiaalinen pääoma	28
3.1.1	Lyhyt historia ja klassikot	28
3.1.2	Määritelmä ja hypoteesit	31
3.1.3	Sosiaalisen pääoman ulottuvuudet ja niiden väliset yhteydet.....	33
3.2	Toimijaverkkoteoria	35
3.2.1	Uusia näkökulmia verkostoihin ja toimijuuteen.....	35
3.2.2	Keskeiset käsitteet ja analyttiset välineet	37
3.2.3	Suuntaukset ja metodologiset periaatteet	39
4	Aineistot, analyysit ja tutkimusprosessi	42
4.1	Tutkimusote ja aineistot.....	42
4.1.1	Tapaustutkimus	42
4.1.2	Haastattelut.....	44
4.1.3	Dokumentti- ja verkkoaineistot	47
4.2	Aineistojen käsittely ja tutkimusprosessi	49
4.2.1	Yleisiä havaintoja aineistosta.....	49
4.2.2	Tutkimuksen rakenteen jäsentyminen: toimijaverkkoteoria suunnistusvälineenä.....	51

5	eTampereen valmistelun (1999–2000) käännöskuvaus	53
5.1	Käsikirjoituksen laadinta ja ongelmanasettelu	54
5.1.1	Ongelmanasettelu: Tampere tietoyhteiskunnan huipulle	55
5.1.2	Toimijoiden nimeäminen: keitä tehtävän toteuttamiseen tarvitaan?	57
5.1.3	Toimijoiden identiteetin ja ominaisuuksien määrittely	58
5.2	Kiinnostuksen herättäminen ja suostuttaminen	62
5.2.1	Kaupungin johto ja virkamiehet	63
5.2.2	Suunnitteluryhmä ja sidosryhmät	65
5.3	Roolien jakaminen ja toimijoiden kiinnittäminen rooleihinsa	66
5.3.1	Oikeassa paikassa oikeaan aikaan (nyt tai ei koskaan)	68
5.3.2	Korvaamisia: johtava tai ei mitään	68
5.3.3	Tavoitteilla sitoutumiseen – tekstit välittäjinä	70
5.3.4	Ihmiset tietoineen ja taitoineen välittäjinä	72
5.3.5	Teknologia ja raha välittäjinä	74
5.4	Mobilisaatio ja uusi ongelmanasettelu	75
5.4.1	eTampere julkistetaan	76
5.4.2	eTampere-ohjelman tavoitteenasettelu ja uusi käsikirjoitus	77
6	eTampere-ohjelman vaiheet	81
6.1	Kaasua! (2001)	81
6.2	Konkretiaa (2002)	88
6.3	Hiljenemistä, konkretiaa ja uuden suunnan etsintää (2003– 2004)	97
6.4	Loppukiri? (2005)	101
6.5	Ohjelma-arviointia	103
7	Sosiaalista pääomaa synnyttämässä ja aktivoimassa: eTampere- ohjelman toteuttaminen (2001–2005) käännöskertomuksena	106
7.1	eTampereen toteuttamisen käsikirjoitus	108
7.1.1	Uusia tuulia – verkostot ja hiljainen tieto tavoitteena ja keinona	108
7.1.2	Toimijoiden nimeäminen ja roolitus	110

7.2	eTampere-ohjelma ja siihen osallistuminen pakollisena kauttakulkukohtana	113
7.2.1	Retoriikka hallinnan keinona: toimintatilojen rajaamista ja toimijoiden houkuttelua	113
7.2.2	Mustat laatikot pakollisen kauttakulkukohdan luojina ja verkostojen vakauttajina	115
7.2.3	eTampere ja Tampereen kehittämisen mustat laatikot.....	117
7.3	Verkosto laajenee: kiinnostuksen herättäminen ja toimijoiden suostutteleminen.....	120
7.3.1	Alkuhuumaa ja väärinkäsityksiä.....	120
7.3.2	Ohjelmajohtaja, eTampere-toimisto ja järjestetyt tapaamiset verkostonkutojina.....	123
7.4	Roolien jakaminen: määritellyt identiteetit ja intressit käytännössä.....	128
7.4.1	”Toimintakulttuurit iskemään kipinää”	128
7.4.2	Yleisiä kokemuksia yhteistyöstä ja verkostoitumisesta.....	130
7.4.3	Yhteistyötahot ja sidosryhmät toistensa silmin.....	132
7.4.4	Vaikeuksia toimijoiden intressien määrittelyssä ja yhteensovittamisessa	136
8	Verkostoitumisen käytäntöjä ja haasteita: eTampere sosiaalisen pääoman näkökulmasta	140
8.1	Onnistuiko toimijoiden mobilisointi?	140
8.2	Yhteenvedo käännöksistä: puutteita osallistumisessa ja sitoutumisessa.....	142
8.3	eTampere ja sosiaalisen pääoman ulottuvuudet.....	145
8.3.1	Kehittäjäheimot ja kehitysnäkemykset kognitiivisen ulottuvuuden ilmentäjinä.....	146
8.3.2	Satsauksia rakenteelliseen ulottuvuuteen – toimintakulttuurit törmäyskurssilla	149
8.3.3	Sosiaaliin suhteisiin vaikuttavat tekijät ohjelmakontekstissa	153
9	eTampere osana Tampereen kehittämisen jatkumoa	156
9.1	Metodien ja lähestymistavan soveltuvuudesta.....	156
9.2	eTampere paikallisen toimintakulttuurin ilmentäjänä ja uudistajana	158
9.3	eTampereen perintö	160
10	Lähteet	165

1 Johdanto: eTampere uudentyyppisen aluekehittämisen pioneerinä

Keväällä 2000 Tampereella todettiin, että jos halutaan olla kansainvälisellä huipulla tietoyhteiskunnan tutkijana, kehittäjänä ja soveltajana, täytyy ottaa seuraava askel. Näin alkoi eTampere-ohjelman valmistelu. (eTampereen alkutaival 2001)

Aluekehittäminen on Markku Sotaraudan (2009, 138) mukaan yhden tai useamman toimijan puuttumista – omista arvolähtökohdistaan käsin – tarkastelun alla olevan aluekokonaisuuden kehityksen kulkuun. Aluekehittäminen on luonteeltaan etsivää, uusia voimavaroja luovaa ja olemassa olevia resursseja hyödyntävää toimintaa (Mäkinen 1994, ks. Sotarauda 2009, 139). Se voi olla olosuhteisiin sopeutumista, tarkoituksellista sulautumista tai omista lähtökohdista aidosti uuteen laajenevaa (emt.).

Yhteiskunnallisessa kehityksessä on jo viime vuosituhaten lopulta saakka kulkenut rinnakkain kolme toisiaan tukevaa suuntausta, jotka tarjoavat reunaehdot alueelliselle kehittämiselle ja aluepolitiikalle. Maailmanlaajuisena trendinä näitä suuntauksia on käynnistänyt ja voimistanut erityisesti 1970-luvulla alkanut talouden globalisaatio, joka laajensi reaaliset vaihdanta- ja vuorovaikutussuhteet sekä toimijoiden näkökulmat maailmanlaajuisiksi (vrt. Haveri & Anttiroiko 2009, 208), sekä hieman pienemmässä mittakaavassa Euroopan unionin harjoittama ja tukema, paikallisia ja alueellisia voimavaroja kehittämishankkeiden ja alueellisten yhteistyörakenteiden avulla mobilisoiva aluekehityspolitiikka (Häkli 2009, 128). Nämä tekijät sekä kiristynyt kansainvälinen kilpailu ovat heittäneet alueellisen kehittämisen haasteen aiempaa enemmän valtion tasolta paikallisen tason toimijoille, ja tähän on pyritty vastaamaan alueellistuvan hallinnan keinoin (emt., 133).

Laajin muutos on ollut siirtyminen valtiokeskeisestä hallinnosta kohti useiden toimijoiden yhdessä neuvottelemaa ja toteuttamaa *hallintaa*, joka Jessopin (1995, 317) mukaan tarkoittaa pyrkimystä saavuttaa yhteisiä päämääriä ja tavoitteita yhdessä muodostettujen menettelytapojen ja käytäntöjen avulla. Hallinnassa toteutuu hallintoa laajempi yhteiskunnallisten toimijoiden koordinaatio, sillä julkisen hallinnon edustajien lisäksi hallintaan osallistuu usein kuntien ja maakuntaliittojen kaltaisia julkisyhteisöjä, yksityisen sektorin toimijoita (muun muassa yrityksiä ja elinkei-

noelämän järjestöjä) sekä esimerkiksi elinkeinojen kehittämiseen, sosiaalipoliittiseen toimintaan tai ympäristökysymyksiin keskittyviä kansalaisjärjestöjä (Häkli 2009, 128).

Alueellistuminen puolestaan on hallinnan yleistymiseen tiiviisti kytkeytynyt kehityskulku, joka yhdessä tämän kanssa heijastelee globalisaation aikaansaamia poliittisia ja kulttuurisia muutoksia. Sen monia muotoja yhdistävänä tekijänä toimii valtion aseman uudelleenarvointi, jonka myötä alueiden merkitys kehittämistoiminnassa on kasvanut ja rooli muuttunut passiivisesta, kehittämisen ja suunnittelun kohteena toimimisesta aktiivisemman, kehittämisen subjektin, suuntaan. Käytännössä alueellistumisella tarkoitetaan usein alueita edustavien poliittisten ja hallinnollisten toimijoiden sekä alueelliseen toimintaympäristöön kiinnittyvien järjestöjen ja taloudellisten toimijoiden verkostoitumista yhteistyötä varten (emt., 131). Yhteistyön konkreettiset tavoitteet luonnollisesti vaihtelevat, mutta yleisenä tavoitteena on saada aikaan myönteistä alueellista kehitystä kokoamalla yhteen ja/tai uudelleenorganisoimalla jo olemassa olevia voimavaroja ja suuntaamalla niitä yhdessä sovittuihin ja mielekkääksi koettuihin kehittämiskohteisiin (vrt. Scott 2004, ks. emt.)

Yksi tapa toteuttaa alueellistumista käytännössä on *ohjelmaerusteinen aluekehittäminen*, joka alkoi Suomessa 1980-luvun lopulla ja voimistui edelleen 1990-luvulla, erityisesti Euroopan unionin jäsenyyden myötä. Arto Haveri (1995, 12) määrittelee ohjelman systemaattiseksi yhteydeksi erilaisten hankkeiden, toimenpiteiden ja projektien välillä. Ohjelma on tiettyjä toimintoja kokoava viitekehys, ja ohjelman avulla toimintoja voidaan ohjata koordinoitusti, jotta saavutettaisiin sellaisia toivottuja vaikutuksia, joita ei luultavasti syntyisi irrallisten ja toisistaan riippumattomien hankkeiden toimesta (emt.). Ohjelmaerusteinen aluekehittäminen syntyykin osin ratkaisuksi aluepolitiikan tavoitteiden, strategioiden ja toimenpiteiden koordinaatio-ongelmiin eri tasoilla ja vahvisti entisestään alueiden roolia kehittäjinä sekä lisäsi niiden omaehtoisuutta. Taustalla oli ajatus alueen toimijoiden omaehtoisesta organisoitumisesta ja yhteistyöstä, joilla valjastettaisiin alueen osaaminen ja omat vahvuudet käyttöön, vahvistettaisiin niitä ja pyritäisiin kohdistamaan alueen resurssit sen tulevaisuuden kannalta oikeisiin asioihin (vrt. Sotarauta 2009, 144). Lisäksi 1990-luvulla keskustelussa ryhdyttiin painottamaan osaamisen ja alueiden innovaatio- ja kilpailukyvyyn kehittämisen merkitystä, mikä korosti edelleen endogeenisen, alueiden omista intresseistä ja resursseista lähtevän aluekehittämisen tärkeyttä.

Reija Linnamaan (2004, 79–81) mukaan alueen kilpailukyvyyn osatekijöitä ovat muun muassa alueen infrastruktuuri, yritykset (ja niiden kilpailukyky), instituutiot, imago, inhimilliset voimavarat sekä toimiva kehittäjäverkosto ja verkostoihin kuuluminen. Edelleen hän jakaa kilpailukyvyyn rakenteellisiin ja dynaamisiin elementtei-

hin. Siinä missä rakenteelliset elementit, kuten esimerkiksi infrastruktuuri, yritykset ja instituutiot määrittävät puitteet ja lähtökohdat kilpailukyvyyn kehittämiseksi, liittyy dynaaminen kilpailukyky toimijoiden väliseen vuorovaikutukseen sekä kykyyn oppia uutta ja luoda innovaatioita yhteistoiminnan kautta. (emt.) Nämä tekijät ovat yleensä uniikkeja tai ainakin hyvin vahvasti kontekstisidonnaisia, joten ne ovat vaikeasti jäljiteltävissä, siirrettävissä tai jopa ylläpidettävissä. Siksi niitä voidaan pitää tekijöinä, jotka osaltaan vaikuttavat eroihin alueiden kilpailukyvyssä. Aiemmin verkostoja on pidetty välineenä tai keinona erilaisten resurssien hyödyntämisessä, mutta näkemys alueen kilpailukyvyyn elementeistä ja näiden elementtien jäsentely korostaa verkostojen ja niiden toimivuuden roolia myös resurssina (emt.). Tiivistäen, alueen verkostojen toimivuus ja toimintaedellytykset vaikuttavat merkittävästi alueen kilpailukykyyn.

Kaiken kaikkiaan alueellistuminen, omachtonen kehittäminen ja sisäsyntyisten kehittämismallien korostuminen vaatii alueiden toimijoilta aiempaa enemmän, sillä kasvanut rooli tarkoittaa myös kasvanutta vastuuta ja peräänkuuluttaa aktiivista otetta kehittämiseen. Itseuudistuminen edellyttää alueelta ja sen toimijoilta muun muassa kykyä määritellä alueen haluttu tulevaisuus, tunnistaa olemassa olevat vahvuudet, määrittää tavoitteet ja keinot niiden saavuttamiseksi, organisoida yhteistyö sekä mobilisoida resurssit. Kehittäminen ei saa kuitenkaan olla pelkkää olemassa olevien resurssien ja kompetenssien hyödyntämistä, vaan tarvitaan myös kykyä ja halua uuden etsintään ja tämän myötä kykyä sietää epävarmuutta. Tämän päivän aluekehittämisessä keskeisessä asemassa onkin edellytysten luominen itseuudistumiselle ja -uudistamiselle sekä lisääntyneen epävarmuuden hallinnalle, ja kyseisissä prosesseissa painottuvat vuorovaikutteisuus, (erityisesti horisontaalinen) verkostoituminen, yhteistyö, oppiminen sekä innovatiivisuus, dynaamisuus ja pitkäjänteisyys (vrt. Sotarauta et al. 2003, Linnamaa 2004, Sotarauta 2009).

2000-luvulla edellä mainitut teesit ovat jo sulautuneet osaksi aluekehittämisen valtavirtaa, innovatiivisuus ja kilpailukyvyyn kehittäminen jopa määrääviksi tekijöiksi. Ohjelmaperusteiselle aluekehittämiselle ei ole vielä ehtinyt määrittäytyä selkeää seuraajaa, aluepolitiikan ja -kehittämisen ”neljättä aaltoa”¹, mutta tietyt lähtökohdat sille ovat jo selvillä. Sotarauta (2009, 153) listaa, osin Sotarautaan ja Stähleen (2003) tukeutuen, alueellista muutosta ja hallintaa käsittelevässä artikkelissaan itseuudistuvan ja itseuudistavan aluekehittämisen perusoletuksia: Monitasoisessa toimintaym-

¹ Vartiainen (1998) jakaa suomalaisen aluepolitiikan kehittymisen kolmeen (limittäiseen) vaiheeseen: teollistavaan kehitysaluepolitiikkaan (1966–1975), aluepoliittisen suunnittelun ajanjaksoon (1975–1988) sekä ohjelmaperusteiseen alueelliseen kehittämiseen (1980-luvun loppupuolelta eteenpäin).

päristössä globaali, kansallinen, alueellinen ja paikallinen limittyvät toisiinsa monin tavoin. Keskeisiä toimijoita ovat ilmiöiden ja/tai ongelmaryppäiden ympärille organisoituvat kokoonpanot: oppivat kehittäjäverkostot, joiden toiminnan hallinto mahdollistaa ja jotka tarvittaessa järjestäytyvät verkosto- tai ongelmakohtaiseksi ohjelmaksi. Ohjelmat toimivat paitsi tekemisen ja yhteistyöprosessien, myös vuorovaikutuksen ja kollektiivisen oppimisen foorumeina. (emt.)

Tällainen ohjelma oli myös Tampereella vuosina 2001–2005 toteutettu eTampere-kehittämishjelma, jonka yleistavoitteena oli tehdä Tampereesta maailman johtava tietoyhteiskunnan tutkija, kehittäjä ja soveltaja. Alueellistumisen hengessä keino- ja tavoitteiden saavuttamiseksi nähtiin paikallisten toimijoiden uudenlainen, tieteenala- ja organisaatorajat ylittävä yhteistyö ja verkostoituminen, jota ohjelma pyrki määrätietoisesti edistämään. Ohjelma keskittyi kolmeen teemaan: julkisen hallinnon verkkopalvelujen kehittämiseen ja tuomiseen kaikkien kansalaisten saataville, tutkimuksen ja koulutuksen osaamis pohjan vahvistamiseen sekä tietoyhteiskuntaan kuuluvan uuden liiketoiminnan synnyttämiseen ja käytännön soveltamiseen. eTampere koostui kuudesta osaohjelmasta, ja sen kokonaisvolyymi oli 130 miljoonaa euroa. (eTampere-suunnitelma 2000.)

eTampere haki suunnitelmassaan innostusta aina vuodesta 1882, jolloin Pohjoismaiden ensimmäinen sähkövalo syttyi Finlaysonilla. Tarkastelen kuitenkin tässä eTampereen taustoja lähinnä 1950- ja 1960-luvuilta alkaen, jolloin perinteisestä teollisuudesta tunnetun Tampereen kaupungin voimakkaat satsaukset ja investoinnit korkeakoulutukseen alkoivat kantaa hedelmää. Yhteiskunnallinen korkeakoulu muutti Helsingistä Tampereelle 1960, ja nimenmuutos Tampereen yliopistoksi tapahtui 1966. Samoihin aikoihin Tampereelle perustettiin Teknillisen korkeakoulun sivukorkeakoulu, joka itsenäistyi Tampereen teknilliseksi korkeakouluksi 1972². Molemmat korkeakoulut suuntasivat osaltaan resurssija aloihin, joiden voidaan nähdä muodostaneen perustan Tampereen ICT-sektorin kehitykselle ja Tampereen nousulle tietoyhteiskuntakaupungiksi: Tampereen yliopistoon perustettiin Pohjoismaiden ensimmäinen tietojenkäsittelyopin professuuri ja teknillinen korkeakoulu suuntasi korkean teknologian tutkimus- ja kehitystyötään kohtaamaan paikallisen teollisuuden tarpeet. Seuraavien vuosikymmenten ajan korkeakoulut ja perinteinen teollisuus elivät rinta rinnan, toisen sektorin kehittyessä ja toisen vähitellen heikentyessä. Alat olivat kuitenkin koko ajan vuorovaikutuksessa keskenään. Tutkimusrintamaa vahvistivat tahoillaan myös Tampereelle 1970-luvun puolivälissä

² Vuonna 2003 nimi muutettiin Tampereen teknilliseksi yliopistoksi (TTY) (Tampereen teknillisen yliopiston historiaa 2013).

perustettu Valtion teknillisen tutkimuskeskuksen (VTT) yksikkö sekä 1986 perustettu Teknologikeskus Hermia. Jälkimmäisessä aloitti 1988 pieni Nokian tutkimustiimi, ja tämän voi katsoa toimineen esiasteena Nokian tutkimus- ja kehittämistoiminnan myöhemmälle sijoittumiselle Tampereelle. (Kostiainen & Sotarauta 2003 & 2005, Haapala 2005, Laine & Peltonen 2005.)

1990-luvun alun taantumassa jo valmiina ollut perusta korkean teknologian teollisuuden kehittymiselle auttoi Tamperetta selviämään pahimman yli. Osa vanhasta teollisuudesta selviytyi kehittämällä uusia, korkean teknologian tuotteita perinteisille aloille, ja kilpailukyky riitti myös kansainvälisillä markkinoilla pärjäämiseen. (Haapala 2005, 178.) 1990-luvun jälkimmäinen puolisko oli erityisesti Nokian kulta-aikaa, ja vuonna 1994 lanseerattua kansallista osaamiskeskusohjelmaa pidettiin ensimmäisenä tarkoituksellisenä ja päämäärätietoisena toimenpiteenä kohti elinkeinorakenteen uudistamista ja uutta suuntaa niin keinojen kuin tavoitteidenkin suhteen (Laine & Peltonen 2005). Osaamiskeskusohjelma oli valtioneuvoston erityisohjelma ja se toteutettiin kansallisessa ohjauksessa, mutta toiminta-ajatuksena oli voimavarojen kohdentaminen huippuosaamisen kehittämiseen ja hyödyntämiseen nimenomaan paikallisten vahvuuksien pohjalta. Tampereen seutu valittiin yhdeksi kahdeksasta osaamiskeskuksesta ensimmäiselle ohjelmakaudelle (1994–1998). Osaamiskeskusohjelman myötä strategisten valintojen tekeminen, kehittämistoimenpiteiden ja -resurssien järjestelmällinen yhteenkootti sekä selkeä kohdistaminen tiettyihin aloihin tulivat mukaan Tampereen kehittämiseen, ja samalla linjalla haluttiin jatkaa myös eTampereen kohdalla.

eTampere perustui vahvasti espanjalaisen sosiologin Manuel Castellsin (1996) näkemyksiin globalisoituvan yhteiskunnan ja talouden sekä tietoyhteiskunnan kehityksestä, sekä sen vaikutuksesta alueisiin ja niiden kilpailukykyyn. Castells kutsui tuolloin syntyvässä ollutta globaalia, informaationaalista yhteiskuntaa verkostoyhteiskunnaksi, jossa kaupungit pyrkivät aktiivisesti pääsemään osaksi nopealiikkeistä informaation, pääomien ja vuorovaikutuksen virroista. Kilpailu virroista käydään globaalilla tasolla, joten kaupungit joutuvat koko ajan huolehtimaan kilpailukykyvystään ja vetovoimastaan pystyäkseen houkuttelemaan ihmisiä, osaamista ja pääomaa. Kaupunkien on myös erikoistuttava ja tunnistettava omat vahvuutensa, koska kaikkien virtojen suhteen ei voida olla vetovoimaisia (vrt. eTampere-suunnitelma 2000). Verkostoyhteiskunnassa keskeiset toiminnot ja prosessit organisoituvat usein nimenomaan verkostoissa, joten niissä mukana olo, toimiminen ja niiden dynamiikan ymmärtäminen ovat keskeisiä vallan sekä alueen kilpailukykyyn lähteitä. Uhkakuvana on jääminen verkostojen ja verkostoyhteiskunnan passiiviseksi jäseneksi, tai jopa kokonaan sivuun niistä ja samalla myönteisestä kehityksestä (Häkli 2009, 132).

eTampere-ohjelma on oiva esimerkki edellä kuvatusta hallinnan ja alueellistumisen kasvaneesta roolista aluekehittämisessä sekä niihin kytkeytyvien prosessien toteuttamisesta käytännössä. Se oli paikallisesti synnitetty ja pääosin paikallisesti rahoitettu, ja toimi ilman kansallista statusta tai ohjausta (Kostiainen 2008, 134). Ohjelmaa suunniteltaessa tiedostettiin, että paikallisilla toimijoilla ei usein ole resursseja muokata rakenteellisia tekijöitä, joten resurssit haluttiin suunnata juuri verkostojen toimivuuden kaltaisiin kilpailukyvyyn dynaamisiin elementteihin sekä ajan tasalla pysymiseen, ajoissa reagoimiseen ja aktiiviseen sopeutumiseen. Näin eTampere-ohjelman avaintoimijat pyrkivät osaltaan parantamaan Tampereen kilpailukykyä ja kehittämisen valmiuksia luomalla tietoisesti edellytyksiä uuden yhteistyön ja verkostojen synnylle. Kyse oli yritysten, julkisen hallinnon ja tutkimuksen³ systemaattisesta verkottamisesta, eli pitkälti jo olemassa olevien resurssien aktivoinnista, uudelleen kohdistamisesta sekä myös uudelleen organisoinnista – nimenomaan eTampere-ohjelman toteuttamisen kautta. Lähestyn tätä prosessia ja sen dynamiikkaa kahden toisiaan täydentävän verkostokeskeisen lähestymistavan, sosiaalisen pääoman ja toimijaverkkoteorian, näkökulmista.

³ Kuvaan myöhemmin kyseisiä eTampereen keskeisiä sidosryhmiä eli yrityksiä (**b**usiness), tutkimusta/korkeakouluja (**u**niversity) ja julkista hallintoa (**g**overnment) myös eTampere-toimijoiden käyttämällä lyhenteellä BUG.

2 Tutkimusasetelma: tutkimuksen tavoitteet ja esioletukset

2.1 Tausta, viitekehys ja tutkimushypoteesit

Väitöskirjatyöni alkoi vuonna 2004 osana Suomen Akatemian *Sosiaalinen pääoma ja luottamusverkostot* -tutkimusohjelmaa, sekä sen alla toiminutta kansainvälistä *Constitution of Social Capital in a Place: a Comparative Analysis of Urban Networks in Finland and in Italy* -tutkimushanketta. Hanke koostui neljästä erillisestä tapaustutkimuksesta, joissa kohdekaupunkeina olivat Tampere ja Tornio/Haaparanta sekä Italiassa Venetsia ja Trieste. Tutkimushankkeella oli kolme keskeistä tavoitetta: luoda ymmärrystä siitä missä ja miten paikallista sosiaalista pääomaa muodostuu, tuoda näkyviin verkostojen muodostumisen ja toiminnan annettuja kulttuurisia lähtökohtia, esimerkiksi paikallisia identiteettejä sekä vakiintuneita tekemisen tapoja, sekä tuottaa tietoa, jonka avulla voidaan ymmärtää paikalliseen innovaatiokyvykkyyteen vaikuttavia mekanismeja ja prosesseja (Sosiaalisen pääoman paikallinen muodostuminen 2004). Yleisemmällä tasolla tavoitteena oli valottaa joitakin tärkeitä tapoja, joiden kautta paikka ja paikallisuus ovat vaikuttavia voimia myös nykyisessä tietoteollisessa verkostoyhteiskunnassa (emt.).

Tutkimushanke paitsi määritteli väitöskirjani yleistavoitteet, myös ohjasi tapauksen valintaa. Muutaman vaihtoehdon joukosta tapaustutkimukseni kohteeksi valikoitui vuosina 2001–2005 toteutettu eTampere-kehittämisohjelma. Ohjelman tavoitteena oli nostaa Tampere maailman tietoyhteiskuntakehityksen kärkikaupungiksi vahvistamalla osaamisperustaa, synnyttämällä uutta liiketoimintaa sekä luomalla uusia verkkopalveluja kaikkien kansalaisten ulottuville (eTampere-suunnitelma 2000). Kunnianhimoisine tavoitteineen eTampere täytti hyvin hankkeemme tavoitteen tutkia tamperelaista korkean profiilin hanketta, joka on vuorovaikutuksessa paikallisen identiteetin kanssa. Tämän ohella sosiaalisesta pääomasta kiinnostunutta tutkijaa kiehtoi myös ohjelman verkostokeskeisyys sekä tarkoituksellinen panostus sosiaaliseen pääomaan, erityisesti edellytysten luomiseen sen synnylle ja vahvistumiselle.

Sijoitan työni yhteiskuntamaantieteen kenttään kolmen kiintopisteen avulla. Taustalla on aluekehittämistä ja verkostoja käsittelevä kirjallisuus (mm. Sotarauta et

al. 2003, Linnamaa 2005, Häkli 2009, Sotarauta 2009) ja siinä kuvattu ajatus *verkostoista ja niiden toimivuudesta eräänä (alueen) kilpailukyyn keskeisistä elementeistä*. Sosiaalisen pääoman käsitteen ympärillä käytävässä keskustelussa keskityn yksilö-, pienryhmä- ja organisaatiotason sosiaalista pääomaa käsittelevään kirjallisuuteen ja erityisesti osaan, joka pyrkii analyttisesti avaamaan tai selventämään käsitteen sisältöä (mm. Nahapiet & Ghoshal 1998, Tsai & Ghoshal 1998, Inkpen & Tsang 2005, Koivumäki 2008). Erityisen hyödylliseksi koen Nahapietin & Ghoshalin (1998) määrittelemät sosiaalisen pääoman ulottuvuudet (rakenteellinen, relationaalinen ja kognitiivinen), joiden näkökulmasta pystyn tarkastelemaan ja analysoimaan eTampere-ohjelman toimijaverkoston muotoutumista ja myös teoreettisesti jäsentämään sosiaalisen pääoman käsitettä. Lähestymistapaa täydentää *toimijaverkkoteoria* (mm. Callon 1986a & 1986b, Latour 2005), joka antaa tutkimukselle rakenteen sekä tarjoaa keskeiset analyttiset välineensä (toimija, välittäjä, käänös, musta laatikko) verkoston rakentumisen, dynamiikan sekä erilaisten syy- ja seuraussuhteiden kuvaamiseen, analyysiin ja tulkintaan. Samalla se tarjoaa uuden näkökulman sosiaaliseen pääomaan ja verkostoihin huomioimalla sosiaalisten tekijöiden lisäksi myös materiaalien elementtien roolit verkostossa ja sen muotoutumisessa. Toimijaverkkoteoriaa kehittäneestä tai sitä soveltaneesta kirjallisuudesta ammennan eniten niistä teoksista tai artikkeleista, joissa on tapaustutkimuksen muodossa sovellettu kääntämisen ja käännöksen käsitteitä (esim. Callon 1986b, Palmroth 2004, Kivelä et al. 2007).

Tutkimuksen empirian muodostavat avaintoimijoiden teemahaastattelut ja runsas eTampere-dokumenttiaineisto. Analysoin aineistoani teoriaohjaavan sisällönanalyysin (Tuomi & Sarajärvi 2009) avulla ja tarkastelen verkostoa koko sen elinkaaren ajalta huomioni kiinnittyessä erityisesti verkoston muodostumisvaiheeseen. Keskeiset kiinnostuksen kohteeni ovat ihmiset tietoineen, taitoineen, intresseineen ja rooleineen sekä toimijoiden rekrytointi, vuorovaikutus ja yhteistyö.

2.2 Tavoite ja tutkimuskysymykset

Tutkimukseni yleistavoitteena on tunnistaa, kuvata ja selittää eTampere-ohjelmaan kytkeytyviä sosiaalisen pääoman prosesseja sosiaalisen pääoman ulottuvuuksien näkökulmasta; sosiaalisen pääoman syntymistä, käyttöä, kasautumista sekä paikallisen kulttuurin ja ympäristön roolia kyseisissä prosesseissa. Keskeiset tutkimuskysymykseni ovat:

- Kuinka eTampere-ohjelma (paikallinen kehittämisverkosto) syntyi ja järjestäytyi?

- Millainen rooli sosiaalisella pääomalla oli eTampere-ohjelman eri vaiheissa?
- Millä tavoin eTampere pyrki luomaan edellytyksiä sosiaalisen pääoman synnylle ja vahvistamiselle?

Kaksi ensin mainittua kysymystä lähestyvät osittain samoja teemoja jatkumona, tosin hieman erilaisista näkökulmista. Ensimmäiseen pyrin vastaamaan toimijaverkkoteorian avulla, ja tässä yhteydessä mahdollisesti esiin nousevia asioita avaan analyttisemmin etsiessäni vastausta toiseen tutkimuskysymykseeni. Kolmas kysymys puolestaan liittyy suoraan eTampere-ohjelmaan kirjattuun tavoitteeseen sosiaalisen pääoman ja sen edellytysten luomisesta ja vahvistamisesta sekä niihin käytäntöihin, joilla ohjelma tähän tavoitteeseensa pyrki.

Työni alkuvaiheessa tavoitteenani oli erityisesti tutkittavan ilmiön kontekstuaalinen ymmärtäminen ja tulkitseminen, ja taustalla oli ajatus verkostoista uniikkina ja korostetusti paikallisena resurssina. Halusin korostaa eTampere-ohjelmaa esimerkiksi käyttäen kontekstia, jossa sosiaaliset suhteet ja vuorovaikutus tapahtuvat; ilmentää sitä kuinka urbaanien verkostojen muotoutumisessa, toiminnassa ja tavoitteissa heijastuu paikallinen historiallinen, kulttuurinen ja poliittinen konteksti. Pyrin siis havainnoimaan ja tunnistamaan Tampereelle ja tamperelaiselle kehittämiselle ominaisia piirteitä ja tekemisen tapoja, sekä tarkastelemaan mekanismeja, joiden kautta ne ovat vaikuttaneet sosiaalisen pääoman syntyyn ja käyttöön ja sitä kautta paikallisten toimintamallien rakentumiseen ja tekemisen tapoihin. Tietyt toimijaverkkoteorian metodologiset periaatteet (ks. esim. Callon 1986b, Latour 1987, Palmroth 2004, Åkerman 2009), kuten esimerkiksi aineistoon ja sen pohjalta syntyvään kuvaukseen luottaminen sekä avoin ja ennakkoluuloton mieli ohjasivat toimintaani, ja tavoitteenani olikin kuvata edellä hahmoteltu prosessi mahdollisimman todenmukaisesti. En halunnut alistaa menneisyyttä eli tapahtunutta omille tavoitteilleni, joten etenin kysymyksenasettelussa esittämieni suuntaviivojen mukaisesti antaen aineiston ja siitä kumpuavien tulkintojen ja näistä syntyvien polkujen ohjatuutta. Halusin tulkita samoja tapahtumia ja teemoja vaihtoehdoista näkökulmista, mikä rikastutti analyysia, mutta toisaalta myös hankaloitti työn rakenteen muotoutumista ja toi mukanaan analyttistä kerroksellisuutta.

Valitsemani lähestymistapa tuo eTampereen kaltaisten määräraikaisten kehittämisprojektien ja -ohjelmien ongelmat esiin erityisesti sosiaalisen pääoman ja sen ulottuvuuksien perspektiivistä. Tutkimus tarjoaa monipuolisen kuvan alueellistumisen, hallinnan ja ohjelmaperusteisen kehittämiss politiikan toteuttamisesta ja toteuttamisesta käytännössä. Toivon että sen tuottama yksityiskohtainen tieto kehittämisverkostojen muodostumisesta ja dynamiikasta auttaa ymmärtämään ja selittämään eroja esimerkiksi innovaatioherkkyydessä, yritysten, kuntien ja alueiden kilpai-

lukuvyössä sekä aluekehityksessä yleensä. Samalla uskon, että tutkimus avaa toimijoille tuoreita näkökulmia itseuudistamiseen ja -uudistumiseen, ja antaa uusia työkaluja projekti- ja ohjelmatyöhön sekä aluekehittämis- ja innovaatiotoiminnan kehittämiseen.

2.3 Ohjelmaperusteinen kehittäminen Tampereella

Vuoden 2005 lopussa päättynyt eTampere-ohjelma oli Tampereen kaupungin tähänastisista elinkeinopoliittisista ohjelmista ensimmäinen. Sen jälkeenkin Tampereen kaupunki on uskonut ohjelmaperusteisen kehittämisen voimaan, ja pitkäjänteisen ja suunnitelmallisen kehittämisen sekä resurssien keskittämisen valitulle sektorille mahdollistavat ohjelmat ovat olleet keskeisiä työkaluja kaupunkistrategian toteuttamisessa. Bioteknologiaan keskittynyt investointi-, kehitys- ja yhteistyöohjelma BioneXt (2003–2010) liki kolminkertaisti tavoitteensa kerättyään Tampereen seudulle 270 miljoonan euron investoinnit (BioneXt-ohjelman loppuraportti 2011). eTampereen seuraaja, 2006–2011 toteutettu Luova Tampere taas pyrki lisäämään Tampereen seutukunnan tunnettuutta ja imagoa houkuttelemalla Tampereen alueelle matkailijoita, osajia ja liiketoimintaa. Ohjelmalla haluttiin tukea uudenlaisten yhteistyöverkostojen muodostumista ja edistää eri alojen edustajien välistä vuorovaikutusta uusien luovien kokonaisuuksien synnyttämiseksi (Viljamaa et al. 2012).

Tällä hetkellä Tampereen kaupunki toteuttaa seitsenvuotista (2012–2018) Avoin Tampere -ohjelmaa; ”hankemoottoria, jonka avulla autetaan uusien kasvuyritysten syntyä, luodaan kansainvälisesti merkittävää liiketoimintaa sekä edistetään perinteisen teollisuuden hallittua rakennemuutosta niin, että vuonna 2018 Tampere on edelleen vetovoimainen monipuolisen yritystoiminnan kaupunki”. Avoimen Tampereen visiossa Tampereen seutu on vuonna 2018 ”ketterästi uudistuva, avoin ja kansainvälinen liiketoiminta- ja innovaatio-osaamisen keskus”, jossa muun muassa ”oppilaitokset, elinkeinoelämä ja julkinen sektori toimivat saumattomasti yhdessä”. Ohjelman perustana ovat ”olemassa oleva laaja osaaminen, avoimen innovaatiotoiminnan hyödyntäminen, yhteistä menestystä luovat verkostot ja tiivis yhteistyö yritysten kanssa”. (Avoin Tampere 2013)

Kehittämisohjelmat ovat usein luonteeltaan strategisia ja tavoitteiltaan melko yleisiä. Strategioilla tavoiteltuja asioita ei useinkaan ole ilmaistu selkeästi määriteltynä tahtotiloina, saati selkeästi mitattavissa olevina ja siten todennettavina päämäärinä, vaan pikemminkin kehittämissuuntina, joita kohti edetään pitkällä, ohjelmakautta kauemmaksi asetetulla tähtäimellä ohjelman ollessa vain yksi, joskin olennainen

osa tuota matkaa (vrt. Haveri & Majoinen 1994, 24). Tämänkaltaisten, usein laadullisten tavoitteiden toteutumista arvioitaessa ongelmaksi muodostuu, mittaamisen vaikeuden ohessa, kausaliiteetin osoittaminen: missä määrin juuri ohjelma on tuottanut havaittuja vaikutuksia?

Parhaimmillaan ohjelmat toimivat kokoavana, mobilisoivana voimana; toimijana joka kerää sateenvarjonsa alle laajan kirjon toisia toimijoita, toimintatapoja ja -kulttuureita sekä hankkeita, joita toteuttamalla pyritään kohti asetettuja tavoitteita. Ohjelman tavoitteet ohjaavat hankkeiden tavoitteita ja teemoja, mutta eivät suoraan niiden toimintaa. Näin ollen ohjelman vaikutus käytännön tuloksiin ei ole suora vaan välillinen (Mastop & Faludi 1997), ja tämän tulisi näkyä ohjelma-arvioinneissakin. Sen sijaan että verrattaisiin vain ohjelmalle asetettuja tavoitteita saavutettuihin tuloksiin, tulisi ohjelman vaikutuksia tarkastella myös laajemmin, strategisesta näkökulmasta ja tuloksista erillään. Tällaisia teemoja voisivat olla esimerkiksi ohjelman ja sitä toteuttavien organisaatioiden ja ihmisten suunnitelmien ja toiminnan samansuuntaisuus, ohjelman vaikutukset hankkeiden suunnitteluun ja kohdentamiseen ja toimijoiden ajattelutapoihin sekä se, suuntaako ohjelma resurssinsa tehokkaasti ja oikeisiin asioihin (emt.; Viljamaa et al. 2012, 2). Myös ohjelman ja sen arviointiprosessin jakaminen osiin, esimerkiksi lähtökohtien ja tavoitteiden, suunnitteluprosessin, toteutuksen ja vaikutusten arviointiin voi edesauttaa kokonaisuuden hahmottamista ja hallintaa (Haveri & Majoinen 1995, 24–26).

Väitöskirjatutkimukseni ei ole ohjelma-arviointi, vaikka siinä eTampereen tuloksia monella tapaa sivutaankin. Tästä huolimatta edellä mainituista strategisista arviointiteemoista muun muassa ohjelman vaikutukset toimijoiden ajattelutapoihin sekä ohjelman ja sitä toteuttavien tahojen intressien ja toiminnan samansuuntaisuus ovat kysymyksiä, joita tulen työssäni käsittelemään ja tulkitsemaan sekä sosiaalisen pääoman että toimijaverkkoteorian avulla.

2.4 Tutkimuksen rakenne

Jos tutkimuksesta pitäisi nimetä eniten työllistänyt osuus, olisi loogisen ja luettavan rakenteen löytäminen ehdottomasti sellainen. Kahden verkostonäkökulman soveltaminen toi raportointiin kerroksellisuutta ja kertaalleen sanottuun viittaamista, joten päällekkäisyyksien eliminointiin piti kiinnittää erityistä huomiota. Saman ohjelman kohtasin kahden käännöskertomuksen kohdalla.

Ratkaisu oli koko ajan lähellä, ja lopulta se löytyikin. Empiirinen osuus käännöskertomuksineen etenee vahvasti toimijaverkkoteorian oppien mukaisesti, ja esiin

nousevia ilmiöitä ja polkuja analysoidaan ja tulkitaan lopun analyysiluvuissa sosiaalisen pääoman, sen ulottuvuuksien ja sosiaalisiin suhteisiin vaikuttavien tekijöiden näkökulmasta. Toisaalta tämä tarkoittaa myös sitä, että sosiaalisen pääoman käsite pysyy useamman luvun ajan taka-alalla, eikä kaikkia lopussa esiin tulevia käsitteitä esitellä tutkimuksen alkupuolella. Jälkimmäiseen valintaan on syynä se, että halusin säilyttää myös lopullisessa raportissa näkyvissä sen, että aineistoani kerätessäni en vielä tiennyt, mitä teemoja siitä kumpuaa esiin, mitkä teemat tulevat olemaan tutkimusasetelmani kannalta relevantteja ja millaisia käsitteitä ja analyttisiä välineitä tulisin niiden tulkitsemiseen tarvitsemaan.

Tutkimuksen johdannossa luon yleiskuvan aluekehittämisestä, sen suuntauksista ja haasteista, sekä eTampere-ohjelmasta ja sen taustoista. Tässä luvussa olen kuvannut tutkimusasetelman tavoitteineen, hypoteeseineen ja tutkimuskysymyksineen. Luvussa kolme esittelen tutkimukseni teoreettisen viitekehyksen keskeiset elementit; verkostoja ja niiden dynamiikkaa erilaisista lähtökohdista lähestyvät sosiaalisen pääoman ja toimijaverkkoteorian. Sosiaalisen pääoman osuuden pidän tarkoituksella kompaktina, käsitteen laajasta tulkinnasta ja soveltamisesta johtuen. Etenen käsitteen historiasta ja klassikoista ripeästi kohti soveltamaani yksilö- ja ryhmätason määritelmää ja hypoteesejani. Esittelen myös sosiaalisen pääoman ulottuvuudet (Nahapiet & Ghoshal 1998), joihin palaan tarkemmin luvussa 8.

Toimijaverkkoteoria kulkee mukana koko tutkimuksen ajan, ja toiston välttämiseksi tuon sen piirteitä esiin vähän kerrallaan. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että luvussa kolme käsittelen toimijaverkkoteoriaa yleisesti esittelemällä sen historiaa, lähtökohtia, suuntauksia sekä metodologisia periaatteita. Seuraavassa, aineistoja ja tutkimusprosessia luotaavassa osiossa toimijaverkkoteoria on mukana tutkimuksen rakenteen ja tutkimusprosessin hahmottumisen jäsentäjänä. Toimijaverkkoteorian keskeisiä käsitteitä ja analyttisiä välineitä taas esittelen laajemmin työn empiirisessä osuudessa eli luvuissa 5 ja 7, joissa esitän eTampereen suunnitteluvaiheen ja ohjelman toteuttamisen käänköskertomusten muodossa.

Käänköskertomusten väliin sijoitettu kuudes luku on dokumentti- ja haastatteluaineistojen pohjalta luotu, kronologisesti etenevä kertomus eTampereen vaiheista. Se vie tarinaa eteenpäin, luo ajankuvaa hahmottelemalla ohjelman aikana tapahtunutta yhteiskuntamuutosta ja taustoittaa seuraavia lukuja muun muassa ilmentämällä toimijoiden kehitysnäkemyksiä sekä eTampere-henkeä ja Tampereen kehittämistä käytyä keskustelua.

Luku 8 nivoo yhteen käänköskertomukset. Siinä missä luvut 5 ja 7 kuvasivat toimijaverkkoteorian välinein 'miten', tässä luvussa selitän sosiaalisen pääoman ulottuvuuksien ja sosiaalisten suhteiden muodostumiseen vaikuttavien tekijöiden

avulla ’miksi’. Edellä mainittujen teemojen yhteydessä esittelen myös tutkimukseni tulokset ja vastaan tutkimuskysymyksiini. Viimeisessä luvussa pohdin valitsemieni metodien ja lähestymistavan soveltuvuutta ja sijoitan eTampere-ohjelman tampere-laisen kehittämisen jatkumoon. Lopuksi keskustelen tutkimuksen tuloksista yleisemmällä tasolla, aluekehittämisen ja ohjelmaperusteisen kehittämisen kontekstissa, tarkoituksenani kartoittaa samalla eTampereen perintöä.

3 Teoreettinen viitekehys: kaksi tulkintaa verkostoista

3.1 Sosiaalinen pääoma

3.1.1 Lyhyt historia ja klassikot

Sosiaalinen pääoma näyttyy usein epämääräisenä resurssina verkostoissa ja niiden taustalla. Ristiriitaisen ja samalla mielenkiintoisen käsitteen siitä tekee kahtalainen rooli sekä itsestäänselvyytenä, että toisaalla eräänlaisena harmaana eminenssinä. Sosiaalinen pääoma on aina läsnä sosiaalisessa toiminnassa ja vuorovaikutuksessa, mutta käsitteestä ei ole saatu teoreettisessa mielessä otetta. Vaikka myös sosiaalisen pääoman negatiiviset puolet ovat tiedossa, sitä pidetään lähes poikkeuksetta hyvin tärkeänä menestystekijänä huolimatta siitä, että käsitteen selkeä määritelmä, sisältö, rooli tai siihen liittyvät prosessit ovat yhä varsin epäselviä ja kiistanalaisiakin. Sosiaalisesta pääomasta on kirjoitettu paljon ja tutkimuskenttä on laajentunut, synnyttäneen luonnollisesti myös kritiikkiä sekä merkittäviäkin näkemyseroja, kun eri traditioista ponnistavat tutkimussuuntaukset kiinnostuivat käsitteestä (ks. esim. Fine 1999 & 2010; Foley & Edwards 1999, Woolcock 2000).

Keskustelu sosiaalisesta pääomasta oli kuumimmillaan 1990-luvulla ja vuosituhanen vaihteessa. Nopeat talouden muutokset ja voimistuva globalisaatio lisäsivät kiinnostusta erilaisiin tapoihin selittää sosiaalisen ympäristön ja taloudellisen toiminnan suhde, ja tähän sosiaalisen pääoman käsite tarjosi uusia lähestymistapoja (Ruuskanen 2003, 59). Tämän 'buumin' jälkeen kiinnostus sosiaalista pääomaa kohtaan on jossain määrin tasaantunut, mutta käsitettä käytetään kuitenkin yhä laajalti ja laveastikin. Sosiaaliselle pääomalle annetaan varsin eritasoisia merkityssisältöjä ja näkökulmasta riippuen fokus voi kohdistua sosiaalisen toimintaympäristön eri tasoille (vrt. Ruuskanen 2003, 60 & 89). Yksilö-, pienryhmä- ja organisaatioitasoilla on käsitelty esimerkiksi tiedon kulkua, sen ymmärtämistä sekä ylipäätään sosiaalisia suhteita, vuorovaikutusta ja verkostoja organisaatioissa ja yhteisöissä (mm. Nahapiet & Ghoshal, Inkpen & Tsang 2005, Poutiainen & Häkli 2009), ja toisessa ääripäässä sosiaalisella pääomalla on selitetty alueiden ja jopa valtioiden välisiä eroja

esimerkiksi kilpailukyvyssä (mm. Putnam 1993) sekä analysoitu hyvinvointivaltion rakenteita (mm. Kumlin & Rothstein 2003).

Toinen keskustelua lisännyt ja hämmennystä aiheuttanut tekijä on ollut sosiaalisen pääoman käsitteen näennäinen helppotajaisuus ja peruspositiivinen pohjavire, jotka ovat mahdollistaneet käsitteen laajan ja monipuolisen, pahimmillaan ylimalkaisen käytön. Eräs sosiaalisen pääoman teorian peruslähtökohdista on, että sosiaaliset verkostot auttavat yksilöitä saamaan yhdessä aikaiseksi jotakin sellaista, mihin he eivät yksinään pystyisi (Nahapiet & Ghoshal 1998, 244; Riiipinen 2006, 40). Lisäksi ajatus suhdeverkostojen ja lähiyhteisön sosiaalisen tuen merkityksestä ihmisen toiminnan helpottajana vastaa luontevasti yleiskuvaa todellisuudesta ja on siten helppo 'myydä' ja 'ostaa' (vrt. Ruuskanen 2003, 59). Sekaannusta on aiheuttanut myös sosiaalisen pääoman läheinen suhde muihin aineettomiin pääomiin, kuten esimerkiksi inhimilliseen (*human capital*), kulttuuriseen (*cultural capital*) ja osaamis-pääomaan (*intellectual capital*) sekä luottamukseen, jota yleisesti pidetään yhtenä sosiaalisen pääoman kolmesta komponentista. Sosiaalisesta pääomasta, sen historiasta, klassikoista, käsitteen evoluutiosta ja tulkinnoista sekä kritiikistä on olemassa useita laajoja katsauksia (mm. Woolcock 1998, Siisiäinen 2003, Ruuskanen 2003, Koivumäki 2008, Cannone 2009), joten seuraavassa poimin keskustelusta vain oman lähestymistapani kannalta keskeiset asiat ja etenen ripeästi kohti omaa tulkintaani.

Sosiaaliseen pääomaan liittyvillä kysymyksillä ja teemoilla sekä termillä itsessään on pitkä, jo 1800-luvulta alkava historia taloustieteessä ja sosiologiassa (Ruuskanen 2003, 57). Jos katsonta rajataan yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun ja verrokkina käytetään nykyistä tulkintaa sosiaalisesta pääomasta, niin ensimmäisen kerran käsitettä käytti yhdysvaltalainen koulutarkastaja L.J. Hanifan (1916). Hän mielsi sosiaalisen pääoman nimenomaan aineettomaksi resurssiksi ja viittasi sillä hyvään tahtoon, toveruuteen, sympatiaan ja sosiaaliseen kanssakäymiseen yksilöiden ja perheiden välillä (Hanifan 1916, 78, ks. Koivumäki 2008, 72). Toinen tunnettu varhainen käsitteen soveltaja Jane Jacobs (1961) puolestaan kuvasi termillä ryhmäjäsenyyksien merkitystä sosiaalisen nousun väylänä korostaessaan yhdyskuntarakenteen ja naapuruston merkitystä kaupunkien kehityksessä.

Systemaattisemmin ja analyttisemmin sosiaaliseen pääomaan pureuduttiin vasta 1980-luvulla, jolloin Pierre Bourdieu (1984 & 1986) ja James Coleman (1987 & 1988) julkaisivat työnsä. Bourdieun sosiaalisen pääoman käsitettä pidetään teoreettisesti kaikkein jalostuneimpana (Portes 1998, 3), mutta hän käsiteli sosiaalista pääomaan kenttäteoriaansa yhteydessä 'vain' yhtenä pääomamuotona taloudellisen ja kulttuurisen pääoman ohessa (ks. Bourdieu 1984 & 1986). Colemanin artikkeleista

jälkimmäisen (1988) katsotaan olleen ensimmäinen, jossa sosiaalinen pääoma oli analyysin keskiössä (ks. Koivumäki 2008, 73).

Bourdieu⁴ tavoin Coleman käsittelee sosiaalista pääomaa funktionaalisesti, eli resurssina joka edistää yksilöiden ja yhteisöjen päämäärien saavuttamista. Kummallekin sosiaalinen pääoma on sosiaalisiin rakenteisiin liittyvä ja kiinnittynyt sosiaalinen resurssi, joka helpottaa toimijoiden intentionaalista toimintaa. Coleman erottaa sosiaalisen pääoman muodoiksi vastavuoroisuuden velvoitteen, informaation kulun, sekä normit. (Coleman 1998, ks. Ruuskanen 2003, 62.) Myös sosiaalisen pääoman käsitteen tunnetuin soveltaja Robert Putnam viittaa termillä yksilöiden välisiin yhteyksiin – sosiaalisiin verkostoihin ja niistä syntyviin vastavuoroisuuden normeihin ja luottamukseen (Putnam 2000, 19, ks. Ruuskanen 2003, 71). Huomionarvoista on kuitenkin se, että tarkemmassa katsonnassa Putnamin sosiaalisen pääoman määrittelmä eroaa Colemanin vastaavasta, ja myös Putnamin itsensä keskeisimmissä teoksissa käsitteen sisältö ja merkitys eroavat toisistaan (Putnam 1993, 2000). Näitä eroja ei sinänsä ole tarpeellista käydä tässä läpi, mutta koska molemmat Putnamin tutkimukset sisältävät tämän tutkimuksen kannalta relevantteja huomioita, on hänen tulkintoihinsa syytä palata hetkeksi.

Vuoden 1993 Italia-tutkimuksessaan Putnam käsittelee sosiaalista pääomaa yleistyneenä paikallisyhteisön tai rajatun maantieteellisen alueen ominaisuutena, joka ilmenee yhteisön vakiintuneissa käytännöissä kuten aktiivisessa yhdistystoiminnassa, paikallisten asioiden seuraamisessa ja yleisiin asioihin suuntautumisessa. Petri Ruuskanen (2003, 71) näkee Putnamin sosiaalisen pääoman käsitteessä oleellisena sen, että se ei muodostu vain kunakin ajan hetkenä vaikuttavista verkostoista ja niihin kytkeytyvistä normeista ja luottamuksesta, vaan sitoutuu historiallisesti muodostuneisiin instituutioihin. Siten yhteisössä vallitseva sosiaalinen pääoma on seurausta polkuriippuvaisesta kehityskulusta. Se on kerrostuma pitkänä ajanjaksona vaikuttaneista, ajan saatossa (historiallisesti) kehittyneistä sosiaalisista käytännöistä (Putnam 1993, 163–185; Ruuskanen 2003, 71). Tämä on yksi niistä näkökulmista, joita pyrin tutkimuksessani avaamaan, erityisesti pohiessani paikallisia tekemisen tapoja eli eTampereen ja Tampereen välistä suhdetta ja asettaessani eTampereen osaksi tamperelaista kehittämisjatkumoa.

Putnamin Yhdysvaltojen yhteiskuntaelämän muutosta analysoivasta tutkimuksesta (2000) poimin esiin Gittelin ja Vidalin (1998) erotteluun pohjautuvan jaon sitovaan (*bonding*) ja yhdistävään (*bridging*) sosiaaliseen pääomaan. Sitova sosiaalinen

⁴ Bourdieun näkemys sosiaalisesta pääomasta ja sen resurssiluonteesta tulee ymmärtää laajemmassa, kentäteoreettisessa kontekstissa (Bourdieu 1984 & 1986).

pääoma merkitsee yksilöiden yhteenkuuluvuutta ja ryhmäidentiteettiä, kun taas yhdistävällä sosiaalisella pääomalla tarkoitetaan yhteiskunnan osaryhmiä ja yksilöitä yhdistäviä sosiaalisia siteitä ja verkostoja. Jako seuraa jossain määrin Granovetterin (1973) tekemää jaottelua, jossa lähtökohtana on että ihmisten välillä on sekä heikkoja (*weak ties*) että vahvoja (*strong ties*) sosiaalisia siteitä. Vahvojen siteiden tunnusmerkkejä ovat muun muassa osapuolten emotionaalinen intensiteetti, tiivis yhteydenpito, vastavuoroiset palvelukset ja molemminpuolinen luottamus. Heikot siteet puolestaan ovat heterogeenisempiä ja viittaavat pinnallisempiin, harvemmin ylläpidettyihin suhteisiin eikä niihin liity samankaltaista sitoutumista tai ajankäyttöä kuin vahvojen siteiden kohdalla. Heikoilla siteillä voidaan tarkoittaa myös niitä suhdeverkostoja, joihin henkilö on linkittynyt vain välillisesti. Vahvojen siteiden merkitys ja rooli liittyy lähinnä toimijoiden sitoutumiseen, kun taas heikot siteet ovat erityisen tärkeitä informaation leviämisen väylinä ja pienryhmien yhdistäjinä. (Granovetter 1973, 1361–1373; Ruuskanen 2003, 64 & 72; Koivumäki 2008, 74.)

3.1.2 Määritelmä ja hypoteesit

Sosiaalisen pääoman teorian perusväite on, että sosiaaliset suhdeverkostot muodostavat jäsenilleen arvokkaan resurssin ja tarjoavat jäsenilleen yhteisen pääoman, johon heillä on oikeus ja pääsy (Bourdieu 1986, 249). Lähestyn näitä verkostoja ja sosiaalista pääomaa siis 'bourdieulaisesta', yksilö- ja pienryhmätason merkitystä korostavasta näkökulmasta. Oletan, että sosiaalinen pääoma on intensiivisintä juuri näillä tasoilla, missä sosiaaliset verkostot ja suhteet ovat usein käytössä (vrt. Riipinen 2006, 44). Lähestymistapani pohjautuu Nahapietin ja Ghoshalin (1998) luomaan malliin, jossa sosiaalinen pääoma on jaettu kolmeen ulottuvuuteen: rakenteelliseen, kognitiiviseen ja relationaaliseen ulottuvuuteen sekä näiden osa-alueisiin (ks. kuvio 1). Laajalti siteeratussa artikkelissaan Nahapiet ja Ghoshal käsittelevät sosiaalista pääomaa organisaatiotasolla ja keskittyvät analyysissään sosiaalisen pääoman rooliin tiedon luomisen ja jakamisen edistämiseksi ja siten osaamis-pääoman luomisessa (emt.). Heidän asetelmansa on tarkkaan rajattu ja käsitteet määritellään analyttisesti, koska käytössä on edellä mainittujen pääomien ohessa myös inhimillisen pääoman käsite. Näin ollen artikkeli tarjoaa poikkeuksellisen hyvät lähtökohdat sosiaalisen pääoman käsitteen teoreettiselle jäsentämiselle, joka puolestaan luo tukevan perustan sosiaalisen pääoman prosessien – esimerkiksi synnyn, kasautumisen ja käytön – sekä niihin kytkeytyvien kausaali-teettien havaitsemiselle ja analyysille (vrt. Ruuskanen 2003, 80).

”Sosiaalinen pääoma on olemassa olevien tai potentiaalisten resurssien kokonaisuus, joka liittyy enemmän tai vähemmän institutionalisoituneiden tuttavuus- ja arvostussubteiden omaamiseen – tai toisin sanoen ryhmäjäsentyteen; että kuuluu ryhmään, joka tarjoaa jäsenilleen yhteisesti omistettua pääomaa, ”suosituksia”, jotka oikeuttavat luottoon sanan monissa merkityksissä. Subteet saattavat olla olemassa vain käytännön tasolla, materiaalisessa ja symbolisessa vaihdossa, jotka ylläpitävät näitä subteita. Ne voivat olla myös institutionalisoituneet ja taatut yhteisen nimen kautta (perheen nimen, luokan tai kouluporukan, puolueen jne.) ja niiden institutionalisoituneiden tapojen tai lakien kautta, jotka on suunniteltu samanaikaisesti muokkaamaan ja viestittämään niistä ihmisistä, jotka kuuluvat niiden vaikutuspiiriin. Käytännössä toimijan omistaman sosiaalisen pääoman volyymi [...] riippuu niiden verkostoyhteyksien koosta, jotka hän pystyy mobilisoimaan.” (Bourdieu 1986, 248–249 ks. Süsiäinen 2003, 209; Koivumäki 2008, 76–77)

Sosiaalinen pääoma on verkostoihin läheisesti liittyvä yksilön tai yhteisön ’omistama’ voimavara, joka on juurtunut tiukasti ihmisten välisiin suhteisiin. Resurssina se on jakautunut epätasaisesti ja määräytyy sen mukaan, millainen on yksilöiden kyky ottaa käyttöön ja hyödyntää se potentiaali, mikä heidän sosiaalisissa verkostoissaan on (Häkli & Minca 2008, 1). Sosiaaliseen pääomaan katsotaan kuuluvan sekä verkoston kautta mobilisoitavissa olevien resurssien että itse verkoston (Bourdieu 1986; Burt 1992; ks. Nahapiet & Ghoshal 1998, 243).

Oletan työssäni, että sosiaalinen pääoma on olemassa vain käytössä, ’aktiivisena’, ja se saa uniikin muodon jokaisessa tilanteessa. Se on usein eräänlainen oheistuote, eikä sitä voida luoda systemaattisesti. Tästä johtuen sosiaalinen pääoma tarvitsee kehittyäkseen ’keskipisteen’; ytimen jonka ympärille toiminta rakentuu ja joka rajaa verkoston (Nahapiet & Ghoshal 1998, 261).

Lähtökohtani on, että sosiaalinen pääoma on kontekstisidonnainen resurssi, joka ei ole sellaisenaan irrotettavissa ja siirrettävissä muualle. Verkostot eivät synny ja toimi tyhjiössä, vaan niihin vaikuttavia kontekstuaalisia tekijöitä on useita. Verkostojen avainroolissa ovat useimmiten ihmiset, mutta myös paikalla, ajan hengellä sekä kulttuurilla ja ympäristöllä on merkitystä. Sosiaaliset suhteet tapahtuvat spataalisesti tietyn ajan ja paikan raameissa, joten sosiaalisen pääoman verkostotkin ovat sidoksissa aikaan ja paikkaan (Harvey 1996, 207–209; Riipinen 2006, 42). Elinympäristön vaikutusta sosiaalisiin suhteisiin korostavat myös Mohan & Mohan (2002, 193): jos sosiaalinen pääoma muodostuu ja ”elää” yksilöiden välisessä kanssakäymisessä, on luonnollista väittää, että ihmisten välisiä suhteita määrittää se ympäristö (konteksti), jossa he elävät (ks. Riipinen 2006, 42).

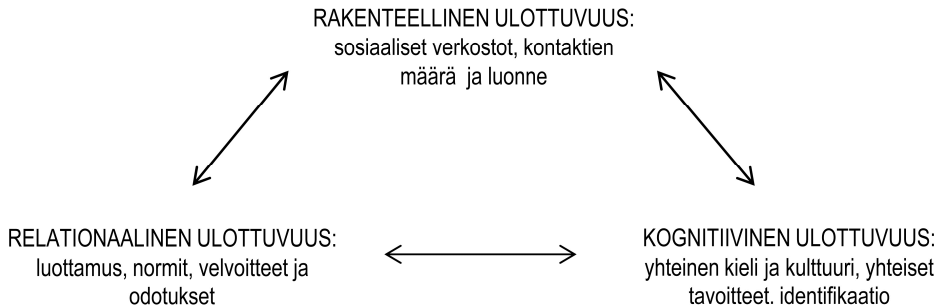
3.1.3 Sosiaalisen pääoman ulottuvuudet ja niiden väliset yhteydet

Nahapietin ja Ghoshalin (1998) mukaan sosiaalinen pääoma koostuu kolmesta ulottuvuudesta, jotka ovat yhteydessä toisiinsa (ks. myös Tsai & Ghoshal 1998; Inkpen & Tsang 2005). *Rakenteellinen ulottuvuus* pitää sisällään toimijoiden väliset yhteydet eli sen, kuka tavoittaa kenet ja miten (Burt 1992, ks. Nahapiet & Ghoshal 1998, 244). Merkityksellisiä mittareita ovat muun muassa verkoston tiheys, muoto, hierarkkisuus sekä verkoston vakaus eli se, millaista vaihtuvuutta verkoston jäsenisä on (Nahapiet & Ghoshal 1998, 244; Inkpen & Tsang 2005, 152).

Kognitiivinen ulottuvuus taas viittaa, Aaron Cicourelia (1973) mukailten, jaettuihin ja osapuolille yhteisiin representaatioihin, tulkintoihin ja merkitysjärjestelmiin osapuolten välillä (Nahapiet & Ghoshal 1998, 244, ks. Koivumäki 2008, 86). Nämä ilmenevät muun muassa yhteisenä kielenä, yhteisinä arvoina, koodeina ja tarinoina sekä jaettuna ymmärryksenä yhteisön tavoitteista, jopa yhteisenä kulttuurina (Nahapiet & Ghoshal 1998, Inkpen & Tsang 2005). Katson tämän jaetun ja yhteisen olevan niin tiiviisti yhteydessä identiteetin syntyyn sekä identifikaatioprosessiin, että poikkean Nahapietin ja Ghoshalin näkemyksestä, ja tulkitseen työssäni identifikaation ennemminkin kognitiivisen ulottuvuuden osa-alueeksi relationaalisen ulottuvuuden sijaan. Linjanvetoni on pitkälti tulkintakysymys, sillä identiteetti ja identifikaatio sijoittuvat Nahapietin ja Ghoshalin artikkelissakin kognitiivisen ja relationaalisen ulottuvuuden häilyvälle rajapinnalle. Kaiken kaikkiaan kognitiivinen ulottuvuus tulee hyvin lähelle organisaatiokulttuurin (mm. Alvesson 2002, ks. Koivumäki 2008, 96) käsitettä, ja edellä mainitut ulottuvuuden osa-alueet ovat yhteisen kulttuurin ilmenemismuotoja ja näin ollen keskeinen osa organisaatioita ja niiden toimintaa: kulttuuriset merkitykset ovat läsnä jokapäiväisessä tekemisessä, ohjaten ajattelua, tunteiden kokemista ja yleensäkin toimintaa (Koivumäki 2008, 96).

Kolmantena ulottuvuutena Nahapiet ja Ghoshal (1998) erottavat *relationaalisen ulottuvuuden*. Sillä viitataan voimavaroihin ja käytäntöihin, jotka muodostuvat ja kehittyvät kanssakäymisen ja vuorovaikutuksen myötä. Tähän joukkoon kuuluvat muun muassa luottamus, normit, velvoitteet ja odotukset. Relationaalisen ja rakenteellisen ulottuvuuden erottelussa Nahapiet ja Ghoshal pohjaavat Granovetterin (1992) luonnostelevaan jakoon rakenteellisen ja relationaalisen 'upputuneisuuden' välillä. Tämän näkemyksen mukaan rakenteelliseen ulottuvuuteen sisältyy myös sosiaalinen vuorovaikutus. Toimijan ja tämän kontaktien sijainti ja asema verkostossa voivat tarjota tiettyjä etuja esimerkiksi resurssisiin pääsyssä ja tiedonsaannissa. Relationaalinen ulottuvuus puolestaan viittaa niihin etuihin (esimerkiksi luotta-

mus), joita luodaan ja ylläpidetään ja jotka ovat 'kiinni' edellä mainituissa suhteissa ja kontakteissa (Tsai & Ghoshal 1998, 465).

Kuvio 1. Sosiaalisen pääoman kehä (Nahapietia & Ghoshalia (1998); Tsaita & Ghoshalia (1998); Inkpenia & Tsangia (2005) mukaillen)

Tsai ja Ghoshal (1998, 466–467) havainnollistavat sosiaalisen pääoman muodostumista, aktivointia ja ylläpitoa etsimällä yhteyksiä eri ulottuvuuksien välille. Rakenteellisen ulottuvuuden kontaktit tarjoavat 'linjat' vuorovaikutukselle, joka on edellytys sosiaalisen pääoman synnylle ja kehittymiselle ja siten myös kognitiiviselle ja relationaaliselle ulottuvuudelle. Vaikuttavia tekijöitä rakenteellisen ulottuvuuden osa-alueista ovat muun muassa vuorovaikutussuhteiden säännöllisyys, verkoston kokoonpanon vakaus sekä se, kuinka 'läheisiä' suhteet ovat (emt.).

Kognitiivisen ulottuvuuden merkitystä on tarkasteltu usealta suunnalta, muun muassa tiedonsiirron ja tuotekehityksen näkökulmasta (ks. esim. Tsai & Ghoshal 1998; Inkpen & Tsang 2005). Vuorovaikutuksella on keskeinen rooli yhteisen kielen, arvojen ja tavoitteen muodostumisessa. Yhteinen kieli ja kulttuuri tehostavat tiedonvälitystä ja -kulkua, lisäävät osapuolten välistä ymmärrystä, helpottavat yhteisen vision syntyä ja siten edistävät verkoston jäsenten välistä integraatiota sekä ryhmään identifioitumista. Vahva kognitiivinen ulottuvuus edistää luottamussuhteiden syntyä: kun tavoitteet tuntuvat yhteisiltä ja osapuolet jakavat vision, on esimerkiksi vapaamatkustajuuden sekä ryhmän sisäisten valtakamppailujen ja konfliktien pelko pienempi. Toisaalta jo pelkkä vuorovaikutus voi edistää luottamuksen ja luottamussuhteiden syntyä, kun ihmiset oppivat tuntemaan toisensa, jakavat tietoa ja muodostavat välillensä yhteistä.

Edellä mainitut yhteydet toimivat toki myös toisinpäin. Esimerkiksi yhteinen kieli ja jaettu visio helpottavat kommunikaatiota ja vuorovaikutusta sekä edesautta-

vat siten luottamuksen ja uusien kontaktien syntyä (rakenteellinen ulottuvuus). (emt.) Näin ollen sosiaalisen pääoman ulottuvuudet osa-alueineen voi esittää myös kehänä, jossa ulottuvuuksien välisten yhteyksien voimakkuus ja suunta sekä ulottuvuuden painoarvo vaihtelevat kontekstista riippuen (ks. kuvio 1, Nahapietia & Ghoshalia (1998); Tsaita & Ghoshalia (1998); Inkpenia & Tsangia (2005) mukailen).

3.2 Toimijaverkkoteoria

3.2.1 Uusia näkökulmia verkostoihin ja toimijuuteen

Täydennän sosiaalisen pääoman näkökulmaa toisella verkostokeskeisellä lähestymistavalla, toimijaverkkoteorialla, (mm. Callon 1986a & 1986b, Latour 2005), joka antaa tutkimukselle rakenteen sekä tarjoaa keskeiset analyttiset välineensä (toimija, välittäjä, käänös, musta laatikko) verkoston rakentumisen, dynamiikan sekä erilaisien kausaliiteettien kuvaamiseen, analyysiin ja tulkintaan. Samalla toimijaverkkoteoria antaa tuoreen näkökulman sosiaaliseen pääomaan ja verkostoihin huomioimalla sosiaalisten tekijöiden lisäksi myös materiaalisten elementtien roolit verkostossa ja sen muotoutumisessa.

Toimijaverkkoteorian juuret ovat tieteen ja teknologian sosiologisessa tutkimuksessa. Se on syntynyt 1970- ja 80-lukujen taitteessa ja kehittynyt eräänlaisena vastauksena sosiaaliselle konstruktionismille, joka näkee yhteiskunnan vain sosiaalisena tai kulttuurisena kategoriana, aineellisen ja biofysikaalisen ympäristön merkityksen jäädessä taka-alalle. Tähän sosiaalista tuottamista, diskursseja ja kulttuurisia merkityksiä 'ylikorostavaan' näkemykseen pyritään toimijaverkkoteoriassa tekemään pesäeroa huomioimalla tasavertaisesti myös ei-inhimillisen ja materiaalsen, kuten esimerkiksi teknologian ja rahan vaikutukset yhteiskunnan ja kulttuurin rakentumisessa. Nimestään huolimatta toimijaverkkoteoria ei ole varsinainen teoria edes metodin kehittäjien Michel Callonin, Bruno Latourin ja John Lawn mielestä, vaan pikemminkin metodi verkostojen rakentumisen ja toimijoiden seuraamiseen; viitekehysmäinen lähestymistapa, joukko tutkimuksenteon apuvälineitä ja perusperiaatteita (Callon 1999, 194, ks. Palmroth 2004, 21; Åkerman 2009, 239).

Toimijaverkkoteorian keskeisimmät artikkelit ja tutkimukset ovat pitkälti edellä mainitun kolmikön tulosta. He ovat tutkineet teknologian ja sen kehittäjien muodostaman verkoston samanaikaista rakentumista muun muassa sähköauton (Callon

1986a), uudentyyppisen joukkoliikennejärjestelmän (Latour 1996) sekä sotilaslentokoneen (Law 1988) kehittämissä projekteissa sekä julkaisseet ajatteluaan kokoavia 'metodioppaita' (mm. Latour 1987 & 2005) ja yhteenvetoja toimijaverkkoteoriasta ja sitä soveltaneista tutkimuksista (mm. Law 1992 & 1997).

Huolimatta perinteistä nimenomaan teknologisten verkostojen tutkimuksessa toimijaverkkoteoreettista ajattelua on sittemmin sovellettu muidenkin yhteiskunnallisten prosessien parissa. Esimerkiksi jo pelkästään Suomessa toimijaverkkoteoriaa on käytetty muun muassa Oulun it-keskittymän (Tervo 2004), ympäristöpoliittisen toimijuuden (Åkerman 2006), sosiaalisten liikkeiden ja tuulivoimapuistojen (Palmroth 2004), työllisyysprojektin (Siisiäinen (toim.) 2005, Kivelä et al. 2007) ja ERP-toiminnanohjausjärjestelmän (Teittinen 2008) rakentumisen ja toiminnan tutkimuksessa. Toimijaverkkoteorian laajasta tutkimuskentästä olen poiminut edellä mainitut tutkimukset esimerkeiksi siksi, että niissä on sovellettu toimijaverkkoteorian tarjoamia analyttisiä välineitä, erityisesti toimijan, välittäjän ja käännöksen käsitteitä. Lisäksi mainituista kotimaisista tutkimuksista löytyy yhdistävä tekijä, joka tuo ne lähelle omaa tutkimusaiheittani ja näkökulmaani: niissä tarkastellaan usein paikallisten toimijoiden moniulotteista vuorovaikutusta ja toimintaa, jossa toimijoiden pyrkimyksenä tuntuisi olevan järjestyksen saaminen verkoston suhteisiin. Prosessin kuvauksessa keskiössä ovat tällöin toimijoiden määrittelykamppailut sekä muiden toimijoiden mukaan saaminen toimintamalleihin. Kuvatut toimijaverkostot kiinnittyvät prosesseihin, joiden tavoitteena on tietyn päämäärän saavuttaminen, kuten esimerkiksi omassa tutkimuksessani eTampere-ohjelman toteuttaminen. (vrt. Neuvonen-Rauhala 2009, 28.)

Actor resean (eli toimijaverkosto) -käsitteen toi keskusteluun juuri Michel Callon (1986a) sähköauton kehittämistä käsittelevässä tutkimuksessaan. Sittemmin käsite sai englanninkielisen käännöksen *actor-network* ja sana *theory* liittyi perään poikien akronyymiksi ANT. Lyhyessä ajassa, jo 1990-luvun loppuun mennessä, osin metodin hallitsemattoman käytön ja esimerkiksi tieteensosiologien ja teknologiantutkijoiden kritiikin (ks. mm. Collins & Yearley 1992, Bloor 1999, Laurier & Philo 1999, Murdoch 2001) myötä toimijaverkkoteoria tuntui ainakin kehittäjensä mielestä tullen tiensä päähän. Callon, Law ja Latour alkoivat muun muassa kehittää uusia metaforia (Callon 1998, Latour 1999c, ks. Leskinen 2000, 189–190) ja kyseenalaistaa toimijaverkkoteorian perusnäkökymyksiä (Law 1999) jatkaen samalla kamppailua teoria-sanaa ja sen mukanaan tuomaa painolastia vastaan. (Leskinen 2000.) Myös käsitteellinen painopiste toimijaverkkoteorian sisällä muuttui 1990-luvulta alkaen käännntämisen sosiologiasta (Callon 1986b, 197) kohti yhteenliittymien sosiologiaa, jossa käännntämisen sijaan viitataan yhteyksien luomiseen puhumalla aiempaa väljemmin esi-

merkiksi assosiaatioiden (mm. Latour 2005) tai kohtaamisten (mm. Law & Mol 2002) tuottamisesta. Aiemmin toimijaverkkoteorian huomio oli ollut enemmän vahvojen toimijoiden näkökulmassa; verkostojen keskiössä ja vakautta tuottavissa tekijöissä, mutta sittemmin se on siirtynyt kohti eri verkostojen välisten, yllätyksiä tuottavien yhteyksien tutkimista (Elovaara 2004). (Åkerman 2009, 247–248.)

Edellä mainitun kehityksen huomioiden sovellan tässä tutkimuksessa kuitenkin toimijaverkkoteorian vanhempaa suuntausta ja etenen pääasiassa Michel Callonin (1986a & 1986b) asettamien ohjenuorien mukaisesti, tosin ihmistoimijoiden merkitystä painottaen (ks. luku 3.2.3). Koen tämän lähestymistavan täydentävän hyvin sosiaalisen pääoman näkökulmaa ja siten palvelevan tutkimustavoitteitani parhaiten.

Toimijaverkkoteorian lähtökohtana on materiaallinen semiotikka: toimijuus nähdään sosiomateriaalisten vuorovaikutussuhteiden tuloksena (Law 1999, Lee & Roth 2001, ks. Åkerman 2006, 36). Toimija syntyy, kun mikä tahansa entiteetti alkaa luoda tilaa ympärilleen, tekee toiset elementit itsestään riippuvaiseksi ja kykenee kääntämään niiden tahdon omien päämääriensä mukaiseksi (Callon & Latour 1981, 286, ks. Åkerman 2006, 37). Vaikka toiminnalla voi olla alullepanija, tämä ei voi koota yksin verkostoa, vaan tarvitsee muiden apua ja suostumuksen saadakseen jotain aikaan. Objektit syntyvät vuorovaikutussuhteiden verkostossa, ja tämä verkosto määrittää objektille toimijuuden: tehtävän, merkityksen ja identiteetin (Åkerman 2009, 243). Toimijakyky ei siis ole ennalta annettu ominaisuus, vaan se syntyy osana verkostoa ja on siten riippuvainen muiden verkoston osasten toiminnasta, eli toimijat määrittyvät suhteessa toisiin toimijoihin (Callon 1992, 82; Kortelainen 2003, 4–5). Näin toimija on siis itsessään vuorovaikutussuhteista koostuva, heterogeenisista toimijoista muodostuva, hetkellisesti vakiintunut verkosto (Åkerman 2006, 37).

3.2.2 Keskeiset käsitteet ja analyttiset välineet

Toimijaverkkoteorian kiinnostuksen kohteena on edellä mainittujen verkostojen (myöhemmin kollektiivien, ks. mm. Latour 1999a & 2004, Åkerman 2006, 37) dynamiikka. Tällä ei tarkoiteta verkostojen syntymistä sinänsä, vaan tiedollisten faktojen ja teknisten objektien vakiintumista ja muuntumista eli sitä, miten todellisuuden muodostavat kokonaisuudet syntyvät, elävät, muuntuvat ja hajoavat (Åkerman 2009, 246). Aiemmin mainitsemissani pioneeritutkimuksissa ja -julkaisuissa toimijaverkkoteorian kehittäjät ovat pyrkineet kehittämään välineistöä sosiaalisen ja materiaalsen vuorovaikutuksen ja yhteenkietoutumisen kuvaamiseen ja analysointiin.

Toimijasuhteiden muotoutumiseen ja verkostojen dynamiikkaan on toimijaverkko-teoriassa viitattu eri termeillä kirjoittajasta, ajankohdasta ja käännöksestä riippuen, joten loogisuuden vuoksi esittelen tässä vain ne käsitteet, joita itse sovellan. Yksityiskohtaisimmat ja tämän työn rakentumisen kannalta keskeiset metodiset työkalut ja 'ohjeet' niiden käyttöön on antanut Callon (1986b, 1992) esittämällä ”analyttiset välineet, joiden avulla voidaan kuvata ja ymmärtää mekanismeja, jotka saattavat heterogeeniset toimijat yhteyteen keskenään” (ks. Tervo 2004, 33). Näitä välineitä ovat toimija, välittäjä, käänнос, pakollinen kauttakulkukohta sekä musta laatikko. Kuvaan käsitteiden sisältöä perusteellisemmin niiden soveltamisen yhteydessä eli luvuissa 5 ja 7, eTampere-ohjelman suunnitteluvaiheen ja toteuttamisen käänнос-kuvauksissa.

Arkikielessä ja yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa, muun muassa sosiaalisen pääoman käsitteen yhteydessä sanasta *verkosto* tulee yleensä ensimmäisenä mieleen järjestelmä, jossa erilaiset hyödykkeet ja informaatio liikkuvat erillisten toimijoiden välillä. Toimijaverkkoteoriassa verkoston käsite on ontologinen: sillä viitataan prosessiin, jossa toimijat syntyvät. (Åkerman 2009, 246.) Todellisuus muodostuu verkostoista, joiden peruselementtinä on kahden toimijan ja yhden välittäjän suhde, joka määrittyy käännoskautta (Callon 1992, ks. Tervo 2004, 34). Näiden käänносprosessien kautta verkostot muotoutuvat ja todellisuutta tuotetaan: toimijat ja välittäjät kuvaavat verkon identifioimalla ja määrittämällä muita ryhmiä, toimijoita ja välittäjiä sekä niitä suhteita, jotka tuovat nämä yhteen (emt.).

Toimijaverkkoteoriassa jaon toimijoiden ja välittäjien välillä ratkaisee viime kädessä empiria. *Välittäjä* on toimijaverkkoteorian metodinen avainkäsite. Se on mitä tahansa, mitä tapahtuu toimijoiden välillä ja mikä määrittää heidän suhteensa. Toimijat määrittävät toinen toisensa vuorovaikutuksessa, aktiivoimiensa välittäjien kautta. Callon (1986b) on jakanut välittäjät neljään ryhmään: teksteihin, teknisiin välineisiin, ihmisiin tietotaitoineen ja rahaan sen kaikissa eri muodoissa. *Toimijalla* puolestaan tarkoitetaan mitä tahansa, mikä kykenee liittämään yhteen välittäjiä tai liittymään itse niihin. Välittäjien lailla toimijat voivat olla esimerkiksi kollektiiveja tai inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden yhteenliittymiä. Käsite toimijaverkko (*actor-network*) viittaakin siihen, että toimija on myös verkko. (Callon 1991, 134–143, ks. Palmroth 2004, 24.)

Michel Callon (mm. 1986b) ja Bruno Latour (mm. 1987) ovat käyttäneet käänntämisen metaforaa tarkoittaessaan prosessia, jossa toimija aktiivisesti rakentaa verkostoa neuvottelemalla, suostuttelemalla ja pakottamalla yhteyksiä eri elementtien välille (emt., ks. Åkerman 2009, 247). *Käänntäminen* on aktiivista toimintaa, jossa keskeisen roolin ottanut ja toimintasuunnitelman laatinut toimija, alkuperäinen

liikellepanija, tulkitsee ja määrittää muiden toimijoiden asemat ja roolit siten, että se voi itse puhua näiden toimijoiden puolesta ja verkostosta tulee 'yksiääninen' (emt.).

Callon (1986b) on määritellyt käänösprosessille neljä vaihetta, jotka esitellään tässä erillisinä. Ne tapahtuvat kuitenkin todellisuudessa usein, ainakin osin, samanaikaisesti, empiriasta ja tutkijan valinnoista riippuen. Ensimmäisessä vaiheessa eli *ongelmanasettelussa* laaditaan ”käsikirjoitus” käänökselle, ja samalla alkuperäinen liikellepanija pyrkii tekemään omasta roolistaan keskeisen ja asemastaan pakollisen kauttakulkukohdan; kohdan jossa toimijat kokoontuvat tai kootaan yhteen, ja jota muut käänöksen toteuttamisessa tarvittavat toimijat eivät voi kiertää (emt.; Latour 1988, 43–49; Neuvonen-Rauhala 2009, 33). Käänöksen toinen ja kolmas vaihe pitävät sisällään tarvittavien *toimijoiden kiinnostuksen herättämisen, mukaan värväämisen, roolien jakamisen* sekä *toimijoiden kiinnittämisen rooleihinsa*. Jos edellä mainituissa vaiheissa onnistutaan ja alkuperäinen liikellepanija säilyttää puhevaltansa ja alun tehtävänasettelu osoittautuu relevantiksi, seuraa viimeinen vaihe, *mobilisaatio*. (emt., Palmroth 2004, 40–41.) Värvätyt toimijat ovat tällöin luovuttaneet resurssinsa verkostolle liittoutumalla yhdeksi voimaksi alkuperäisen liikellepanijan ja tämän laatiman ongelmanasettelun taakse. Tuloksena on yhdenmukaiselta toimijalta vaikuttava vuorovaikutusverkosto (vrt. Åkerman 2006, 38).

3.2.3 Suuntaukset ja metodologiset periaatteet

Toimijaverkkoteoria on luonteeltaan viitekehyksenomainen ja muuntuva. Sen käsitteistö ja painopistealueet ovat eläneet aikojen saatossa, joten on luonnollista, että teoriaa on myös sovellettu tutkimuksessa eri tavoin (Åkerman 2009, 240). Karkeasti luokitellen soveltamistavat voidaan jakaa kahteen kategoriaan: tiukoihin ja väljempiin sovelluksiin. Tiukassa tulkinnassa Callonin (1986b, 200–201, ks. Palmroth 2004, 22) listaamat toimijaverkkoteorian metodologiset periaatteet ovat kaikki käytössä, ja niitä pyritään noudattamaan tutkimusongelman analysoinnin kaikissa vaiheissa. Näitä periaatteita ovat tasapuolisuus toimijoita tarkasteltaessa, yleistetty symmetria sekä vapaa assosiaatio kun seurataan toimijoita rakentamassa ja selittämässä maailmaansa (emt.).

Analyttisen tasapuolisuuden periaate vaatii tutkijalta puolueetonta suhtautumista toimijoiden esittämiin perusteluihin. Toimijoiden puhuntaa ei tule arvostella tai sensuroida. Mikään näkökulma ei ole etuoikeutettu tai tulkinta kielletty, eikä tarkastelua pidä rajata esimerkiksi sosiaaliseen, teknologiseen tai johonkin muuhun ennal-

ta asetettuun kategoriaan, vaan eri kategoriat yhdistäviin prosesseihin ja ilmiöihin. Prosesseja on tarkasteltava, olivatpa elementit ja toimijat millaisia tahansa. *Yleistetyn symmetrian periaate* puolestaan edellyttää, että esimerkiksi luontoon liittyvät ja yhteiskunnalliset, tekniset ja sosiaaliset ilmiöt ja näkökulmat on pyrittävä selittämään yhdessä ja kuvaamaan samaa sanavarastoa käyttäen. Kolmantena erotettu *vapaan assosiaation periaate* on samansuuntainen muiden periaatteiden kanssa: Analyysia ei voi kiinnittää etukäteen, vaan havainnoijan on hylättävä kaikki apriori-erottelut esimerkiksi luonnon ja sosiaalisten tapahtumien välillä ja hyväksyttävä se, että erilaiset toimijat ja elementit voivat liittyä yhteen riippumatta minkäänlaisista käsitteellisistä jaotteluista. Toimijat määrittävät ja yhdistävät erilaisia elementtejä, rakentavat ja selittävät maailmaansa ainutkertaisella tavalla, ja havainnoijan täytyy seurata toimijoita tunnistaakseen tämän tavan ja pystyäkuvaamaan sitä. (Callon 1986b, 200–201, ks. Palmroth 2004, 22 & Kortelainen 2003, 4.)

Tässä tutkimuksessa sovelletaan toimijaverkkoteorian 'heikompa' suuntausta (ks. esim. Murdoch 1998; Castree 2002), joka on syntynyt eräänlaisena vastavoimana toimijaverkkoteorian heterogeenisuutta korostavalle, mutta samalla eri elementit erityispiirteistään ja -ominaisuuksistaan riisuvalla ja siten tavallaan kaiken homogeenisoivalle näkemykselle (vrt. Laurier & Philo 1999, Kortelainen 2003, 9). Kritiikkiä on synnyttänyt erityisesti toimijaverkkoteorian ihmis- ja aineettomat toimijat tasapäistävä näkemys, joten heikomman suuntauksen peruslähtökohtana on ihmistoimijoiden erityispiirteiden, muun muassa oppimiskyvyn ja kokemuksellisuuden huomioiminen ja niiden myötä eriarvoisuuden hyväksyminen (emt.). Heikompi suuntaus lisää nimenomaan toimijaverkkoteorian sovellettavuutta sekä mahdollisuutta yhdistää toimijaverkkoteoria johonkin toiseen lähestymistapaan, tässä tapauksessa sosiaaliseen pääomaan. Samalla se tehostaa myös tutkimustulosten käytettävyyttä ja vertailtavuutta pyrkimällä löytämään verkostojen taustalta samantyyppisiä prosesseja, hyväksyen toki ajatuksen verkostojen uniikista luonteesta. 'Vahva' toimijaverkkoteoria puolestaan sitoo tutkijan niin tiukasti metodiin, että esimerkiksi tärkeät temaattiset painopistealueet ja lähtökohdat voivat jäädä metodin puhdasoppisen seuraamisen alle.

Vahvaa toimijaverkkoteoriaa on siis tarpeellista modifioida, jotta esimerkiksi symmetriaperiaatteen yhteydessä voidaan soveltaa ihmistoimijoiden erityisaseman tunnistavaa ja huomioivaa lähestymistapaa (vrt. Kortelainen 2003, 8). Ihmistoimijoiden merkitystä materiaalisiin nähden on syytä korostaa, koska heillä on kyky ohjata omaa ja muiden toimintaa, sekä havaita ympäristön muutokset ja reagoida niihin (ks. esim. Murdoch 1998; Hacking 1999, 32; Castree 2002, 134–135). Perustan toimijoiden erottelulle on luonut Ian Hacking (1992 & 1999) jakaessaan toimijat

vuorovaikutteisiin (*interactive*) ja välinpitämättömiin (*indifferent*). Vuorovaikutteiset toimijat eroavat välinpitämättömistä toimijoista tietoisuudellaan sekä kyvyllään oppia uutta sekä reagoida ja sopeutua muutoksiin. Vuorovaikutteiset toimijat ovat tietoisia asemastaan ja ympäristöstään, siitä mitä heistä sanotaan, mitä heistä ajatellaan ja mitä heille tehdään. He käyttävät aktiivisesti kieltä ja kommunikoivat, ja kykenevät näin monin eri tavoin 'neuvottelemaan' asemastaan toimijaverkostossa. Edellä mainittu tietoisuus, yhdessä tunteiden, kokemuksellisuuden ja vastuullisuuden kanssa, vaikuttaa väistämättä heidän ajatuksiinsa, käytökseensä ja toimintaansa, kytkien mukaan luonnollisesti myös muut ihmiset ja kanssaeläjät. Ihmistoiminnalla on siis myös moraalinen ja eettinen ulottuvuus, jota taas välinpitämättömillä toimijoilla ei ole. (Hacking 1999, Murdoch 2001.) Toinen huomioitava tekijä on tarkoitushakuisuus, jonka Pickering (1993, ks. Murdoch 1998, 358) näkee keskeisimpänä erona ihmis- ja ei-ihmistoimijoiden välillä sekä tärkeimpänä liikkeelle panevana voimana, mitä verkostojen muodostamiseen ja kokoonkutsumiseen tulee. Useimmat verkostot, kuten eTamperekin, ovat tavoitteellisia, ja rakentuvat jonkun tietyn päämäärän ja tavoitteen ympärille.

Castree (2002, 134–135) puolestaan tarkastelee vahvan toimijaverkkoteorian ongelmia lähinnä tutkimustulosten ja niiden hyödynnettävyyden näkökulmasta. Hän ei kiistä toimijaverkkoteorian näkemystä verkostoista ja liittoumista ainutkertaisina ilmiöinä, mutta korostaa, että verkostoissa vaikuttavat prosessit voivat olla yhteisiä eri verkostoille. Tutkimuksen tehtäväksi uhkaa jäädä pelkkä verkostojen kuvailu, jos eri verkostoille yhteistä systemaattista logiikkaa tai yleistettäviä säännönmukaisuuksia ei haluta tai voida nähdä. (emt., ks. Kortelainen 2003, 8.)

Edellä kuvailluista eroista huolimatta toimijaverkkoteorian suuntauksilla on yhä paljon yhteistä. Muun muassa luonto-kulttuuri -kahtiajaon hämmentäminen, ei-inhimillisten elementtien toimijuuden hyväksyminen, näkemys toimijuudesta verkostosuhteiden tuotoksena sekä empirian merkityksen ja tapaustutkimuksellisen tutkimusotteen korostaminen ovat piirteitä, jotka tekevät toimijaverkkoteoreettisesta tutkimuksesta tunnistettavan, sovellettiinpa sitten sen vahvaa tai heikkoa suuntausta. (Åkerman 2009, 140.) Oman tapani soveltaa toimijaverkkoteoriaa esittelen yksityiskohtaisemmin seuraavissa luvuissa.

4 Aineistot, analyysit ja tutkimusprosessi

4.1 Tutkimusote ja aineistot

4.1.1 Tapaustutkimus

Tutkimustehtäväni (ks. luvut 2.1 ja 2.2) kannalta mielekkääksi strategiaksi valikoitui Tampereen kaupunkiin sijoittuva tapaustutkimus, jonka kohteena on eTampere-ohjelma. Tampere edustaa hyvin voimakkaan rakennemuutoksen kokenutta perinteistä teollisuuskaupunkia, ja eTampere-ohjelma paikallista korkean profiilin kehittämishanketta, joka oli vuorovaikutuksessa kaupungin identiteetin kanssa. Tapaustutkimuksessa tutkittavan tapauksen tulee muodostaa jonkinlainen rajattu kokonaisuus (vrt. Yin 1994), joten tahdoin tapauksen, joka oli ”aktiivinen” ja jonka alku ja eritoten loppu olivat selkeästi paikannettavissa ja määriteltävissä. Niinpä valintani ohjautui erilaisten infrastruktuuriprojektien, kuten esimerkiksi tuolloin suunnitteilla olleen pikaraitiotien⁵, sijaan hankkeiden ja ohjelmien suuntaan, varsinkin kun halusin ehtiä seuraamaan tapaustani myös reaaliaikaisesti. Vuonna 2005 päättynyt eTampere-ohjelma täytti nämä ehdot hyvin.

Tapaustutkimuksessa on usein kyse ennalta arvaamattomien yhteyksien ja uusien merkitysten luomisesta. Näin ollen tutkijalta vaaditaan tietoista halua pitää monia näkökulmia esillä ottamatta niiden paremmuuteen kantaa, avointa herkistymistä aiheeseen liittyvälle materiaalille ja valmiiden menetelmäratkaisuiden tietoista hylkäämistä tai vähintään kriittistä arviointia (Law 2004).

Tapaustutkimuksella pyritään ilmiön kontekstuaaliseen ymmärtämiseen. Sen peruslähtökohtana on kuvata tarkasti, systemaattisesti ja totuudenmukaisesti tutkimuskohteen ominaispiirteitä ja tuottaa siten tietoa erityisistä paikkaan ja aikaan sidotuista ilmiöistä ja prosesseista sekä näihin liittyvistä merkityksistä ja tiedosta (vrt. Peltola 2007, 111). Näin voidaan päästä tarkastelemaan läheltä tapauksen kontekstia eli silloisia olosuhteita ja tapahtumakulkuja sekä niiden suhdetta tapaukseen,

⁵ Päätöstä pikaraitiotien rakentamisesta ei ole tehty vielä (15.2.2014). Tällä hetkellä näyttää siltä, että asiasta päätettäisiin touko-kesäkuussa 2014.

ja siten ymmärtää ilmiötä syvällisemmin. Eräs tapaustutkimuksen tavoitteista ja samalla yksi keskeisimmistä tutkimukseni rakennetta ja raportointitapaa muokanneista lähtökohdista onkin päästää lukija tapauksen lähelle, eläytymään kyseiseen kehityskulkuun ja tapahtumaan. Aineistoa, erityisesti haastattelu- ja sanomalehtimateriaalia läpikäydessäni korostui vaikutelma, että eTampereen toteuttamisen ja erityisesti käynnistämisen vuodet olivat monessa mielessä ja nykytiedonkin valossa hyvin erityistä aikaa, ja halusin tuoda tämän esiin myös raportoinnissani.

Edellä mainitusta huolimatta tapaus ei ole tieteellisesti kiinnostava pelkästään yksittäisenä tapahtumakulkuna, elämäntarinana tai paikallisena omalaatuisuutena vaan vaatii ympärilleen enemmän. Tapaus voi siis olla ainoa laatuaan, mutta päämääränä ei saa olla uniikkiuden kuvaus sen itsensä vuoksi, vaan ilmiöiden ymmärtäminen ainutlaatuisten ominaisuuksiensa ja niiden taustalla olevien asiayhteyksien välisenä vuoropuheluna. Tässä prosessissa tutkijan tehtävänä on tarjota välineitä tämän kokemuksen jäsentämiseksi. Empiiriselle tapahtumalle tuotetaan teorian tuella uusia merkityksiä, vaihtoehtoisia tulkintoja ja mahdollisuuksia. (Peltola 2007.) Tapaustutkimuksen yhteydessä arvioidaankin jatkuvasti sitä, kuinka erityisten havaintojen perusteella voidaan tehdä yleisempiä tulkintoja ilmiöiden luonteesta, merkityksestä ja niihin liittyvistä prosesseista.

Tapaustutkimuksessa tutkijan ja kohteen suhde on intensiivinen, joten tutkijan lähtökohdilla sekä käsitteellisillä ja metodologisilla valinnoilla on merkittävä vaikutus lopputulokseen. Toisin kuin esimerkiksi *grounded theoryn* tai 'puhtaan' toimijaverkkoteorian kohdalla (ks. luku 3.2.3), tapaustutkimusta ei tarvitse aloittaa puhtaalta pöydältä, vaan tapauksia voidaan alkaa rakentaa erilaisten lähtökohtien ja valintojen avulla. Tästä johtuen tutkijan on kyettävä arvioimaan ja tuomaan myös tutkimuksessaan esiin se, miten tutkimuksen välineet, teoreettinen viitekehys, erilaiset rajaukset sekä aineiston keruu-, analysointi- ja raportointitapa vaikuttavat siihen, millainen kokonaisuus tapauksesta lopulta syntyy ja lukijalle välittyy. Lopputuloksena syntyvä tapaus ei enää ole pelkästään tutkimuksen kohde vaan lisäksi tutkimusprosessin ja samalla tietenkin myös tutkijan oppimisprosessin tulos. Tutkijan vastuu ja tutkimuksenteon läpinäkyvyys korostuu erityisesti sovellettaessa toimijaverkkoteorian kaltaista väljää metodologista kehystä. Tutkimusprosessi on kuvattava transparentisti ja omat valinnat, rajaukset ja tulkinnat on tehtävä johdonmukaisesti, kirjoitettava näkyviin, perusteltava ja paikannettava suhteessa toimijaverkkoteorian traditioihin.

Olen pyrkinyt vastaamaan yllä kuvailtuihin haasteisiin olemalla mahdollisimman huolellinen ja perusteellinen, sekä toisaalta tiivistämällä ja keskittymällä olennaiseen. Sosiaalisen pääoman käsitteen ja toimijaverkkoteorian moninaisista tulkinnoista ja

sovellusaloista olen koonnut kompaktin, nimenomaan omaa tutkimustehtävääni palvelevan lähestymistavan, jonka olen avannut lukijalle luvussa 3. Toimijaverkko-teoriaa ja erityisesti sen tarjoamia analyttisiä välineitä esittelen yksityiskohtaisemmin vasta niitä soveltaessani, eli tutkimuksen empiirisessä osuudessa luvuissa 5 ja 7. Näin teoria ja empiria ovat myös fyysisesti lähellä toisiaan ja tulkintaani pystyy arvioimaan saman tien. Tutkimuksen rakenne puolestaan heijastaa tutkimusprosessini etenemistä: halusin kirjoittaa raportin eräänlaisen matkan muotoon ja tuoda esiin myös kohtaamani vaikeudet ja valintatilanteet; kirjoittaa näkyviin myös oman oppimiseni. Luvussa 9.1 itsearvioin tutkimusasetelmaani, -menetelmiäni ja -tuloksiani sekä pohdin, kuinka suoriuduin edellä mainittujen haasteiden kohtaamisesta.

4.1.2 Haastattelut

Aloitin tutkimukseni kenttätutkimuksen elokuvateatteri Plevnassa 9.11.2005 järjestetyssä *eTampereesta eteenpäin* -seminaarissa. Tampereella vuosittain järjestettävän *MindTrek Mediaviikko* -digitaloustapahtuman yhteydessä pidetty seminaari kokosi saman katon alle runsaan joukon eTampere-ohjelman toimijoita, taustavaikuttajia ja yhteistyökumppaneita ”katsomaan menneisyyteen, tarkastelemaan saavutettuja tuloksia sekä kurkistamaan tulevaisuuteen” (eTampereesta eteenpäin 2005). Seminaarin olennaisin anti minulle tutkijana oli 1,5-tuntinen eTampere-paneelikeskustelu. Siihen osallistuivat ohjelman ideoinut ja sen ensimmäisistä vuosista elinkeinojohtajana vastannut Juha Kostiainen, ohjelman ’kokoonjuoksijat’, informaatioteknologia-alan konkarit Reijo Paajanen ja Klaus Oesch sekä eTampere-ohjelman johtaja Jarmo Viteli. Keskustelu oli oiva tiivistelmä eTampereen elinkaaresta aina ohjelman suunnittelusta jonkinasteiseen loppuarviointiin asti ja vahvasti oletuksiani eTampereen keskeisistä toimijoista ja alullepanijoista ja siten myös potentiaalisista ensimmäisistä haastateltavista. Samalla se antoi ensimmäiset merkit ilmiöstä, johon tulisin törmäämään lukuisia kertoja aineistoa peratessani ja vielä viisi vuotta ohjelman päättymisen jälkeenkin. Asianosaiset itse kutsuivat sitä eTampere-hengeksi, ja ulkopuoliselle se näyttäytyi muun muassa eTampere-toimijoiden lämpiminä väleinä, vilpittömänä innostuksena ja uskona ohjelmaa, sen saavutuksia ja tarpeellisuutta kohtaan.

Vaikka aika olikin tuonut lisäperspektiiviä eTampere-ohjelman aikaisiin ajatuksiin ja tapahtumiin, eTampere-henki ilmeni selvästi vielä kesäkuussa 2010, jolloin kävin puhumassa eTampereesta ja tutkimuksestani *Tehtaan valosta eTampereen loisteseen – vieläkö eTampere valaisee* -seminaarissa, jossa muisteltiin kymmenen vuotta ai-

käisemmin alkanutta ohjelmaa. Seminaarin ja siellä käymieni keskustelujen perusteella päätin tehdä vielä yhden täydentävän haastattelun, joka ajoittui loppukesään 2010.

Varsinainen haastatteluaineistoni koostuu ohjelman kahdeksan avaintoimijan teemahaastatteluista. Tein haastattelut edellä mainittua poikkeusta lukuun ottamatta vuonna 2006. Valitsin haastateltavani 'latourilaisen' lumipalloefektin mukaisesti siten, että kysyin aina haastattelun lopuksi, minne minun kannattaisi seuraavaksi suunnata. Tukena minulla oli lista eTampereen osaohjelmien vetäjistä sekä ohjelman työvaliokunnan ja johtoryhmän nimilistat. Hyvin pian huomasin, että samat nimet toistuivat useimmissa lähteissä, joten uskon metodini olleen sikäli oikea. Teemahaastattelujani täydentävät eTampereen verkkosivuilta löytyvät eTampereen keskeisten toimijoiden haastattelut (ks. tarkemmin luku 4.1.3), jotka osittaisista informaation päällekkäisyyksistä huolimatta tuovat minulle tärkeitä tiedonmuruja ohjelman etenemisestä. Lukuisista haastattelulähteistä johtuen esimerkiksi eTampereen ”isä”, silloinen Tampereen elinkeinojohtaja Juha Kostiainen sekä ohjelman suunnitteluryhmään kuulunut ja myöhemmin ohjelmajohtajaksi pestattu Jarmo Viteli ovat äänessä niin teemahaastatteluissani, edellä mainitussa *eTampereesta eteenpäin* -seminaarin paneelikeskustelussa kuin verkkohaastattelussakin.

Halusin haastateltavikseni ihmisiä, joilla olisi nimenomaan hyvä kokonaiskuva laajasta, verkostomaisesta ohjelmasta koko sen toiminta-ajalta. Haastateltavani olivat olleet aktiivisesti ohjelmassa mukana tai seuranneet sitä lähietäisyydeltä aina suunnitteluvaiheesta ohjelman loppumiseen ja haastatteluhetkiin asti. Poikkeuksen muodostivat kaksi eTampere-toimistoa edustanutta henkilöä, jotka aloittivat ohjelmassa vasta keväällä 2001, ja eivät siten olleet mukana vielä ohjelmaa kirjoitettaessa. Heidän näkökulmaansa eTampereeseen pidin ensiarvoisen tärkeänä siksi, että heillä oli paras tuntuma käytännön ohjelmatyöhön. He olivat eTampereen toiminnassa mukana päivittäin ja vastasivat muun muassa sidosryhmätapaamisten organisoinnista ja ohjelman viestinnästä. Näin ollen heillä oli todennäköisesti kaikkein kattavin kokonaiskuva ohjelman piirissä tapahtuneesta toiminnasta.

Otin potentiaalsiin haastateltaviin etukäteen yhteyttä sähköpostilla, jossa kerroin tutkimuksestani ja mainitsin alustavasti myös kiinnostavista painopistealueista. Samalla pyrin sopimaan haastatteluajasta. Keskimäärin 1,5 tuntia kestäneet haastattelut olivat teemoitettuja ja etenivät pääosin suunnitelmani mukaan eli kronologisesti alkaen siitä, mistä ja milloin haastateltava oli ensimmäisen kerran kuullut eTampereesta tai siihen selkeästi johtaneista toimista. Minulla ei ollut paljoa tarkkoja kysymyksiä mukani, sen sijaan olin laatinut haastattelurunkoon erilaisia teemoja ja laajempia kokonaisuuksia, joista sitten pyysin haastateltavia vapaasti ja mahdolli-

simman laveasti kertomaan. Tarkempia tutkimuskysymyksiäni tai -intressejäni en tuonut esiin, mutta taustojani selvittäessäni mainitsin Akatemian rahoittaman projektimme. Pysin siis toimijaverkkoteorian hengen mukaisesti pitämään haastattelulanteet mahdollisimman avoimina, jolloin niiden suunta ja tarkempi sisältö ovat haastateltavan valittavissa.

Haastatteluteemoja laatiessani olin tehnyt pari periaatepäätöstä. Halusin keskittyä sosiaalisiin suhteisiin ja vuorovaikutukseen. Tärkein kiinnostuksen kohteeni oli ihmiset; toimijoiden mukaan lähteminen ja rekrytointi sekä yhteistyö. Lisäksi tarkoitukseni oli käsitellä eTampere-tä tiiviinä ja yhtenäisenä ohjelmana, jotta kokonaisuus pysyisi helposti hahmotettavana ja seurattavana.

Kaikki haastatteluni sujuivat pääpiirteittäin suunnitelmien mukaisesti. Haastattelut olivat puheliaita ja innokkaita, ja haastattelut kestivätkin tunnista yli kahteen tuntiin. Haastattelurungon mukaan ei aina edetty eikä aiheessa aina välttämättä pysytty, vaan välillä haastateltavat innostuivat pitkiin monologeihin esimerkiksi organisaatiopsykologiasta, omista osaohjelmistaan sekä ohjelmaperusteisesta kehittämisestä yleensä. eTampere tunnettiin selvästi omaksi: ohjelmaan suhtauduttiin yhä intohimoisesti ja sen läpiviennistä ja siinä mukanaolosta oltiin avoimesti ylpeitä. Erityispiirteenä nousi esiin useimpien haastateltavien lukeneisuus ja 'tiedostavuus'. Varsinkin yhteistyöstä ja sen ulottuvuuksista puhuttaessa he viittasivat usein teorioihin, siihen kuinka asiat tulisi oikeaoppisesti tehdä ja kuinka sekä sosiaalinen pääoma että luottamus toimivat, ja millainen rooli niillä ohjelmassa ja verkostoissa yleensä on.

Laatimani linjanvedot yhdistettynä haastateltavien valintaan (ks. edellä) osoittautuivat paitsi toimiviksi, myös keskenään osin ristiriitaisiksi. eTampereen aktiiviset ja 'nimekkäimmät' toimijat olivat mukana jo suunnitteluryhmässä ja sittemmin myös osaohjelmien vetäjinä tai ohjausryhmän jäseninä. Suurin osa haastateltavistani toimi siten ohjelmassa enemmän tai vähemmän aktiivisessa roolissa koko eTampereen elinkaaren ajan, ja omasivat varsin hyvän kokonaiskuvan ohjelman toiminnasta. Siten he edustivat sekä taustoiltaan että ohjelmanaikaiselta rooliltaan ja statukseltaan varsin homogeenista ryhmää.

Toisaalta osa haastateltavista puhui ohjelmasta pitkälti oman osaohjelmansa ja vastualueensa näkökulmasta. Heidän eTampereensa näyttäytyi paikoin huomattavasti pienempänä ja toisaalta myös monitahoisempana kuin kokonaisuuden hahmottamiseen pyrkivän tutkijan. Keskinäistä yhteistyötä haastateltavat tekivät tiiviimmin ohjelmaa kirjoitettaessa ja julkistettaessa, myöhemmin tämä yhteistyö näkyi enemmänkin vain työvaliokunnan kokouksina päähuomion ollessa oman osaohjelman ja sen verkoston parissa toimimisessa. Lisäksi suunnitteluryhmässä olleet

jäsenet tapasivat – osin jo asemansakin takia – toisiaan ohjelman aikana joko satumalta tai tarkoituksella erilaisissa tilaisuuksissa.

Olen sijoittanut tekstiin runsaasti sitaatteja niin haastatteluista kuin dokumentoidusta tutkimusmateriaalistakin. Lainausten käyttö auttaa lukijaa pääsemään lähemmäs tapausta ja mahdollistaa tapahtumaan eläytymisen. Mikä tärkeintä, lainaukset antavat lukijalle mahdollisuuden perehtyä tulkintani taustalla olevaan aineistoon ja siten arvioida havaintojeni ja analyysini loogisuutta (vrt. Moisio 2012, 27). Lisäksi ne tarjoavat tietoa ja vievät tarinaa eteenpäin, sekä välittävät ajankuvaa ja mukana olleiden ihmisten ajatusmaailmaa.

Esitän aineistosta esiin nostamani suorat lainaukset sisennettyinä ja kursivoituna. Lainauksista olen poistanut niin sanotut täytesanat, ja suoraan teemaan liittymättömät poistetut osat olen merkinnyt hakasulkujen väliin jäävillä kolmella pisteellä. Dokumenttiaineistositaateissa olen noudattanut alkuperäislähteen kirjoitusasua, joten esimerkiksi eTampereesta puhutaan välillä myös e-Tampereena, ETampereena ja E-Tampereena. Aineiston erityispiirteitä käsittelen tarkemmin luvussa 4.3.2.

Varsinaista ohjelmatoimintaa en onnistunut jäljittämään tyydyttävällä tavalla pelkillä haastatteluilla, osin siitä syystä että suoraa yhteyttä eTampere-ohjelmaan ei hanketoiminnasta enää tässä vaiheessa välttämättä löytynyt. Lisäksi sekä toimijaverkkoteorian soveltamiseen että sosiaaliseen pääomaan liittyy sama ongelma: Esiin tuleva on pitkälti ’voittajien’ eli mukana olleiden tarina, johon on hankala löytää ulkopuolista näkökulmaa (vrt. esim. Palmroth 2004, 147). Hankaluudet ja vaikeudet on helppo peittää, ja toimijoiden kertomusten avulla rakentuvista käännöskertomuksista tulee helposti voittajien historiaa. Edellä mainitut sudenkuopat pyrin välttämään runsaan ja ’puolueettoman’ dokumenttiaineiston, kuten esimerkiksi lehtiartikkelien, raporttien, tutkimusten ja ohjelma-arviointien käytöllä.

4.1.3 Dokumentti- ja verkkoaineistot

Aloitin aineistoni järjestelmällisen keräämisen 2005 eli eTampereen viimeisenä toimintavuotena, ja haastattelut tein pääasiassa vuoden 2006 aikana. Näin ollen erilaisen arkistomateriaalien, esimerkiksi aina vuoden 2013 loppupuolelle asti verkosta löytyneiden eTampereen internetsivujen (www.etampere.fi), Aamulehden lehtiarkiston sekä eTampere-toimiston kokoaman ja kaupungille ’testamenttaaman’ eTampere-arkiston rooli oli merkittävä. Ne toimivat korvaamattomina apuvälineitä ohjelman alkuvaiheiden jäljittämisessä, yksityiskohtien ja ajankohtien tarkistamisessa, toimijoiden seuraamisessa, kokonaiskuvan rakentamisessa sekä tietysti myös erään-

laisena aikakoneena, jolla pystyin palaamaan vuosituhannen alkuun ja tietoyhteiskunnan huippuvuosiin. Varsinkin eTampere-arkisto oli suoranainen aarreaitta pitäen sisällään muun muassa kokouspöytäkirjat, muistioita ja esityksiä, markkinointimateriaalia sekä fyysiset kopiot kaikista ohjelmasta tai ohjelmalle tehdyistä raporteista, tutkimuksista ja arvioinneista.

eTampereen toimijat tiedostivat ohjelman luonteen pilottina ja oppimisprosessina, joten ohjelman vaiheet dokumentoitiin eTampere-toimiston toimesta huolellisesti jo alusta alkaen. Varsin iso osa tästä aineistosta oli julkisesti nähtävänä ohjelman internetsivuilla. Kattavat ja aktiivisesti päivitettyt kotisivut olivat tärkeitä myös ohjelman ja samalla kaupungin imagonkin kannalta, olihan kyse sentään mittavasta, korkea profiilin tietoyhteiskuntaohjelmasta. Tutkimukseni kannalta keskeistä dokumenttiaineistoa olivat eTampere-toimijoiden ja kaupunginjohtaja Jarmo Rantasen haastattelut, lukuisat analyysit ja tilannekatsaukset, erilaiset raportit ja 'sisäiset' tutkimukset (mm. Virtanen 2004a & 2004b) sekä erityisesti ohjelman väli- ja loppuarvioinnit, niin puolueettomien konsulttien, erilaisten asiantuntijoiden kuin osajohdelmien johtajien laatimina. Arvioinnit toivat mahdollisuuden havainnollistaa ja analysoida ohjelmaa ja sen tavoitteiden toteutumista myös lukujen kautta ja siten tuoda tutkimukseen mukaan hieman määrällistä otetta.

eTampere julkistettiin ja esiteltiin Aamulehdessä 14.10.2000 etusivun ja useamman sisäsivun voimin. Tästä eteenpäin ohjelmasta ja siihen liittyvistä asioista kirjoitettiin lehdessä satoja artikkeleita, joissa oli jokin maininta joko eTampereesta tai eTampereesta. Tutkimukseni kannalta merkittävimmät ja informatiivisimmat artikkelit löytyivät yleensä pääkirjoitussivulta sekä kaupunki- ja taloussivujen uutisista. Jälkimmäisten kohdalla kirjo oli laaja ulottuen yhden palstan pikku-uutisista aina laajoihin, jopa sivun mittaisiin ja useamman näkökulman sisältäneisiin ohjelmakatsauksiin, joita laadittiin erityisesti ohjelma-arviointien julkaisun yhteydessä. Pääkirjoitussivulla eTampere puolestaan esiintyi usein ohjelmaa itseään tai kaupungin kehittämistä ylipäättään koskevissa pääkirjoituksissa, sekä myös vieraskynäluonteisissa Alakerta-artikkeleissa, joita varsinkin ohjelmaa suunnittelemassa ollut Antti Kasvio kirjoitti, aiheen ollessa pääasiassa tietoyhteiskunta ja sen kehitys. Juha Kostainen kirjoitti näkemyksiään kehittämisestä niin Alakerrassa kuin yleisönosastolla, ja jälkimmäisellä foorumilla hän myös, yhdessä Jarmo Vitelin kanssa, vastasi eTampereetta koskevaan palautteeseen. Ohjelma sai lukuisia mainintoja myös järjestämiensä tapahtumien, kuten esimerkiksi erilaisten koulutusten, seminaarien, lastentapahtumien tai vaikkapa eTampere-juoksun yhteydessä, sekä herätti kansalaisissa mielipiteitä puolesta ja vastaan lehden yleisönosastolla.

Käytin lehtiaineistoa ja osin haastatteluaineistoakin apuvälineenä ohjelman aikaisten tapahtumisen selvittämisessä, toimijoiden seuraamisessa sekä ajankuvan muodostamisessa. Aineistot täydensivät toisiaan, ja asiat ja tapahtumat loksahdivat pikkuhiljaa myös kronologisesti kohdalleen ja vähätkin epäselvyydet hävisivät. Tästä mielessä ohjelman huolellinen dokumentointi näytti lopullisesti tarpeellisuutensa; teinhän haastatteluni vasta ohjelman loputtua. Tällöin kävin myös arkistojen materiaalit ensimmäistä kertaa kokonaisuudessaan läpi.

4.2 Aineistojen käsittely ja tutkimusprosessi

4.2.1 Yleisiä havaintoja aineistosta

Kävin keräämäni aineistoa säännöllisesti läpi jo kenttätöyövaiheessa, ja litteroin kunkin haastattelun heti sellaisen tehtyäni. Näin pystyin varmistamaan haastattelu-runkoni toimivuuden ja painottamaan sitä tarpeen mukaan uudelleen. Tästä huolimatta olin pitkään tyytymätön haastatteluaineistoon, koska se ei mielestäni vastannut kysymyksiini vaan jätti paljastamatta paljon sellaista, mitä pidin lähtökohtaisesti olennaisena.

Kartoittaessani ihmisten toimintaa ohjelman edetessä huomasin aineistoni painottuvan vahvasti ohjelman suunnitteluun ja julkistamiseen: alun kovien odotusten ja hurmoksen jälkeiset ohjelmavuodet tuli haastatteluissa käytyä läpi varsin nopeasti ja lyhyesti, vähätellenkin. Haastattelu-teemoissa toki kevyesti painotettiin verkoston rakentumisvaihetta, mutta tulos oli silti yllätys. Ohjelman viimeiset vuodet tuntuivat ikään kuin sulautuvan yhdeksi kiinteäksi kokonaisuudeksi, josta haastateltavilla oli mielipide mutta mistä en saanut irrotettua juurikaan yksittäisiä kokemuksia tai merkittäviä tapahtumia. Niinpä ohjelman loppuvaiheista esiin nousi oikeastaan vain kaikkien haastateltavien mainitsema, ympyrän sulkenut ohjelman ”hautajaistilaisuus” (*eTampereesta eteenpäin*) Finlaysonin Plevna-elokuvateatterissa 9.11.2005.

Eräs selitys aineiston painottumiselle ohjelman alkuvuosiin on se, että haastateltavien aktiivinen ja innovatiivinen rooli suunnittelussa ja visioinnissa muuttui monen kohdalla rutiininomaisemmaksi ohjelman ja osaohjelmien päästessä käyntiin. Tällöin ohjelman käytännön toteuttaminen siirtyi osaohjelmille ja niiden lukematomille alaverkostoille, jotka alkoivat nopeasti elää omaa elämäänsä. Osa informanteista katsoi oman roolinsa olleen nimenomaan visionäärin ja liikkeellepanijan rooli, josta sitten vetäydyttiin tarkoituksella taka-alalle ohjelman toteuttamiseen siirryttä-

essä. Toinen selitys voisi olla alkuinnostuksen katoaminen muun muassa maailmantalouden murroksen myötä: kun eTampere oli edennyt suunnittelusta toteuttamiseen, elettiin jo Nasdaq-romahduksen ja sitä seuranneen it-alan taantuman leimamassa maailmassa, missä esimerkiksi yhteistyökumppaneiden rekrytointi ja sen myötä ohjelman käytännön toteuttaminen oli huomattavasti aiempaa haastavampaa.

Monet haastatteluaineiston puutteiksi kokemani asiat liittyivät aikaan. Kuten jo aiemmin mainitsin, suuri osa haastatteluista koski painotetusti vuosia 2000 ja 2001, eli ohjelman suunnittelu- ja kokoonjuoksuvuotta sekä ensimmäistä toimintavuotta. Tämä oli minulle aluksi pettymys, sillä olisin halunnut koko ohjelman elinkaaren käsittelyyn ja analyysiin mukaan. Toinen ongelmalliseksi kokemani asia oli se, että jo tutkimusta aloittaessani (ja eTampere-ohjelman loppuessa) tietoyhteiskunta oli arkipäiväistänyt niin käsitteenä kuin ilmiönäkin ja menettänyt asemiaan keskusteluissa ja otsikoissa. Tämä pätee myös kehittäjäverkostotutkimukseen, jossa trendit ja syklit ovat lyhyitä ja mennyt tosiaan tuntuu menneeltä. eTampereen perustana oli professori Manuel Castellsin ajattelu ja näkemys verkostoyhteiskunnasta, mutta jo pari vuotta ohjelman käynnistymisen alkoi muun muassa Juha Kostiainen kirjoittaa Aamulehden näkyvästi Richard Floridan (mm. 2002) ajatuksiin nojaten luovasta luokasta ja luovasta taloudesta sekä näiden merkityksestä Tampereen kehittämiseksi. Näin jälkikäteen on helppo havaita, että nämä ajatukset ja keskustelunavaukset toimivat perustana seuraavalle kaupungin kehittämisspinnistukselle, Luova Tampere -ohjelmalle (2006–2011), jonka päätavoitteiksi nimettiin luovien alojen yritystoiminnan kehittyminen ja kasvu, tuloksellisen pörinän synnyttäminen sekä verkostoitumisen tukeminen myös muiden toimialojen kanssa (Luova Tampere 2013).

Edellä mainittuja haastatteluaineiston aukkoja kykenin kuitenkin paikkaamaan eTampere-toimiston väen haastatteluilla sekä runsaalla arkistomateriaalilla. Ohjelman arkiston dokumenttiaineisto kokouspöytäkirjoineen, raportteineen ja arvioinneen sekä sanomalehtiartikkelit auttoivat paikantamaan tapahtumien oikeat ajankohdat ja välittivät tiedon lisäksi myös tunnelmia ja ajankuvaa eTampereen toteuttamisen vuosilta. Ne muodostivat tutkimuksen rungon, ”luut”, joiden ympärille ”liha” eli haastattelut pystyivät kiinnittymään ja tukeutumaan.

4.2.2 Tutkimuksen rakenteen jäsentyminen: toimijaverkkoteoria suunnistusvälineenä

Toimijaverkkoteoria toimii tutkimuksessani sekä osana teoreettista viitekehystä (ks. luku 3.2) että tutkimusmetodinä, antaahan se ohjeita myös aineiston hankintaan ja analyysiin ja vaikuttaa siten koko tutkimusprosessiin. Missä määrin näin tapahtuu, riippuu tutkijan valinnoista. Tässä tutkimuksessa tulkitsen toimijaverkkoteoriaa väljänä tutkimuksellisenä viitekehyksenä, joka antaa empirian puhua sekä sallii tilannekohtaisen muuntelun ja tulkinnan (Law 2004, ks. Åkerman 2009, 258). Operationalisoin toimijaverkkoteoriaan sisällytetyn idean toimijoiden seuraamisesta tietynlaiseksi tutkimusotteeksi, joka näkyy myös aineistojen hankinnassa ja analyysissä. Toimijaverkkoteorialle tyypillisesti hyödynnän tutkimuksessa monentyyppisiä aineistoja ja noudatan pitkälti tapaustutkimusstrategiaa (vrt. Åkerman 2009, 253).

Toimijaverkkoteorian kenties näennäisen yksinkertaisena metodisena ohjeena on seurata toimijoita ja etsiä niiden muodostamia yhteyksiä. Tutkija jäljittää keinoja, joilla verkostoja tuotetaan ja pyritään pitämään koossa. Keskeisiä kysymyksiä ovat siis kuinka suhteet eri toimijoiden välille muodostuvat ja millaisin keinoin toimijat luovat kokonaisuuksia ja tuottavat faktoja. Pidin nämä periaatteet mielessäni, kun aloitin toisen kierroksen aineistojen parissa syksyllä 2009. Kävin järjestelmällisesti uudestaan läpi kaiken aineistoni: haastattelut, lehtiartikkelit, eTampereen verkkosivut sekä kaupungin arkistoon talletetun runsaan eTampere-dokumenttimateriaalin.

Samoihin aikoihin kirjoitin, pääasiassa Aamulehden eTampere-artikkeleihin nojautuen, kronologisen kertomuksen koko eTampere-ajasta. Heti tämän jälkeen tein haastattelujeni pohjalta vastaavan kertomuksen eTampereen suunnittelusta ja julkistamisesta. Näin sain hyvän kokonaiskuvan ohjelman elinkaaresta. Tämän jälkeen aloin pohtia, kuinka saisin yhdistettyä kronologisen rakenteen ja monesta tulokulmasta ohjelmaa tarkastelevan analyysin loogisella ja luontevalla tavalla.

Vahvan toimijaverkkoteorian ihanteista (ks. luku 3.2.3 ja mm. Callon 1986a & 1986b, Latour 1987 & 2005) poiketen en lähtenyt haastattelujen enkä siten haastatteluaineistoni kimppuun puhtaalta pöydältä. Olin painottanut haastattelujen teemoja valitessani verkoston rakentumisvaihetta ja sosiaalisen pääoman näkökulmaa eli yleensäkin ihmisten yhteistyötä ja vuorovaikutusta ja niiden dynamiikkaa. Sosiaalisen pääoman ja luottamuksen prosesseja analysoidessani halusin ihmisten toiminnan lisäksi kartoittaa ja havainnollistaa verkostoihin vaikuttavien kontekstuaalisten tekijöiden, kuten paikan, ajan hengen, kulttuurin ja ympäristön merkitystä ja rooleja, sekä materiaalsen ja sosiaalisen maailman vuorovaikutusta. Tämän lisäksi aineis-

tosta kumpusi esiin tiettyjä, edellä kuvaillussa lähtötilanteessa huomiotta jääneitä kysymyksiä ja teemoja, jotka nostin tarkempaan käsittelyyn ja analyysiin.

Toimijaverkkonäkökulmalla oli merkittävä rooli tutkimuksen rakenteen jäsenytymisessä, sillä se tarjosi käsitteistön, jota pystyin hyödyntämään empirisen aineiston kanssa ja joka tarjosi sopivat kiintopisteet raportointia ajatellen. Toimijaverkkoteoriaa sovellettaessa huomio kiinnittyi usein kääntämisen käytäntöihin, joten puhtaaksikirjoitettuja haastatteluja ja edellä mainittuja kronologisia kertomuksia lukiessani hahmottelin niitä jo käännskertomuksen muotoon. Laadin käännsken toteuttamiseen tarvittavista toimijoista ja heidän toiveistaan määrittelyn, joka toimi käännsken lähtökohtana. Tämän jälkeen etsin kertomuksista Callonin (1986b) ohjeiden mukaisesti käännsken vaiheita. Erityisesti kiinnitin huomiota jo etukäteen kiinnostaviksi määrittelemiini elementteihin eli ihmisiä yhteen tuoneisiin ja yhdistäneisiin tekijöihin: Mikä oli saanut ihmiset mukaan, ja mikä oli verkostoja kokoava ja myöhemmin koossapitävä voima? Keskityin siis välittäjiin, eli karkeasti määrittäen asioihin, jotka määrittivät toimijoiden väliset suhteet ja siten loivat eTampere-ohjelman sekä sen suunnittelussa ja toteuttamisessa tarvittun verkoston.

Jo varhaisessa vaiheessa päätin jakaa eTampere-kertomuksen kahteen osaan ja kirjoitin omat käännskertomukset niin ohjelman suunnittelusta kuin toteuttamisestakin. Suunnittelu- ja toteuttamiskäännsket sekä vaiheet niiden sisällä menevät osin limittäin eivätkä todellisuudessa etene teorian viitoittamalla suoraviivaisuudella, mutta erittely on silti tarpeen raportoinnin selkeyttämiseksi ja analyysin kiinnittämiseksi. Näin ollen luku 5 käsittelee ohjelman suunnitteluun liittyvää käännsketä, jonka katson alkavan Juha Kostiaisen ja Reijo Paajasen keskusteluista syksyllä 1999 ja loppuvan ohjelman julkistamiseen joulukuussa 2000. Luku 7 puolestaan kuvaa eTampereen toteuttamista (2001–2005) käännsken muodossa. Sosiaalisen pääoman näkökulma tulee esiin luvussa 8, jossa havainnollistan ja selitän perinpohjaisemmin toimijaverkkoteoreettisen analyysin esiin nostamia käännsketen kriittisiä vaiheita ja onnistumiseen vaikuttaneita tekijöitä.

5 eTampereen valmistelun (1999–2000) käännöskuvaus

Toimijaverkoston peruselementtinä on kahden toimijan ja välittäjän suhde, joka määrittyy käännöksen kautta. Åkerman (2006, 38) tiivistää käännöksen prosessiksi, jossa aktiivinen toimija pyrkii muokkaamaan potentiaalisten liittolaisten intressit oman tulkintansa mukaisiksi ja vakiinnuttamaan oman auktoriteettiasemansa, oikeuden puhua liittolaistensa puolesta. Callonin (1992, 82) mukaan käännöksellä on kaksi merkitystä. Ensiksikin, toimija A määrittelee B:n, ja antaa sille tietyn roolin tulevassa verkostossa. Tämä edellyttää tosin käännöksen onnistumista ja loppuunviemistä. Toinen käännöksen merkitys on se, että toimijoiden roolien ja keskinäisten verkostosuhteiden määrittely tapahtuu välittäjien kautta (emt.). Näin ollen käännöskuvauksen näkyviin kirjoittaminen havainnollistaa hyvin verkoston rakentumisen ja dynamiikan prosesseja.

Kääntämisen sosiologia asettaa tutkimuksen peruskysymykseksi sen, millä keinoin toimijat luovat kokonaisuuksia ja tuottavat faktoja. Se kehottaa ja opastaa tutkijaa tunnistamaan, kuinka toimijat tuottavat ongelmanmäärittelyä, luovat välityksiä eri entiteettien välille, tekevät objekteista siirrettäviä, yhdisteltäviä ja etäältä hallittavia, sekä määrittävät ajallisia ja paikallisia jatkumia tai epäjatkumia. (Latour 1987 & 1999a, ks. Åkerman 2006, 39.)

Itse käännösprosessi on varsin monimutkainen, ja sen vaiheet lomittuvat tiiviisti toisiinsa. Lisäksi käännökset seuraavat usein toisiaan ja menevät päällekkäinkin, joten niiden erottaminen on hyvin vaikeaa. Callon (1986b, ks. Palmroth 2004, 22) on kuitenkin hahmotellut prosessille neljä vaihetta. Kaikki alkaa ongelmanasettelusta. Siinä toimija laatii käännöstään varten käsikirjoituksen ja yrittää tehdä oman roolinsa välttämättömäksi muiden roolien joukossa. Toinen vaihe on muiden toimijoiden kiinnostuksen herättäminen, mukaan houkuttelu sekä syntyvien liittoutumien stabiloiminen. Liittoutumien vakiinnuttamista käsitellään myös käännöksen kolmannen vaiheen, roolien jakamisen ja toimijoiden rooleihinsa kiinnittämisen yhteydessä. Tämä kolmas vaihe sulautuu yleensä yhteen käännöksen viimeisen vaiheen, mobilisoinnin kanssa. Roolien jaon yhteydessä määrittyvät toimijoiden väliset suhteet, ja mobilisaatio puolestaan on seurausta kolmen ensimmäisen vaiheen onnistumisesta. (emt.)

Edellä kuvailtu, vuorovaikutuksen mahdollistavien kytkösten luominen perustuu siis siihen, että jokin toimija tulkitsee ja määrittää muiden toimijoiden aseman ja roolin siten, että se voi itse puhua näiden toimijoiden puolesta ”yhdellä äänellä”. Käännös on eräänlaista peliä. Callon ja Latour korostavat, että kääntäminen pitää aina sisällään neuvotteluja, juonia, laskelmointia, suostuttelua ja vallankäyttöä (Callon & Latour 1981, Callon 1986b, ks. Åkerman 2006, 38–39).

Seuraavissa luvuissa käyn läpi eTampereen vaiheet kahden käännöskertomuksen muodossa. Olen karkeasti erotellut ohjelman suunnittelun ja valmistelun (luku 5) ja ohjelman toteuttamisen (luku 7) omiksi käännöksikseen. Kertomukset etenevät tiivistetysti siten, että ohjelman suunnitteluvuoden tapahtumat muodostavat ensimmäisen onnistuneen käännöksen, jonka lopputuloksena syntynyt valmis eTampere-suunnitelma ja -ohjelma toimii perustana ja ongelmanasetteluna seuraavalle käännökselle, eli ohjelman toteuttamiselle. Käännöskertomusten yhtymäkohdassa esittelen eTampereen viralliset tavoitteet (luku 5.4.2) ja ohjelmarakenteen, sekä käyn läpi keskeisimpiä tapahtumia ohjelman toteuttamisen ajalta (luku 6).

5.1 Käsikirjoituksen laadinta ja ongelmanasettelu

Käännösprosessin ensimmäisessä vaiheessa toimijat laativat käsikirjoituksen, joka pitää sisällään ongelmanmäärittämisen, toimijoiden tunnistamisen ja nimeämisen sekä kuvauksen liittoutumisen mahdollisuuksista ja uhista. Tässä vaiheessa pyritään näkemään myös käännöksen onnistumista uhkaavat tekijät. Kyseessä on siis eräänlainen toimijoiden asettama tehtävä tai ’ongelma’, johon toimijoilla on ehdottaa myös ratkaisu ja tarvittavat keinot sen saavuttamiseksi. (Callon 1986b; Palmroth 2004, 39–41.)

Callonin (1986b, 224) mukaan käännös on prosessi ennemmin kuin lopputulos, eivätkä sen vaiheet näyttäyty todellisuudessa yhtä erillisinä kuin teoriassa. Periaatteessa myös eTampereen noin vuoden kestäneen suunnittelun ja julkistamisen (taulukko 1) tapahtumat voisi kuvata myös useampana käännöskierroksena, joiden välille olisi tosin paperillakin hankala vetää selkeää rajaa. Tässä luvussa edellä mainitun ajanjakson tapahtumat on kuitenkin niputettu yhden ison käännöskuvauksen sisään. Kuvauksessa käännöksen ensimmäinen, toinen ja kolmaskin vaihe tapahtuvat osin samanaikaisesti: Vaikka ongelmanasettelu (tavoite) pysyi yleisellä tasolla samana liki koko ajan, yksityiskohtaisempi käsikirjoitus eli ja tarkentui aina loppuvuodesta 1999 lokakuussa 2000 tapahtuneeseen ohjelman esijulkistamiseen saakka ja vielä tämän jälkeen, aina joulukuun alussa julkaistuun viralliseen eTampere-

suunnitelmaan asti. Koko tämän ajan eritasoiset ja -laajuiset verkostot, kuten esimerkiksi ohjelman suunnitteluryhmä sekä koko ohjelmaverkosto osaohjelmineen ja yhteistyökumppaneineen, rakentuivat taustalla.

eTampereen valmistelun keskeiset tapahtumat	Ajankohta
Reijo Paajanen ja Juha Kostiainen tapaavat, ensimmäinen idea eTampereesta.....	Marraskuu 1999
Paajanen ja Kostiainen tapaavat toistamiseen, Paajanen saa toimeksiannon.....	Helmikuu 2000
Toimeksianto konsulleille & valmisteluryhmän kokoaminen.....	Huhtikuu 2000
Kaupunginjohtaja Rantanen hyväksyy valmistelun / suunnitelman.....	Elokuu 2000
eTampere-ohjelman esijulkistaminen Aamulehdessä.....	14.10.2000
Ohjelman budjettikäsittely.....	16.10.2000
eTampere-suunnitelman virallinen julkistaminen.....	15.12.2000

Taulukko 1. eTampere-ohjelman valmistelun keskeiset vaiheet

5.1.1 Ongelmanasettelu: Tampere tietoyhteiskunnan huipulle

eTampere nostaa Tampereen maailman tietoyhteiskunnan kärkikaupungiksi vahvistamalla osaamiperustaa, synnyttämällä uutta liiketoimintaa ja luomalla uusia julkisia verkkopalveluja kaikkien kansalaisten ulottuville. (eTampere-suunnitelma 2000, 1)

eTampere-kehittämisohjelman varsinainen alkusysäys on paikannettavissa syksyyn 1999, jolloin muun muassa Nokian kommunikaattorin kehittämisessä ansiotunut, tunnettu it-alan ammattilainen Reijo Paajanen oli jäämässä pois Nokialta. Hän keskusteli ja kartoitti mahdollisia tulevaisuudensuunnitelmiaan tahoillaan niin Olli Niemen kuin varsinkin Tampereen elinkeinojohtajana tuolloin työskennelleen Juha Kostiaisen kanssa. Yhteinen sävel löytyi keskusteluissa nopeasti.

Tampereella meni taloudellisesti hyvin. Keskustelun teemana oli se, että pitää suunnitella jotain, mikä pitää huolen siitä, että hyvin menee jatkossakin. (Reijo Paajanen, AL 22.6.2001)

Tampereen kaupungin uusi elinkeinostrategia oli tuolloin jalkautusvaiheessa. Uusi osaamiskeskusohjelma oli saatu käyntiin ja muun muassa Teknologiakeskus Hermian ja terveyste- ja bioteknologia-alan osaamiskeskittymä Finn-Medin toiminta oli jo vakaalla pohjalla. Perustoiminta oli siis kunnossa, ja katse voitiin suunnata jo tulevaan. Potentiaalisina toimialoina miehet pohtivat muun muassa biotekniikkaa ja mikromekaniikkaa, mutta valinta kohdistui tietotekniikkaan ja laajemmin tietoyhteiskuntaan:

Siinä nähtiin subteellisen nopeaa ja riittävän laaja-alaista kasvua, jossa ei beti tule umpikuja vastaan. (Reijo Paajanen, AL 22.6.2001)

Käsikirjoitus alkoi nopeasti rakentua näiden teemojen ympärille. Keskeisiä kysymyksiä ongelmanasettelussa oli muun muassa mitä ICT-maailmassa tulisi tapahtumaan, kuinka näihin haasteisiin voitaisiin vastata, missä asioissa tulisi olla aktiivinen, kuinka Tampereelle saataisiin lisää kansainvälisiä toimijoita ja kuinka kaupungin osaamis- ja tutkimuspotentiaali saataisiin entistä tehokkaammin käyttöön. Kostiainen pyysi Paajasta pohtimaan omaan asiantuntemukseensa nojaten muun muassa näitä asioita ja palaamaan asiaan, jähkä hän lopettaisi Nokialla ja olisi käytettävissä edellä mainittuja teemoja käsittelevän selvityksen tekoon.

Asiaan palattiin alkuvuodesta 2000 ja Kostiainen tilasi Paajaselta mainittuja kysymyksiä pohtivan ”pienen toimeksiannon”. Myöhemmin Kostiainen ja Paajanen tapasivat hotelli Astorissa, jolloin Paajanen esitteli PowerPointilla tekemänsä luonnoksen, karkeasti määritellen ”ison jutun, jossa on tietynlaisia osa-alueita”. Visio vaikutti mielenkiintoiselta, ja miehet päättivät yhdessä, että suunnitelma vaatisi hieman sparrausta hioutuakseen.

Sparrausta varten Kostiainen kokosi huhtikuussa 2000 kahdeksan hengen valmisteluryhmän. Ryhmä piti aivoriihiä Teknologiakeskus Hermian saunalla ja idea eTampereesta tuntui heistäkin kiinnostavalta, joten sen katsottiin vaativan ”vähän perusteellisempaa selvitystä”. Kostiainen antoi kaupungin nimissä Paajaselle ja tässä vaiheessa mukaan tulleelle toiselle konsultille Klaus Oeschille toimeksiannon, jonka pohjalta miehet jalkautuivat ’kentälle’; tamperelaisiin korkeakouluihin, yrityksiin ja virkamieskunnan pariin kertomaan suunnitelmasta sekä kartoittamaan näiden intressejä. Kaksikko raportoi kentältä säännöllisesti suunnitteluryhmälle, joka puolestaan kommentoi ja jalosti tätä materiaalia eteenpäin, taas kentälle vietäväksi. Suunnitelmaa siis kirjoitettiin koko ajan uusiksi saadun palautteen perusteella.

Ongelmanasettelussa oli hieman yksinkertaistettuna kyse siitä, että Tampere oli tarkoitus nostaa tietoyhteiskuntakehityksen kärkikaupungiksi Suomen ja koko maailman mittakaavassa. Toimijat halusivat jatkaa ohjelmaperusteisen kehittämispoliti-

kan linjalla, joten keinoksi tavoitteen saavuttamiseksi määrityksi laajan, viisivuotisen (2001–2005) kehittämisohjelman laatiminen ja toteuttaminen. eTampereen yleiset tavoitteet olivat:

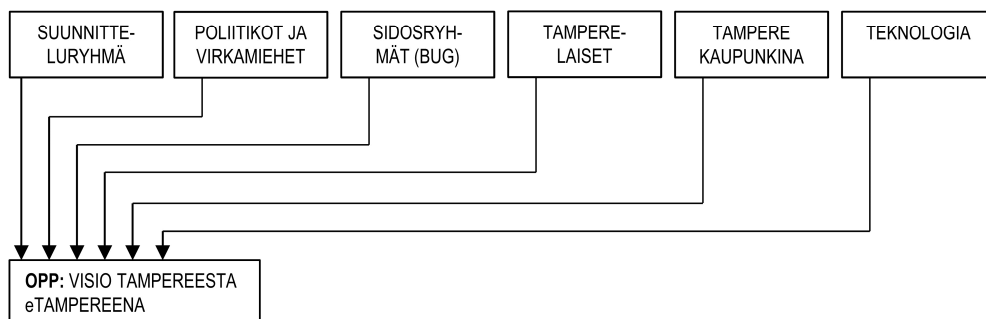
- Julkisen hallinnon verkkopalvelujen kehittäminen ja tuominen kaikkien kansalaisten saataville
- Tutkimuksen ja koulutuksen osaamisohjan vahvistaminen
- Tietoyhteiskuntaan liittyvän uuden liiketoiminnan synnyttäminen ja soveltaminen käytäntöön
(eTampere-suunnitelma 2000, 19)

5.1.2 Toimijoiden nimeäminen: keitä tehtävän toteuttamiseen tarvitaan?

Jo ongelmanasetteluvaiheessa prosessiin sisällytetään joukko toimijoita ja näiden ominaisuuksia (Callon 1986b, 205, ks. Palmroth 2004, 46), joita katsotaan tarvittavan asetetun tehtävän suorittamisessa. Ongelmanasettelun takaa löytyvät Reijo Paajanen ja silloinen Tampereen elinkeinojohtaja Juha Kostiainen, joista Kostiainen on helppo käsittää kirjaimellisestikin eTampereen alkuaikojen puhemieheksi (vrt. Callon 1986b & Palmroth 2004). Suunnittelun edistyessä ja suunnitelman tarkentuessa miehet tarvitsivat kuitenkin apuvoimia, jolloin Kostiainen kokosi ohjelmalle suunnitteluryhmän. Samaan aikaan suunnittelun jatkamiselle haluttiin myös virallinen hyväksyntä Tampereen kaupungilta. Keinoina tavoitteeseen eli ohjelman laatimiseen ja toteuttamiseen pääsemiseen nähtiin puolestaan lähinnä yhteistyö: Tampereella oli jo potentiaalisia toimijoita niin yritys-, korkeakoulu- kuin julkisen hallinnon puolellakin, mutta nämä piti saada paitsi ajattelemaan uudella tavalla, myös ylittämään erilaisia kulttuurisia ja organisatorisia raja-aitoja ja toimimaan yhteistyössä keskenään. Juuri näiden ryhmien intressejä ja ajatuksia konsultit lähtivätkin selvittämään. Asetelma oli yksinkertainen: tavoite voitiin saavuttaa vain, jos kaikki osalliset puhaltaisivat yhteen hiileen lähtemällä mukaan, sitoutumalla ja aktiivisesti osallistumalla eTampere-ohjelman suunnitteluun ja myöhemmin myös toteuttamiseen.

Jo ohjelman suunnittelun varhaisessa vaiheessa alkuperäinen liikkeellepanija eli Kostiainen, Paajanen ja myöhemmin heidän ympärilleen muodostunut suunnitteluryhmä asetti visionsa Tampereen tulevaisuudesta tietoyhteiskunnan kärkikaupunkina, eTampereena, keskeiseksi pakolliseksi kauttakulkukohdaksi (*obligatory passage point, OPP*); paikaksi, jossa toimijat kokoontuvat tai kootaan yhteen ja jonka kautta

muiden käänöksessä tarvittavien toimijoiden on kuljettava (Callon 1986b; Latour 1988, 43–45; Palmroth 2004, 41 & 45).

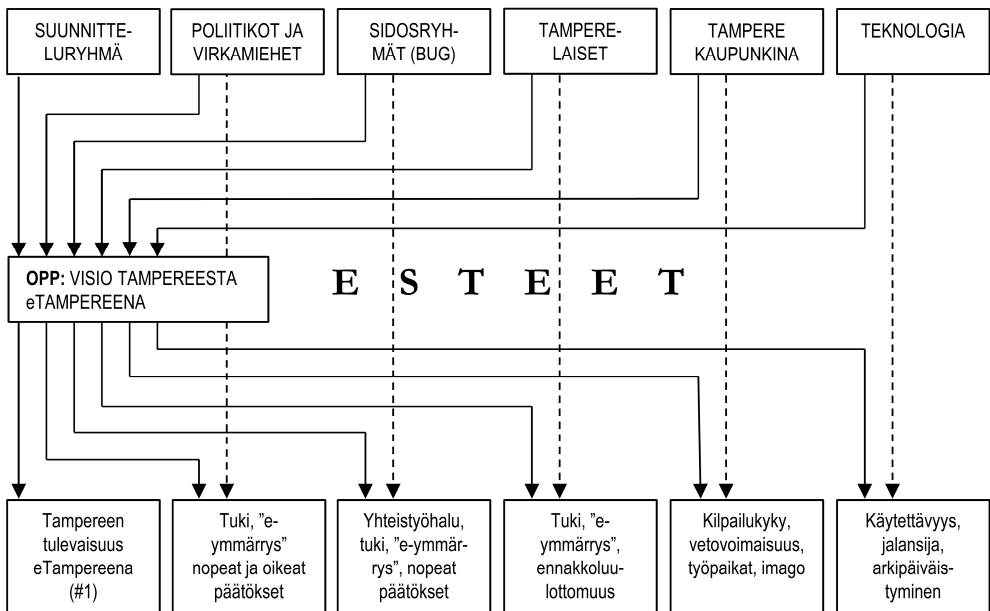

Kuvio 2. eTampere-visio pakollisena kauttakulkukohtana (OPP) ja käänökseseen tarvittavat toimijat

eTampere-visio sisälsi siis ongelmanasettelun ytimen tavoitteineen ja keinoineen. Ongelmanasettelu puolestaan määritteli muut käänöksessä tarvittavat toimijat (kuvio 2) ja heidän identiteettinsä ja toiveensa (kuvio 3). Vision kuvaama haluttu tulevaisuus eli Tampere tietoyhteiskunnan johtavana kehittäjänä ja soveltajana ja toimijoiden osallisuus tässä kehityksessä oli saavutettavissa vain pakollisen kauttakulkukohdan – eTampere-ohjelman synnyttämiseen ja myöhemmin myös sen toteuttamiseen (vrt. luku 7) osallistumisen – kautta.

5.1.3 Toimijoiden identiteetin ja ominaisuuksien määrittely

Ongelmanasetteluvaiheessa toimijat yhdistävät voimansa nimeämiinsä toisiin toimijoihin ja määrittelevät samalla huolellisesti näiden tulevien liittolaistensa päämäärät tai mieltymykset (Callon 1986b, 208; Palmroth 2004, 82). Tämän voi käsittää ja tehdä kahdella tavalla. Ensinnäkin, pohditaan mitä tarvittavat liittolaiset yhteistyöltä ja osallistumiselta haluavat. Toiseksi, tulevien liittolaisten toiveet määritellään siitä näkökulmasta, mitä pääasialliset liikkeellepanijat heiltä odottavat. Tässä tapauksessa kyse on lähinnä jälkimmäisestä eli siitä, millaisia toimijoita ohjelma tarvitsi toteutukseen toivotusti, ja millä tavalla näiden toimijoiden tuli toimia. Määritely identiteettiä piti siten sisällään myös toimijuuden, eli oletusarvon tietäntyyppisestä rooliin kuuluvasta toiminnasta.

Kuvio 3. Alkuperäisten liikkeellepanijoiden määrittely toisista toimijoista ja näiltä vaadituista ominaisuuksista

eTampereen kohdalla ohjelman suunnitteluun tarvittiin asiantuntijoiden apua, kaupungin – tässä tapauksessa poliitikkojen ja virkamiesten – suostumus ja tukea sekä ohjelmaa yhteistyössä toteuttavien yritysten, korkeakoulujen ja julkisen hallinnon yhteistyötä. Eräs korkean profiilin ja kunnianhimoisten tavoitteiden ohjelman haasteista olikin löytää ja saada mukaan juuri oikeat ihmiset ja instituutiot. Jo alusta alkaen tiedossa oli, millaisia ihmisiä etsitään ja mitä ohjelman onnistunut suunnittelu ja toteuttaminen tulisi heiltä vaatimaan. Vastaavat vaatimukset esitettiin myös kaupunkia päättäjineen ja ohjelmaa toteuttavia sidosryhmiä kohtaan jo ohjelman suunnitteluprosessin alkumetreillä ja ensimmäisissä ohjelmaluonnoksissa ja taustaselvityksissä. Pelkkä passiivinen mukanaolo ei enää riittänyt, vaan toimijoilta vaadittiin aktiivisuutta, luovuutta, ennakkoluulottomuutta sekä halua ja kykyä omaksua uusia asioita ja ajatuksia sekä myös kykyä ”toimia uudella tavalla”. Kuvion 3 ”e-yymmärryksellä” tarkoitan yleisen tietoyhteiskuntamyönteisyyden lisäksi juuri näiden taitojen sisäistämistä ja niiden keskeisen merkityksen oivaltamista, nimenomaan tietoyhteiskunnan ja sen vaatimusten näkökulmasta tarkasteltuna.

Byrokratia sekä vanhat toimintamallit ja -tavat nähtiin hidastavina ja jopa ohjelmaa uhkaavina tekijöinä. Keskeisiä menestystekijöitä olivat puolestaan yhteistyö ja

verkostot sekä hiljaisen tiedon hyödyntäminen. Kaupunki tarvittiin siis ohjelman 'isännäksi' ja mukaan ohjelmaan, mutta sen organisaatiot eivät sellaisenaan kelvaneet ohjelman johtamiseen ja toteuttamiseen: "Parhaiten tietoyhteiskunta voi olla luotavissa erillisen, kaupungin nykyisestä hallinnosta irrallaan olevan projekti-organisaation kautta" (Oesch & Paajanen 2000, 5).

Huhtikuussa 2000 Tampereen kaupungin elinkeinokeskus palkkasi Reijo Paajasen ja mukaan tulleen Klaus Oeschin konsulteiksi ja antoi heille toimeksiannon pohtia informaatioteknologia-alan tulevaisuuden keskeisiä teemoja. Samoihin aikoihin Juha Kostiainen kutsui koolle ryhmän, joka sittemmin vastasi koko eTampere-suunnitelman kirjoittamisesta. Kostiainen tiesi, osin henkilökohtaisesti ja osin asemansa kautta, entuudestaan kaikki koolle kutsutut valmistelu- ja suunnitteluryhmän jäsenet, ja kaikki he tunsivat toisensa ainakin jollakin tasolla. Tuttuus ei kuitenkaan, ainakaan haastateltavien mukaan, ollut mikään pääasiallinen valinnan peruste: suunnitteluryhmän jäsenten mukaan eTampereen kaltaista suurhanketta ei ollut varaa kaataa pitämällä yllä hyvä veli -verkostoja, vaan yhteistyökumppanit tuli valita huolella ja heidän piti olla parhaita mahdollisia alallaan. Valintakriteereinä Kostiainen mainitsi muun muassa ennakkoluulottoman ja tulevaisuusorientoituneen kehittämisenäkemyksen sekä tunnustetun, enemmän ammatilliseen osaamiseen kuin muodolliseen pätevyteen perustuvan aseman. Suunnitteluryhmä koostui siten varsin samanhenkisistä ihmisistä; jahkailijoita tai pessimistejä ei haluttu mukaan, koska suunnitteluprosessin haluttiin etenevän nopeasti, ohjelman tarpeellisuutta ja keskeistä sisältöä kyseenalaistamatta.

Sillä tavalla se vaan sitten rakentu, et kyllä pääosin tunnettiin ne ihmiset ja me tunnettiin toisemme, jotkut vähemmän ja jotkut paremmin, mut niillä selvästi oli tähän kenttään liittyvä asema, siis tunnustettu asema. Ei vaan niin, et ne olisi muodollisesti jossakin vaan he olivat myöskin henkilöinä. [...] Et nää oli sillä tavalla kuitenkin sit arvostettuja henkilöitä, mut tunnettiin tämmösesä kyvystä katsoa tulevaisuuteen, koska ei me nyt haluttu mitään jarrumiehiä ekaan palaveriin että... joku tulee sanoon et ei tämmösiä kannata tehdä. Vaan että hyvin avoimesti lähdettiin...niinkun sitä mitä seuraavaksi. (Juha Kostiaisen haastattelu 21.12.2005)

Konsulttien ohjelmaa varten tekemien pohjahaastattelujen sanoma oli selvä. Tampereen kaupungilta, sen päättäjiltä ja virkamiehiltä, kaivattiin ennakkoluulotonta, rohkeaa ja tarvittaessa nopeaa tulevaisuuteen tähtäävää ajattelua ja päätöksentekoa. Samalla heidän tuli varauksetta seistä julkisesti ohjelman ja sen tavoitteenasettelun takana.

Useat haastatellut henkilöt ovat indikoineet, että bankkeeseen onnistumiselle on välttämättömyyttä kaupungin jobdon julkinen sitoutuminen eTampere-projektiin. Kaupungin jobdolta

edellytetään selkeää tahtotilaa ”Euroopan johtavaksi tietoyhteiskunta kaupungiksi” pyrkimisessä ja siitä myös asianmukaista viestintää.

Kansalaisprojekteissa – oman elämänhallinnan alueella – on välttämätöntä saavuttaa poliittinen sitoutuminen eTampere-projektiin. Se edellyttää myös puolueiden informoimista hankkeista esim. kaupunginvaltuuston kautta. (Oesch & Paajanen 2000, 26)

Kaupungin päättäjien ja virkamiesten identiteetti ja rooli oli määritelty ja rajattu tarkasti, ja kyse oli lähes pelkästään päätöksentekijänä toimimisesta: eTampereen kaltaisia hankkeita synnyttämään ja suunnittelemaan ei virkamiehistä tai kaupunginvaltuutetuista ole, mutta heidän tulee osata tehdä (identiteetin määrittelijöiden käsitysten mukaisia) oikeansuuntaisia päätöksiä ja kyetä näkemään yleinen, kenties vasta pitkän ajan jälkeen näkyvä etu yksittäisen, mahdollisesti heti aineellistuvan edun ohi. Tässä yhteydessä tämä tarkoitti yksinkertaisesti sitä, että heidän tuli hyväksyä idea eTampereesta ja tehdä ohjelman suunnittelun jatkamista ja toteuttamista tukevia päätöksiä.

Kyl se vaan näin on. Et se on ihan sama, kun me täällä nyt kun meillä on liikenne-osa yleiskaava pöydällä valtuustossa, ja kun siellä on ratikkavarauks, ja sit valtuutetut sanoo, että kansa ei tykkää ratikasta, kun se on niiden mielestä kallis, niin mä kävin Kokoomuksen valtuustoryhmässä juuri sanoo että se on oikein, että puhutaan ihmisten kanssa, mutta yhtä oikein on se, että valtuutettu, jonka tehtävä on miettiä pitkällä jännteellä, niin osaa sitten... Et se ei voi edellyttää, et Laukontorilla kansalainen miettiskään 50 vuoden jännteellä, ja sen valtuutetun sitten pitää miettiä. Ja on olemassa ero yksityisen ja yleisen edun välillä. Sen valtuutetun pitää ajaa sitä yleistä etua, ja ymmärtää enemmän, ja ottaa vastuu, ja johtaa. Eihän johtajia ja päättäjiä muuten tarvittas, jos me voitais kerta sanoo et ihmiset on tätä mieltä, mä teen siis niin.

[eTampereesta] On se siellä muodollisesti päätetty, valtuusto on sen hyväksynyt ja kaikki on kunnossa, mutta ei ne ois koskaan syntyneet ilman tuommosta ryhmää. Ei ne ois syntynyt siellä torilla, eikä ne ois siellä kaupunginvaltuustossa syntyneet, ei ne sielläkään synny. Mut he ymmärtivät olla toteamassa et hyvä, tähän lähetään... (Juha Kostiaisen haastattelu 21.12.2005)

Tampereen ’tavallisten’ asukkaiden identiteetti oli puolestaan määritelty varsin ohuesti, vaikka eTampere-suunnitelmassa (2000, 4) kaupunginjohtaja Rantanen nimeää heidät ”ensimmäisiksi ja viime kädessä tärkeimmiksi eTampere-ohjelman toimijoiksi ja hyötyjiksi”. Valmisteluvaiheessa tämä jäi kuitenkin lähinnä sanahelelinäksi, ja asukkaiden rooli passiiviseksi vailla osallistumismahdollisuuksia, vaikka he myöhemmin ohjelmaa toteutettaessa merkittävässä roolissa olivatkin, tosin tällöin-

kin ennalta määrätysti, tietoyhteiskunnan tarjoamien sovellusten ja palveluiden käyttäjinä, sekä hyötyjinä ja edunsaajina muun muassa uusien työpaikkojen kautta.

Käsikirjoituksessa oli huomioitu myös Tampere kaupunkina. Ohjelman tavoitteena oli päivittää Tampereen identiteetti ja imago 2000-luvulle ja samalla ”kehittää kaupungin imagoa kansainvälisellä tasolla”. Tietoyhteiskuntapilotin toteuttaminen oli keskeisessä roolissa näissä prosesseissa:

Tampereen kaupungilla on selkeä strateginen näkemys tulevaisuudestaan. Se haluaa olla koulutuksen, tutkimuksen ja osaamisintensiivisen yritystoiminnan keskus. (Tampere-suunnitelma 2000, 4)

Ohjelman viestinnän lähtökohdaksi taas otettiin ”ajatus siitä, miten Tampere on muuttunut 150 vuoden aikana maanviljely-yhteiskunnasta teolliseksi ”Suomen Manchesteriksi – Manseksi”. Vuoden 2000 vaihteessa se on jälleen historian leikkuspisteessä, kun se muuntautuu savupiipputeollisuuden raunioista tietoyhteiskunnan näyteikkunaksi ja esimerkiksi muulle maailmalle.” (Oesch & Paajanen 2000, 14.)

5.2 Kiinnostuksen herättäminen ja suostuttaminen

Käännösprosessin toisessa vaiheessa herätetään toimijoiden kiinnostus ja toimijat suostutetaan tai houkuteltaan omaksumaan heille kaavailtu identiteetti (Palmroth 2004, 97). Nämä jo ongelmanasetteluvaiheessa mukaan kaavailut toimijat voivat hyväksyä integroitumisensa suunnitelmaan, tai sitten kieltäytyä määrittelemällä identiteettinsä, päämääränsä, projektinsa, motivaationsa tai intressinsä kokonaan toisella tavalla. Callon (1986b) huomauttaa, että toimijat muodostuvat ja järjestyvät lopulta-kin toiminnan kautta, ei pelkästään käsikirjoituksen kuvauksen perusteella. Tässä käännöksen vaiheessa on paitsi herätettävä ongelmanasettelu- ja käsikirjoitusvaiheessa määriteltyjen toimijoiden kiinnostus, myös katkaistava heidän yhteytensä muihin, kilpaileviin toimijoihin. Toimija pyrkii lukitsemaan toiset paikalleen tule- malla heidän ja heidän muiden vaihtoehtojensa väliin. (Callon 1986b, 201–221; Palmroth 2004, 22). Jos tässä onnistutaan, pääasiallisen liikkeellepanijan esittämä ohjelma ei enää ole toimijoille vaihtoehto muiden joukossa, vaan ainoa vaihtoehto, pakollinen kauttakulkukohta (OPP).

Tämän vaiheen onnistuminen riippuu siitä miten hyvin toiset, omiin rooleihinsa ajatellut toimijat ja heidän identiteettinsä, toiveensa tai tahtonsa on määritelty ja miten hyvin heidän muut yhteytensä on voitu etukäteen arvioida. Käännös on sen

onnistumiseksi ankkuroitava fyysistä ja sosiaalista maailmaa koskeviin korvaamisiin: on saatava ihmiset liikkeelle, muunnettava aineellista maailmaa tekstuaaliseen, helpommin käsiteltävään muotoon. (Palmroth 2004, 41–42.) Tämä korvaaminen on aloitettava jo käännöksen ensimmäisessä vaiheessa. Käsittelen korvaamista enemmän luvussa 5.3 toimijoiden rooleihinsa kiinnittämisen, liittoutumien vakiinnuttamisen ja roolien jakamisen yhteydessä, jolloin noston esiin välittäjien roolin eTampere-verkoston rakentumisessa ja käännösprosessissa.

5.2.1 Kaupungin johto ja virkamiehet

Bruno Latour (1988, 253) kuvailee käännöstä moniselitteiseksi ilmiöksi. Hänelle se on yhtä aikaa ajautumista, viettelyä ja strategiaa, jossa käsikirjoituksen laatinut toimija yrittää saada muut toimijat ajamaan intressejään. Yhteys vaihtoehtoisin toimijoihin katkaistaan, ja jäljelle jää vain yksi vaihtoehto: mitä tahansa toivotkin, tämä on se mitä tarkoitat (emt.; Palmroth 2004, 85).

Huhtikuussa 2000 pidetyssä, kaupungin budjettia valmistelevassa johtoryhmän kokouksessa kaupunginjohtaja Jarmo Rantanen kommentoi julkisuudessa esillä ollutta uuden jäähallin rakentamista ja peräänkuulutti ”seinien rakentamisen” sijaan uudentyyppeisiä investointeja, uusia tapoja kehittää kaupunkia. Tämä sopi Kostiaisen suunnitelmiin enemmän kuin hyvin, ja niinpä hän uskalsikin luvata Rantaselle jotain uutta:

Ja mä sit sanoin siinä vaan, mä muistan se erittäin hyvin, että mä takaan, et elokuussa sulla on semmonen investointi, jos sä uskot noihin juttuihin mitä sä pubut, niin mä lupaan et sulla on semmonen tossa pöydällä et siihen kannattaa laittaa. Se siinä katto vaan ja ei kysyny mitään. (Juha Kostiaisen haastattelu 21.12.2005)

Tämän lyhyen keskustelun jälkeen Kostiaisen kutsui koolle vain hetkeä aiemmin kokoamansa valmisteluryhmän. Paajanen ja Oesch saivat elinkeinokeskukselta toimeksiannon ja aloittivat oman kierroksensa. Valmisteluryhmä puolestaan alkoi kokoontua entistä tiiviimmin, vaikka ryhmällä ei vielä ollutkaan virallista statusta ja tapaamiset olivat epävirallisia. Suunnittelu ja valmistelu etenivät valmisteluryhmän ja ’kentän’ kanssa vuorovaikutuksessa siten, että potentiaalisilta sidosryhmiltä saatu palaute raportoitin muulle ryhmälle, jonka kommentit ja jatkoideointi taas muokkasivat valmisteltavana ollutta suunnitelmaa.

Elokuussa oli aika käydä kaupunginjohtaja Rantasen pakeilla toisen kerran. Tapaaminen oli erittäin tärkeä, sillä Kostiaisen ei halunnut neljän kuukauden intensii-

visen valmistelutyön valuvan hukkaan kielteisen vastaanoton myötä. Kostiainen esitteli Rantaselle senhetkisen suunnitelman, ja sai sille nopeasti hyväksynnän:

Ja sen jälkeen oli sit se paikka, et piti käydä kaupunginjohtajan kanssa keskustelu, et tämmöstä valmistellaan ja miten hän suhtautuu, koska ei mullakaan tietenkään sinänsä semmosia rahoja missään budjetissa ollu, et ois voinu oikeesti luvata. Käytiin Rantasen kanssa keskustelu. Hän kuunteli, mietti puoli minuuttia ja sano "Tää on tosi hyvä homma, tähän lähdetään. Vie asiaa eteenpäin." Ja se oli tavallaan siinä. (Juha Kostiaisen haastattelu internetissä)

Ohjelman valmistelua jatkettiin. Suunnitelma alkoi tarkentua ja kiteytyä, ja budjetti sai tarkempaa sisältöä. Ohjelman rakennekin alkoi olla jo hyvin jäsentynyt. Tämä oli tarpeen, sillä ohjelma oli tarkoitus esitellä kaupunginvaltuustolle jo lokakuun budjettikokouksessa. Kaupunki oli eTampereen "isäntä" ja toimeenpanija, ja kokouksen yhteydessä piti olla valmiita tekemään ohjelman kannalta tärkeitä päätöksiä. Ohjelmaluonnos esitettiin valtuustoryhmien puheenjohtajille jo etukäteen, ja palautte oli mieluista. Kommentteja tai kysymyksiä ei ohjelmaa esitelleille Kostiaiselle, Paajaselle ja Oeschille juurikaan tullut, vaan valtuustoryhmien johtajat – aivan kuten valtuustokin myöhemmin – hyväksyivät idean ja antoivat sille täyden tukensa:

Oltiin lokakuussa. Ja sit tehtiin niin, että kutsuttiin keskeiset poliittisten ryhmien johtajat koolle, ja Repa (Paajanen) ja Klasu (Oesch) oli mun kanssa siellä. Kerrottiin tää ajatus, noin tunnin esitys et tällasta on mietitty, täntyyppisillä tavoitteilla, täntyylinen hanke, et halutaan et Tampere on huipulla. Ryhmyrit kuunteli ja muistaakseni ei yhtään kysymystä, ja sit Rantasen Seppo sano et "Tää on tosi hieno homma, ilman muuta tätä täytyy viedä eteenpäin". (Juha Kostiaisen haastattelu internetissä)

Kahden suurimman puolueen valtuustoryhmien johtajat, sosiaalidemokraattien Pauli Ruoholahti ja kokoomuksen Seppo Rantanen, innostuivat siis eTampereesta heti tuoreeltaan. Heidän mielestään ohjelman sisältö ja sen toteuttamisen aikataulu vaikuttivat realistisilta ja toteuttamiskelpoisilta:

Pitkään on puhuttu, että Tampereelle pitäisi saada jotain suurta. No, eTampere on juuri sitä. (Pauli Ruoholahti, AL 14.10.2000)

Tässä on evästä tosi hienoon hommaan. Ei tarvitse vetää edes henkeä, antaa mennä vaan. (Seppo Rantanen, AL 14.10.2000)

5.2.2 Suunnitteluryhmä ja sidosryhmät

Suunnitteluryhmän kiinnostusta ohjelmaa kohtaan ei tarvinnut ihmeemmin herätellä. Noin puolet ryhmästä oli jo kuullut suunnitteilla olevasta ohjelmasta, ja loppujenkin oli helppo lähteä mukaan, kun Kostiaisen soitto tuli huhtikuun alussa. Ryhmän jäsenet paitsi tunsivat Kostiaisen ja tämän ajatukset ja ajattelivat kehittämisestä samalla tavalla, myös edustivat ohjelman toteuttamisen kannalta keskeisessä asemassa olevia organisaatioita kuten Teknologiakeskus Hermiaa, Digitaalisen median instituuttia (DMI) tai Valtion teknillistä tutkimuskeskusta (VTI). Mukana oli myös professoreita sekä Tampereen yliopistosta että Tampereen teknillisestä yliopistosta (silloinen TKK). Myöhemmin mukaan tuli myös Tampereen kaupungin viestintäpäällikkö. Näistä organisaatioista jokainen sai myöhemmin vastuulleen eTampereen osaohjelman toteuttamisen (ks. kuvio 4).

Ohjelman valmistelun yhteydessä konsultit Paajanen ja Oesch haastattelivat lähes viittäkymmentä keskeistä yritysten, tutkimuksen, kaupungin ja ministeriöiden edustajaa, ja heiltä saatu palaute muokkasi suunnitelmaa edelleen. Tätä voi pitää myös eräänlaisena ensimmäisenä markkinointi- ja myös rekrytointikierroksena, vaikka ohjelma oli vasta suunnitteluvaiheessa, eikä sidosryhmille ollut vielä luvata mitään varmaa. Varsinaiset osaohjelmien toimijarekrytoinnit alkoivat vasta vuoden 2001 alussa, kun ohjelma sai virallisen alkunsa.

Suuremman yleisön eTampere saavutti esijulkistamisen myötä lokakuussa 2000. Ryhmänjohtajien suotuisan vastaanoton jälkeen ohjelma valmisteltiin nopeasti julkistuskuntoon, sillä kaupungin julkiseen budjettikokoukseen ja -käsittelyyn oli aikaa vain kaksi viikkoa. Julkaisuaikataulua mietittiin tarkkaan, ja lopulta ohjelmaluonnos julkistettiin näyttävästi Aamulehdessä lauantaina 14.10., eli kaksi päivää ennen budjettikokousta. Lehdessä oli eTampereesta kaikkiaan 6 artikkelia: artikkelit etu- ja pääkirjoitussivuilla sekä neljä laajaa, ohjelman pääpiirteitä esitellyttä ja osaohjelmien sisältöä avannutta artikkelia taloussivuilla.

Tampereen kaupunki käynnistää laajan eTampere-tietoyhteiskuntaohjelman, josta halutaan leipoa kaupungin uusi kärkihanke, meidän aikamme Näsinneula tai Tampere-talo. Tampereen Suomen kartalle nostaneista menneiden vuosikymmenten suurhankkeista eTampere eroaa ainakin siinä, että se ei rakenna seinä, vaan osaamista ja että se ei tydy olemaan lajinsa paras vain Suomen rajojen sisäpuolella, vaan EU:ssa ja jopa koko maailmassa. (AL 14.10.2000)

Jo ohjelman alustavan suunnitelman suurieleinen julkistaminen ja näkyville asetettu kunnianhimoinen tavoitteenasettelu oli keskeinen osa eTampere-ohjelmalle valittua

markkinointi- ja myös toteuttamisstrategiaa. Ohjelma tarvitsi näyttävän startin ja sen se myös sai.

Sen mä halusin varmistaa, et siinä kohtaa me saadaan siis täällä todella näyttävä avaus sille hommalle. Jollon siihen kaikki halus siihen valmisteluun mukaan, koska jokainen proffa tajuaa et tosson pakko olla mukana, tuntu se kuinka älyttömältä hyvänsä, koska tossa voi olla paljon rahaa. Tässähän tuli sit tää efekti, et osa varmasti aatteli et noi on hulluja, tai suuruudenbulluja, tai muuten vaan kabeleita, mut perkele, jos toimiikin ja mä oon pihalla, se on buono juttu. Eli tässähän pelattiin just sit tällä, et ollaanko uskotavia vai ei, mut kun sä puhut riittävän suurista asioista, niin sit kuitenkin se pieni pelko et jos se toimii, niin täähän sit kaikki toi siihen lopulta mukaan, vaikkeä niit soraäänäkkin oli. (Juha Kostiaisen haastattelu 21.12.2005)

Edellä mainittu Aamulehden infopaketti toimi siis suoranaisena mainoksena ja rekrytointi-ilmoituksena vastaten siten täydellisesti alkuperäisen liikkeellepanijan toiveisiin. Julkistus vahvisti eTampere-vision asemaa ja pakollinen kauttakulkukohta muuttui siten entistä houkuttelevammaksi ja vaikeammin ohitettavaksi ja samalla, viimeistään tässä vaiheessa, eTampere tuli kertarysäyksellä potentiaalisten sidosryhmien tietoisuuteen.

5.3 Roolien jakaminen ja toimijoiden kiinnittäminen rooleihinsa

Callonin (1986b, 211, ks. Palmroth 2004, 55) mukaan roolien jakamisen kuvaaminen on samalla niiden monenkeskisten neuvottelujen, voimankoetusten ja niksien kuvaamista, joita kiinnostuksen herättämisen jälkeen toteutetaan ja jotka tekevät onnistumisen mahdolliseksi.

Käännösprosessin toinen ja kolmas vaihe, kiinnostuksen herättäminen ja liittoutumien vakiinnuttaminen, nivoutuvat toimijoiden vakuutteluineen ja suostutteluineen helposti yhteen (ks. esim. Callon 1986b, 214; Åkerman 2006), ja niiden välille ei ole tässäkään tutkimuksessa ja käännöskuvauksessa tarkoituksenmukaista luoda selkeää eroa. Molemmissa vaiheissa kuvataan niitä houkutteluja, neuvotteluja ja keinoja, joilla toimijoiden yhteyksiä muokataan haluttuun suuntaan ja joiden avulla toimijat saadaan lopulta hyväksymään heille käsikirjoitus- ja ongelmanasetteluvaiheessa määritellyt roolit (vrt. Palmroth 2004, 42). eTampereen suunnittelun – ja toteuttamisen, kuten myöhemmin havaitaan – aikana nämä vaiheet olivat käynnissä samanaikaisesti. Lisäksi joissain tapauksissa, kuten edellisessä luvussa kuvattujen kaupunginjohtajan ja -valtuuston kohdalla, matka vakuuttelusta ja kiinnostuksen heräämisestä suostutteluun ja toimijoiden kaavailemaan rooliin sitoutumiseen oli

varsin lyhyt. Muutenkin käännöksen toisen ja kolmannen vaiheen yhtäläisyyksiä lisää se seikka, että toimijoita jäljittäessä käteen jää yleensä voittajien eli mukana olleiden tarina: ne halutut toimijat, joiden kohdalla kiinnostuksen herättämisvaihe ei onnistunut, eivät ole enää mukana kun rooleja jaetaan ja toimijat kiinnitetään heille määriteltyihin rooleihin. Sama pätee toisinpäin – jos kiinnostus herää, onnistuu myös roolien jakaminen.

Tässä luvussa teen pesäeroa käännöksen toiseen vaiheeseen kuvaamalla edellä mainittuja houkutteluja, neuvotteluja ja keinoja yksityiskohtaisesti toimijoiden mukaanlähden ja sitoutumisen näkökulmasta. Käännöksen voima tulee leviämisestä, heterogeenisuudesta ja huolellisesta heikkojen siteiden yhteenpunomisesta (Latour 1996b, 370, ks. Palmroth 2004, 97), jota tehdään erityisesti roolien jakamisen vaiheessa. Kuvaan korvaamisen käsitteen kautta, kuinka ilmiöt ja suunnitelmat muuttuvat prosessin edetessä kirjalliseen muotoon ja analysoin välittäjän käsitteen avulla sitä, mikä yhdisti toimijoita ja kuinka siteet heidän välilleen lopulta muodostuivat. Tarkoitukseni on siis havainnollistaa ja kuvata, kuinka ohjelman pääasiallinen liikkeellepanija saavutti sellaisen yhteisymmärryksen ja kompromissin ongelmanasetteluvaiheessa nimeämiensä toimijoiden kanssa, että nämä olivat valmiita ottamaan vastaan heille määritellyt roolit. Viimeistään tässä käännöksen vaiheessa tulee näkyviin se, kuinka hyvin ongelmanasetteluvaiheessa toimijoille määritellyt intressit ja identiteetit kohtaavat todellisessa tilanteessa.

eTampere-ohjelman suunnittelu- ja päätöksentekovaiheesta voi tiivistetysti todeta, että kaavaillut liittolaiset toimivat pääasiallisesti odotetulla ja toivotulla tavalla. He lähtivät mukaan ja näyttivät ottavan roolinsa vastaan innokkaasti ja kyseenalaisittamatta. Kulissien taakse tarkastellessa huomaa kuitenkin, että onnistuneiden askelten taustalta löytyy erilaisia tarinoita: nopeita, yksinkertaisia päätöksiä isoistakin asioista ja toisaalta taas mutkikkaita keinotteluja ja neuvotteluja, jotka jäävät virallisessa historiankirjoituksessa onnistuneen käännöksen pimentoon. Seuraavassa kuvaan näitä yksittäisiä, lyhyitä vuorovaikutuksen hetkiä ohjelman valmistelun varrella. Näitä hetkiä tulee tarkastella myös välittäjien tai korvautumisen esiasteina, kuvuksina niistä prosesseista, joiden kautta korvaamista tapahtuu tai välittäjät rakentuvat. Vaikka tapahtumat olivat aluksi pelkkiä keskusteluja ja niiden yhteydessä tehtyjä suullisia sopimuksia, ne legitimoitiin myöhemmin ja ne osoittautuivat ohjelman suunnittelun ja toteuttamisen kannalta erittäin merkittäviksi.

5.3.1 Oikeassa paikassa oikeaan aikaan (nyt tai ei koskaan)

Toimijoiden mukaanlähtöä ja sitoutumista tarkastellessa havaitsee nopeasti, että ajatus eTampereesta nousi esiin juuri oikeaan aikaan. Vuosituhannen vaihteessa informaatioteknologia-alalla meni niin hyvin, että sen mahdollisuudet näyttivät rajattomilta, ja tietoyhteiskunta ja siihen siirtyminen olivat erittäin ajankohtaisia teemoja. eTampereen kaltaiselle ohjelmalle oli olemassa Tampereella selkeä tilaus: ”seuraavaa isoa asiaa” olivat tahoillaan odottaneet ja miettineet niin kaupunginjohtaja, suunnitteluryhmään mukaan tulleet kehittäjät kuin Aamulehden päätoimittajatkin. eTampere oli heille vastaus näihin odotuksiin, ja tämä näkyikin eräänä tärkeänä taustavaikuttajana siinä, kuinka luontevasti ja nopeasti osa toimijoista lähti mukaan ja hyväksyi roolinsa. Hanketta pidettiin haasteellisena, mutta innostavana: ”se on toteutettava nyt tai ei koskaan”. Suunnittelun ja julkistamisen erityiset ajat näkyivät toimijoiden mielissä vielä pitkään ohjelman jälkeen, esimerkiksi kaupunginjohtaja Rantanen mainitsi ”eTampereesta parhaiten mieleen jääneenä juttuna” juuri sen hetken, kun ohjelmasuunnitelma esiteltiin hänelle:

Itse asiassa tämä ensimmäinen palaveri, kun herrat tulivat tänne kertomaan, että meillä olisi tällainen kehittämisohjelma. Se voisi olla eTampere, se veisi meidät tietoyhteiskunta-kehityksessä ikään kuin uuteen vaiheeseen, ja se edellyttäisi näitä ja näitä asioita. Oikeastaan siltä istumalta me sovimme, että tätä hanketta viedään eteenpäin, ja se oli hyvin innostava hetki kaikella tavalla. (Jarmo Rantasen haastattelu internetissä)

5.3.2 Korvaamisia: johtava tai ei mitään

Korvaamiseksi kutsutaan prosessia, jossa ilmiö muutetaan käännöksen kuluessa kirjalliseen muotoon (Callon 1986b, 27, ks. Palmroth 2004, 84). eTampereen suunnittelun yhteydessä korvaamista tapahtui koko ajan, kun asioita tiivistettiin erilaisiin raportteihin ja muistioihin ohjelmasuunnitelman eläessä ja tarkentuessa koko vuorovaikutteisen valmisteluprosessin ajan.

Alkuvaiheessa ohjelmalle ei ollut vielä asetettu yksityiskohtaisia tai määrällisiä tavoitteita, vaan vääntöä käytiin pikemminkin suurista linjoista. Tietyt linjanvedot, esimerkiksi ohjelman osa-alueet ja budjetin raamit, määrittäytyivät nopeasti, ja vasta tämän jälkeen niiden alle ryhdyttiin miettimään tarkempaa sisältöä. Suunnitteluryhmän ensimmäisissä tapaamisissa hahmoteltiin eTampereen budjetin ääriiviivat:

Tais olla Kuosmanen, kun siihen aikaan se oli Elisalla, kysy et paljo tää on tää budjetti, että ois kiva tietää kiinnostaako tää sit jrytyksiä oikeesti, että miten se nyt on. Sitten sa-

noin, et oisko vaikeaa... 500 miljoonaa markkaa. Et se on oikein hyvä, se on erittäin hyvä, se sitten terävänä et paljonkos kaupungin panokset on. Mä sit sanoin, et oisko sata miljoonaa. ”Se on oikein hyvä, kyllä tää kiinnostaa edelleen, tää on niinkun hyvä, hyvä budjetti ja ilman muuta niinkun halutaan olla valmistelussa mukana.” Ihan hatusta repästiin, mut siitä me sit lähettiin et okei se on sitten tää ja vähä jaettiin sitten kun alko se ohjelmarakenne kiteytyä. (Juha Kostiaisen haastattelu 21.12.2005)

Tätä rahaa ryhdyttiin jakamaan kaavailtujen osakokonaisuuksien alle, ja samalla kokonaisuudet alkoivat saada myös täsmällisempää sisältöä ja tavoitteita. 500 miljoonan markan budjetti oli suunnitelmissa vielä ohjelman julkistamisen yhteydessä (14.10.2000), mutta lopulta ohjelman budjetti nousi liki 800 miljoonaan markkaan eli 132 miljoonaan euroon.

eTampere-ohjelmaa suunniteltaessa väännettiin kättä myös tavoitteenasettelusta. Pari valmisteluryhmän jäsentä suhtautui epäuskoisesti ohjelmalle määriteltyihin kunnianhimoisiin tavoitteisiin. Näkemuserot kiteytyivät siinä, että enemmistö halusi eTampereen olevan *johtava* tietoyhteiskunnan tutkija, kehittäjä ja soveltaja sen sijaan, että oltaisiin tyydytty olemaan vain *yksi johtavista*. Niinpä asiasta järjestettiin yksinkertainen äänestys, jonka tulos oli selvä: 12–1 ”johtavalle”. Tämä tavoitteen legitimointi oli tärkeää Kostiaiselle, koska hänen taktiikkansa oli nimenomaan haakea ohjelmalle nostetta ja toimijoille motivaatiota tavoitteenasettelun kautta.

...Äänestettiin lopulta niistä muotoiluista. Johtava vai yksi johtavista, Seppälän Jari sit ehdotti et voitais olla yksi johtavista ja mä aattelin et ei kun me ollaan johtava. Ja se siinä vähäsen ja mä että no kysyttäs nyt sitten ihmisiltä ja kaikki oli vähän että johtava, et ei tässä.. Sit Jari vaan, ei, ei voida näin ja mä et sit äänestetään. Tässä on pakko suorittaa äänestys ja känttämöäänestys, kuka haluaa olla johtava... Sit kaikki äänesti paitsi Seppälä, et sillä oli yks johtavista. Et se oli 12–1 äänin ollaan johtava sitten. Et Jari oli vähän tämmönen jarrumies siinä. Mikä varmaan oli tervettä realismia, mutta se ei taas tajunnu sitä, et ei kysymys oo siitä, ollaanks johtava vai yksi johtavista, koska sitä ei oikeesti mitenkään voi todellisuudessa määritellä. Mut kysymys on siitä fiiliksestä, et kaikki haluaa olla parhaita, ja sitä kannatti, sitä mäkin tietoisesti ylläpidin. [...]. Mut se taas mietti tätä rebellisen tiedotuksen kannalta, et voidaanko me nyt sanoo vai eikö me voida. Mä sanoin, et ei se oo oleellinen kysymys tässä. Vaan oleellista on se, et me halutaan olla kärjessä. Kaikki haluaa olla voittavassa joukkueessa mukana, ja siitä juuri syntyy se draivi, mikä oli tärkeä ylläpitää. Ottaa sitä etunojaa, ottaa niitä tavoitteita... Et koska sillain parhaat jutut juuri syntyy siitä, riittävästä kunnianhimestä. (Juha Kostiaisen haastattelu 21.12.2005)

Äänestystulos oli tärkeässä roolissa myös koko käänöksen onnistumisen kannalta. Tavoitteenasettelusta muodostui koko eTampere-vision perusta, ja se päätyi ohjelma-asiakirjoihin ja muun muassa näkyvästi joulukuussa 2000 julkaistuun lopulliseen

eTampere-suunnitelmaan. Samalla se toimii yksinkertaisena esimerkkinä korvaamisesta. Itse asiassa koko ohjelman valmisteluvaihe oli sarja korvaamisia, ja näiden korvaamisten tunnistaminen helpottaa myös käännökseen ankkuroimista tarjoten sille kiintopisteitä, jotka 'paketoivat' tietyn vaiheen ja joiden varaan voidaan rakentaa uutta.

5.3.3 Tavoitteilla sitoutumiseen – tekstit välittäjinä

Hankkeeseen (eTampere) pohjalla on tilannearvio Tampereen nykyasemasta uudessa informaatioteknologiassa ja tietoyhteiskuntakehityksessä. Kaupungin hyväksi puoliksi laskeetaan muun muassa hyvä koulutus pohja, erityisesti Tampereen yliopisto ja Teknillinen korkeakoulu, hyvä henki yhteiskunnallisten toimijoiden kesken ja vahva asema langattoman viestinnän kehittäjänä. Miinuspuolella on sellaisia tekijöitä kuin pula antaumuksellisista uranuurtajista ja edelläkävijöistä ja vireän business-yhteisön sekä uuden tuotannollisen toiminnan puute. Viimeisenä miinuksena on kohta, johon eTampere pyrkii vastaamaan ensimmäisenä: Tampereelta puuttuu innostava visio. (AL 14.10.2000)

Kääntämisen sosiologia asettaa tutkimuksen peruskysymykseksi sen, millä keinoin toimijat luovat kokonaisuuksia ja tuottavat faktoja. Tutkijaa kehoitetaan tunnistamaan, kuinka toimijat tuottavat ongelmanmäärittäjiä, luovat yhteyksiä eri entiteettien välille, tekevät objekteista siirrettäviä, yhdisteltäviä ja etäältä hallittavia sekä määrittävät ajallisia ja paikallisia jatkumoa tai epäjatkumoa. (Latour 1987 & 1999a, ks. Åkerman 2006, 39). Ongelmanasettelu kiinnittää tarkastelun käytäntöihin ja artefakteihin, jotka välittävät vuorovaikutusta, joten pohtiessani syitä roolien onnistuneelle jakamiselle ja toimijoiden sitouttamiselle kohdistin huomioni erityisesti välittäjiin (ks. Åkerman 2006, 39). Callonin (1991, 134; ks. Palmroth 2004, 24) mukaan välittäjä on mitä tahansa, mitä tapahtuu toimijoiden välillä ja mikä määrittää heidän suhteensa. Yksinkertaistaakseen käsitteen käyttöä Callon (1991, 135–140 & 1992, 75–80) on jakanut välittäjät neljään ryhmään: teksteihin, teknisiin välineisiin, ihmisiin tietotaitoineen sekä rahaan.

eTampereen suunnitteluvaiheessa välittäjistä esiin nousevat erityisesti tekstien (eTampere-ohjelma ja -visio tavoitteineen) sekä asialleen omistautuneiden ja innokkaiden ohjelmatoimijoiden rooli ohjelman toimijaverkoston muotoutumisessa ja dynamiikassa. Tavoitteiden sekä innostavien ohjelma-aktiivien merkitys ja rooli välittäjänä on korostunut selvästi kaikkiaan kolmessa yhteydessä: ideaa ja ohjelmaa myytäessä ja uusia jäseniä rekrytoidessa, yhteenkuuluvuuden tunteen ja yhteishengen ylläpitämisessä ja lisäämisessä ohjelman aikana, sekä ryhmäidentiteetin ja (uu-

den) alueellisen identiteetin luomisessa. Tässä yhteydessä käsittelen näistä lähinnä ensimmäistä.

Callon (1991 & 1992) tarkoittaa teksteillä muun muassa raportteja, muistioita, sopimuksia, strategioita, patenteja ja kirjoja. Tekstit ovat materiaalisia ja vaativat tietyn 'median' (esimerkiksi paperi tai digitaaliset tallennusmuodot), jonka avulla ne ovat siirrettävissä ja joka pitää ne muuttumattomina siirrettäessä. Tekstit ovat siten siirrettävissä myös ilman varsinaisten toimijoiden kohtaamista. Tässä yhteydessä luen kuitenkin, osin selvyuden ja osin pitkän, noin vuoden mittaisen tarkastelujakson vuoksi, keskeneräisen eTampere-strategian keskeiseksi välittäjäksi ja nimenomaan teksteihin, vaikka suunnitelma muokkautui koko valmistelun ajan aina ohjelman joulukuiseen julkistamiseen asti. Erityisesti ohjelman tarkemmat, määrälliset tavoitteet elivät koko ajan, mutta ohjelman yleistavoite, visio Tampereesta maailman johtavana tietoyhteiskuntakaupunkina, pysyi pitkään samana ja saattoi asiaan uskovia toimijoita yhteen. Tavoitteenasettelussa nähtiinkin erittäin tärkeänä juuri tavoitteiden kunnianhimoisuus ja suuruusluokka.

Cohen ja Prusak (2001) tarkastelevat muun muassa organisaatiotarinoiden ja -myyttien yhteyttä sosiaalisen pääoman prosesseihin eli sen syntyyn, aktivointiin ja ylläpitoon. Hieman kärjistäen, he näkevät tarinat potentiaalisina menestystekijöinä ja pohtivat, mitä niillä voidaan saada aikaan ja saavuttaa. Näkökulma ja lopputulema on varsin lähellä toimijaverkkoteorian välittäjän käsitettä, ja eTampereen tavoitteita ja visiota voikin tarkastella eräänlaisena suurena tarinana, tapana luoda yhteisöllisyyttä sekä tuoda julki ja välittää eteenpäin yksilöiden ja yhteisön tärkeitä pitämiä normeja, uskomuksia, asenteita ja arvoja (vrt. Lehtimäki 2000, 9). Samalla tarinat sekä luovat että heijastavat kertojansa identiteettiä, ja tarinoita onkin kutsuttu esimerkiksi identiteettiperformansseiksi (Mishler 1999, 19) ja identiteettitarinoiksi (Gardner 1995, 43). Ensin mainittu viittaa siihen, kuinka ihmiset ilmaisevat minuuttaan ja maailmankuvaansa tarinoilla, jälkimmäinen puolestaan siihen, kuinka tarinat auttavat ihmistä tunnistamaan itsensä, historiansa ja tulevaisuuden haaveensa. Näin identiteettiperformanssin ja -tarinan käsitteet kytkeytyvät tiiviisti käänneksen vaiheisiin, esimerkiksi toimijoiden identiteetin määrittelyyn ja kiinnostuksen herättämiseen sekä auttavat selittämään, kuinka puhemies voi puhua toisten suulla. Tiivistetysti, tarinat luovat yhteenkuuluvuuden tunteen sekä rohkaisevat ja kiihdyttävät yhteisiä ponnistuksia tuomalla esiin mitä ja keitä ihmiset yhdessä ovat ja ovat olleet. Lisäksi ne vetävät ja sitovat ihmisiä yhteen kertomalla, mitä he voivat olla tulevaisuudessa – miksi he työskentelevät yhdessä (Cohen & Prusak 2001, 115–125).

eTampereen suunnitteluvaihe eteni edellä kuvatulla tavalla. Alkuperäisestä liikellepanijasta tuli muiden toimijoiden puhemies, ja tämä sai puhua muiden toimijoiden puolesta ja ilmaista heidän toiveensa, ajatuksensa ja intressinsä, jotka tässä tapauksessa tiivistettiin eTampere-vision muotoon (vrt. Callon 1986a, 25, ks. Palmroth 2004, 67). Tämä lopulta ohjelmatekstiksi kiteytynyt visio ja siihen kytkeytynyt tavoitteenasettelu oli niin puhutteleva ja houkutteleva, että ongelmanasetteluvaiheessa määritellyt tarvittavat toimijat saatiin mukaan. Puhemiehen asia muuttui kaikkien yhteiseksi, ja hän sai muut toimijat edistämään intressejään ja ajamaan asiaansa.

5.3.4 Ihmiset tietoineen ja taitoineen välittäjinä

Tekstien välittäjäroolia tarkasteltaessa huomio kiinnittyi toimijoiden (yhteiseen) identiteettiin ja yhteisten intressien onnistuneeseen määrittelyyn. Toinen merkittävässä roolissa ollut välittäjäryhmä oli ihmiset tietoineen ja taitoineen, ja identiteettinäkökulma on syytä pitää mukana myös tätä ryhmää analysoitaessa. Tiedot ja taidot voivat olla monenlaisia aina henkilön asemasta ja sosiaalisista taidoista johonkin spesifiin ammatilliseen osaamiseen (vrt. Callon 1992, 77–78). Eräänä esimerkkinä edellä mainituista taidoista Callon (emt.) mainitsee kyvyn mobilisoida sosiaalisten suhteiden verkosto. Seuraavaksi tarkastelen tätä ja muitakin taitoja. Analyysin keskiössä on elinkeinojohtaja Juha Kostiainen ja hänen sosiaaliset verkostonsa ja toimintatapansa kiinnostuksen herättämisen ja roolien jakamisen vaiheessa.

Kostiaisen asema elinkeinojohtajana takasi hänelle hyvät yhteydet 'kentälle' ja luontevan keskusteluyhteyden kaupungin johdon kanssa. Lisäksi hänellä oli laaja kontaktiverkosto. Kostiaisen omiin toimintatapoihin ja myös viran puolesta tuleviin työtehtäviin kuului ”et kutsutaan hyviä tyyppisiä koolle pohdiskelemaan tulevaisuuden kehittämistä”. Tämä periaate oli näkyvästi esillä jo ohjelman suunnittelun ja myöhemmin toteuttamisenkin aikana, kun korostettiin erityisesti välittömän vuorovaikutuksen merkitystä ja ihmisille pyrittiin luomaan epävirallisia, vapaamuotoisia kohtaamismahdollisuuksia. Tilaisuuksissa oli yleensä jonkinlainen löysä teema ja tähän sopiva alustaja, jonka jälkeen jatkettiin vapaan keskustelun ja yhdessäolon merkeissä. Menettelyn voi nähdä vaikuttaneen suoraan myös eTampere-idean syntyhetkiin, nousihan ensimmäinen idea ICT-sektorin tulevaisuudennäkymien kartoittamisesta esiin Kostiaisen ja Paajasen lounaalla juuri Kostiaisen järjestämän filosofiatapahtuman yhteydessä. Edellä mainittu periaate päti myös eTampereen valmisteluryhmän koolle kutsumiseen ja kokoonpanon muodostumiseen.

Mun toimintatapa oli aika paljon tää et kerätään aika paljon erilaisia epävirallisia ryhmiä miettiin jotain asiaa, ja sitten jos niistä jotain tulee niin sitten ikään kuin heitetään se homma virallisemminkin jobonkin. Mut mä barrastin paljon tämmöstä, mä uskoin tähän malliin, että et se on oleellista et ihmisiä kokoontuu, siel on vähän erilaisia näkemymiä, ja sit siit syntyy jotain. Ja monet näistä oli vähän erilaisissakin tämmösissä prosesseissa, mut tästä nyt sitten tuli aika tämmönen mega-asia sitten lopulta, ja nyt vois sanoa et se vähän riistäyty hyvässä mielessä käsistä, mut kyl se vaan siihen perustu et mä nyt vaan kutsuin ne. (Juha Kostiaisen haastattelu 21.12.2005)

Suunnitteluryhmän kokoamista voi tarkastella myös Kostiaisen taidonnäytteenä. Hän tiesi tarkkaan millaisia ihmisiä ryhmään haluaa, ja siksi hän kutsui ryhmään joko henkilökohtaisten tai ammatillisten kontaktiensa kautta tutuksi tulleita ihmisiä (ks. luku 5.1.3). Osa taas tuli mukaan Kostiaisen kutsumien henkilöiden kautta. Kostiaisen tiesi siis jo etukäteen jakavansa näiden ihmisten kanssa tietyn, rohkean ja tulevaisuussuuntautuneen kehittäjäidentiteetin. Tämän takia käännöstä ei ryhmän kohdalla tarvinnut aloittaa alusta, vaan ryhmän muodostaminen ja sen toiminnan käynnistäminen sujui suunnitellun nopeasti ja kitkattomasti.

Sosiaalisten verkostojen mobilisoinnin onnistumisen taustalla on usein muitakin tekijöitä kuin pelkästään mobilisoijan taidot. Kuten eTampereen kohdalla nähtiin, oikea ajoitus merkitsee paljon. Tämän ohella kannattaa palata käännöksen alkuvaiheeseen eli toimijoiden identiteetin määrittelyyn, sillä kyse on myös siitä, kuinka hyvin pääasiallisen liikellepanijan ja liittolaisten toiveet ja odotukset vastasivat toisiaan. Tästä esimerkkinä käy ohjelman näyttävän esijulkistuksen onnistumisen taannut Kostiaisen ja Aamulehden vastaavan päätoimittajan Matti Apusen sopimus:

Ja sit mä voin kertoa kun Aamulehdessä, siitä sä et tiedäkään et siinä oli kova vääntö koska mä olin käynny tämmösen keskustelun Apusen Matin kanssa joka pari vuotta ennen vähän valitteli kun ei täällä tapahdu mitään kaupungilla niin mä olin et miten ois jos tehtäs tämmönen homma ja kerroin näit osia ”et toiban ois tosi kova homma”. Mä sanoin et just tämmöstä me valmistellaan, et nyt tehdään kunnon homma. Ja sit kun tuli se julkistaminen me tietysti haluttiin maksiminäkyvyys täällä.

Ja sitten Apunen ehdotti semmosta, et tehdään niin et he saa päivää ennemmin sen matskun, ja me saadaan sit näkyvyys. Mä sanoin et okei, me halutaan etusivu ja yks aukeema, niin sit tää sopii. Ja Aamulehti sai jutun, nehän sai tehdä ja nehän teki sit joka osata et se oli tosi näyttävä paketti kun tuli sit lauantaina, sovittiin et sitten lauantaina se tulee. Ja perjantai-iltapäivänä pantiin sit muuten se tiedote ja se matsku meneen, jollon sitten Hesari teki sen pienen jutun, minkä se ois kuitenkin tehny, et ei siit mitään, mut et meidän oli pakko saada... (Juha Kostiaisen haastattelu 21.12.2005)

Sopimuksen toteuttaminen palveli molempien osapuolten etuja. Aamulehti sai hyvän skuupin, ja tiedotusvälineet pystyttiin kietomaan ohjelmaan mukaan (vrt. Palmroth 2004, 90.) Näyttävä uutisointi toi suunnitellusti ohjelmalle maksimaalisen julkisuuden paikallistasolla ja toimi siten huomiota herättäessään myös tekstimuotoisena välittäjänä. Lopputuloksena ollut näyttävä juttu saattoi vaikuttaa myös pari päivää myöhemmin pidettyyn budjettikokoukseen, jossa ohjelman kaupungilta tuleva rahoitusosuus hyväksyttiin.

Edellä tarkastellut episodit toimivat erinomaisina esimerkkeinä puhemiehenä toimineen Kostiaisen toimintatavoista ja välittäjäntaidoista. Hänen laaja suhdeverkostonsa ja keskeinen asemansa edesauttoivat sopivien kontaktien löytämistä, ja hänen mobilisointikykyensä ja neuvottelutaitonsa ansiosta keskeisiä tahoja ja avainhenkilöitä saatiin houkuteltua mukaan. (vrt. emt.)

5.3.5 Teknologia ja raha välittäjinä

Teknisten artefaktien ja objektien, kuten erilaisten koneiden, välittäjärooli juontaa juurensa toimijaverkkoteorian vahvasta perinteestä nimenomaan teknologiantutkimuksen ja teknologiaverkoston parissa. Niillä ei kuitenkaan ollut merkittävää roolia eTampereen valmisteluprosessissa. Pikemminkin päinvastoin: Esimerkiksi vuorovaikutustilanteissa korostui juuri henkilökohtaisen, suoran ja reaaliaikaisen palautteen mahdollistavan face-to-face -kontaktin merkitys ja tärkeys. Vaikka eTampere oli nimenomaan tietoyhteiskunnan kehittämishanke ja paikallisen korkean teknologian lippulaiva, luottivat toimijat perinteisiin vuorovaikutusmuotoihin, ja verkostoa pyrittiin laajentamaan ja sanaa levittämään tapaamisten voimin. Valittu kokous- ja tapaamisformaatti korosti henkilövälittäjien merkitystä: suunnitteluryhmän kokoontumiset istuttiin kasvotusten, ja ohjelman suunnitteluun sidosryhmien palautetta keränneet konsultit jalkautuivat kentälle yrityksiin, korkeakouluihin ja virkamiehiä tapaamaan.

Rahalla puolestaan on yleensä perinteinen rooli joko vaihdon välineenä, arvon mittana, omaisuuden muotona tai yksinkertaisesti valuuttana. eTampereen suunnittelua tarkasteltaessa mikään näistä rooleista ei noussut varsinaisesti esiin, eikä rahaa sivuttu muutenkaan suoraan. Rahalla oli kuitenkin merkityksensä käynnöksen edistämässä ja kiintopisteiden luomisessa. Näitä kiintopisteitä ovat kaupungin ja elinkeinokeskuksen keväällä 2000 tekemät toimeksiannot, ensin Paajaselle ICT-alan ja Tampereen tulevaisuudennäkymiä kartoittavan selvityksen tekoon ja paria kuukaut-

ta myöhemmin Paajaselle ja toiselle konsultille Klaus Oeschille sidosryhmien kiinnostuksen kartoittamista varten.

Vaikka mainitut toimeksiannot olivat eTampereena tunnetun tietoyhteiskunta-ohjelman ensimmäisiä virallisia askelmia, päättyi Kostiaisen ja suunnitteluryhmän epävarmuus työnsä kohtalosta vasta elokuussa, kun kaupunginjohtaja Rantanen siunasi hankkeen ilmoittamalla, että kaupunki lähtee siihen mukaan. Konkreettinen merkki kaupungin sitoutumisesta saatiin lokakuussa hyväksytyssä vuoden 2001 budjettiesityksessä, joka lupasi eTampereelle suoraan 5 miljoonaa markkaa sekä lisäksi muilta momenteilta rahaa ”ohjelman hengen mukaisiin hankkeisiin” (AL 14.10.2000), kuten kaupungin omien verkkopalvelujen kehittämiseen. Luvassa oli siis Kostiaisen sanoin ”rahaa ja henkistä tukea” (AL 14.10.2000); panoksellaan kaupunki halusi näyttää että ”se on täysillä mukana hankkeessa”. Tässä vaiheessa ohjelman kokonaiskustannuksiksi viiden vuoden ajalta laskettiin 500 miljoonaa markkaa, joista kaupungin osuus olisi 100 miljoonaa. Senhetkinen kokonaisbudjetti tuli julkisuuteen Aamulehden esijulkistamisjutun yhteydessä ja toimi, yhdessä korkealle tähtäävän tavoitteenasettelun kanssa, omalta osaltaan kiinnostuksen herättäjänä lisäten ohjelman vetovoimaa jo suuruusluokkansakin vuoksi.

Alustavan suunnitelman julkistamista ja budjettikäsittelyä seuranneiden parin kuukauden aikana ohjelma viimeisteltiin lopulliseen muotoonsa. Kokonaisbudjetti paisui 500 miljoonasta markasta 770 miljoonaan ja osaohjelmat saivat lopullisen muotonsa. Sparrausta viimeistelyyn ja myös EU-tason tukea ohjelman uskottavuudelle Kostiaisen haki ja sai Brysselistä yritystoiminnasta ja tietoyhteiskunnasta vastaavalta EU-komissaari Erkki Liikaselta, joka puolestaan sai eTampereesta kaipaa-mansa konkreettisen, paikallisen esimerkin unionin joulukuussa 1999 lanseeratun eEurope-ohjelman alle.

5.4 Mobilisaatio ja uusi ongelmanasettelu

Käännöksen viimeisen vaiheen keskeinen kysymys on, säilykö toimijoiden puhevalta vai kiistääkö joku ongelmanasettelun tai jonkin muun käännöksen vaiheista (Palmroth 2004, 23; ks. Callon 1986b, 201–221). Jos käännöksen kolme ensimmäistä vaihetta onnistuvat, on tuloksena mobilisaatio, jossa mukaan värvätyt toimijat alkavat tukea verkoston muodostajaa (Åkerman 2006, 38).

Callonin (esim. 1986b) ja Latourin tulkinnat mobilisaatiosta eroavat hieman toisistaan (Palmroth 2004, 23). Callonin mukaan mobilisoinnissa on kyse siitä, seuraavatko massat edustajiaan. Latour puolestaan korostaa käännöksessä tarvittavan

kaikkia toimijoita ja toivottu lopputulos syntyy vain voimat yhdistämällä. Callonin mobilisaatiossa massat ovat passiivisempia ja helpommin ohjailtavissa, kun taas Latourilla muiden toimijoiden mukaan tulon ja toiminnan ratkaisee aina – houkutelusta, keinotteluista ja välillä pakottamisestakin huolimatta – näiden oma tahto (emt). Tutkimuksessani painotan latourilaista, yhteistyöhön ja vapaaehtoisuuteen perustuva lähestymistapaa.

5.4.1 eTampere julkistetaan

Uuden vuositubannen avaa eTampere-ohjelma. Tietoyhteiskuntaan sopii, että satojen miljoonien markkojen suurhanke ei ole niinkään seinien rakentamista tai yhteen paikkaan sidottua toimintaa, vaan monipuolista yhteistyötä eri toimijoiden kesken ja henkisen pääoman kasvattamista. Tuotantoa tapahtuu monella tasolla ja tulosta syntyy kiihtyvällä vauhdilla aktiivisen tutkimuksen ja tuotekehityksen myötä.

Tampereen alueen asukkaat ovat ensimmäisiä ja viime kädessä tärkeimpiä eTampere-ohjelman toimijoita ja hyötyjiä. Siinä missä eEurope rakentaa tietoyhteiskuntaa koko maanosaa, eTampere rakentaa tamperelaisten tulevaisuuden hyvinvointia.

Tampere astuu tulevaisuuteen ennakkoluulottomasti, mutta määrätietoisesti.

(kaupunginjohtaja Jarmo Rantanen, eTampere-suunnitelma 2000, 2–3)

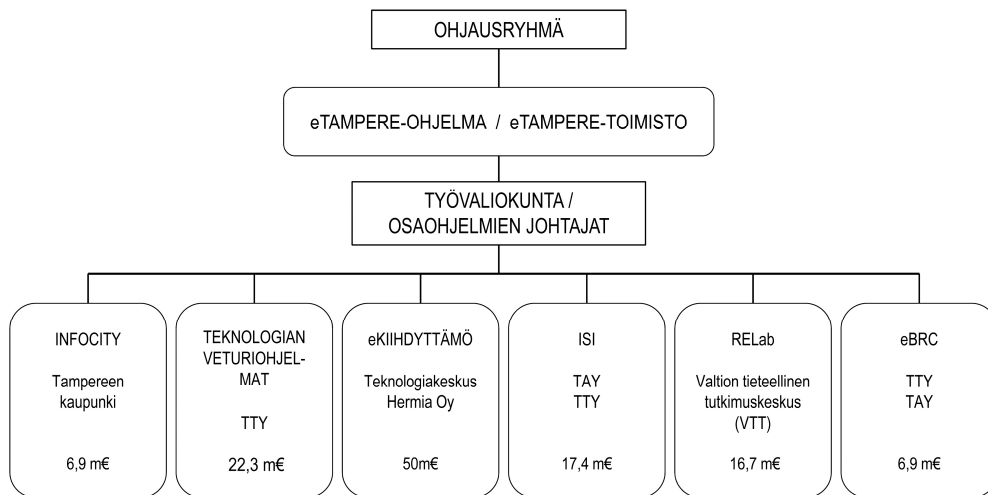
eTampere-suunnitelmaksi konkretisoituneen vision Tampereesta tietoyhteiskunnan kärkikaupunkina voi nähdä verkoston keskeisenä välittäjänä ja kiintopisteenä, jonka ympärille verkosto ongelmanasettelussa määritellyn mukaisesti rakentui. Käännösprosessia voi siten pitää onnistuneena. Tuloksena käännösprosessista oli valmis eTampere-suunnitelma, joka julistettiin virallisesti avatuksi 15.12., ja jonka toteuttamisen oli määrä alkaa vuodenvaihteessa. Paikalla julkistamisessa oli myös eTampereen tärkeä taustavaikuttaja, komissaari Erkki Liikanen. Kansainvälisen tuulahduksen ja kannustavat terveiset tilaisuuteen toi tunnettu tietoyhteiskuntatutkija, professori Manuel Castells, joka luennoi edellisenä päivänä Helsingissä uudesta taloudesta ja jolle eTampere-ohjelman suunnittelutyöryhmän jäsen ja Tietoyhteiskunnan tutkimuskeskuksen (ISI) johtaja Antti Kasvio oli eTampereä esitellyt. Tilaisuudessa julkaistiin myös eTampereen 19-sivuinen ohjelasuunnitelma (eTampere-suunnitelma 2000), jonka ”aatteellinen tausta” eli näkemys uudesta taloudesta ja (tieto-)yhteiskunnasta pohjautuu pitkälti juuri Castellsin ajatteluun.

Seuraavassa aluvussa kuvaan eTampereen hallinnollisen rakenteen ja käyn pääpiirteittäin läpi ohjelman tavoitteita. Vaikka tutkimus ei ole ohjelma-arviointi, on tavoitteet mielestäni syytä nostaa esiin. Ne näyttelevät keskeistä roolia tutkimuksessa, antavat ohjelmalle sisältöä ja helpottavat kokonaiskuvan luomista sekä kuvaavat konkreettisesti sitä aikaa, missä vuosituhannen vaihteessa elettiin ja kuinka olennaisena osana yhteiskuntakehitystä ja kilpailukykyä tietoyhteiskunta ja sen edistäminen nähtiin. Tärkeimpänä, ohjelmateksti (ja jo siitä edellä siteeratut kaupunginjohtaja Jarmo Rantasen sanat) toimii käsikirjoituksena seuraavalle käännöskertomukselle, eTampere-ohjelman varsinaiselle toteuttamiselle. Tekstissä määritellään paitsi tavoitte, myös keinot sen saavuttamiseksi.

5.4.2 eTampere-ohjelman tavoitteenasettelu ja uusi käsikirjoitus

eTampere-ohjelma laadittiin koostumaan kaikkiaan kuudesta osaohjelmasta (ks. kuvio 4). Infocity keskittyi julkisten palveluiden ja julkishallinnon näkökulmaan, kun taas eKiihdyttämö oli tavoiteasetannaltaan liiketoiminta- ja yrityslähtöisin. Teknologian veturiohjelmat, Tietoyhteiskuntainstituutti (ISI), Sähköisen liiketoiminnan tutkimuskeskus (eBRC) sekä Palveluautomaation kehittämiskeskus (RE-Lab) edustivat puolestaan tutkimusnäkökulmaa. Kullekin osaohjelmalle laadittiin omat, ohjelmakokonaisuutta tukevat tavoitteet, joiden saavuttamista pyrittiin edesauttamaan käynnistämällä hankkeita ja projekteja.

Ohjelman eri osien välistä tiedonkulkua ja toimintaa koordinoimaan perustettiin eTampere-toimisto, joka vastasi kokonaisuudesta työvaliokunnalle ja ohjausryhmälle. Työvaliokunnan muodostivat kutakin osaohjelmaa koordinoineen tahon edustajat ja sen tehtävänä oli vastata ohjelmatyön käytännön ohjaamisesta. Ohjelman ”yleisiin suuntaviivoihin” keskittyneeseen ohjausryhmään taas varattiin edustus alueen yrityksille, tutkimus- ja oppilaitoksille, julkisille rahoittajille sekä Tampereen kaupungille.

Kuvio 4. eTampere -ohjelman ohjelmarakenne, hallintomalli sekä osahjelmien kokonaisvolyymit ja koordinoijat

eTampere-suunnitelma piti sisällään monenlaisia abstrakteja yleistavoitteita, joita sitten tarkennettiin konkreettisimmilla määrällisillä tavoitteilla. Tämä pätee sekä eTampere-ohjelmaan kokonaisuutena että sen muodostaviin osahjelmiin. Tässä tutkimuksessa pääasiallinen huomio kiinnittyi ohjelman makrotason, eli ohjelmalle kokonaisuudessaan asetettuihin tavoitteisiin. Tavoitteiden tarkastelussa ei edetä osahjelmien yleistavoitteita tarkempiin yksityiskohtiin, koska tämä ei ole enää tutkimuksen näkökulmasta tarkoituksenmukaista.

eTampere-ohjelman makrotavoitteissa toistuivat samat teemat – muun muassa internetin saatavuuden parantaminen, sähköisten tunnisteiden ja palvelujen kehittäminen sekä *egovernment* – kuin EU:n tietoyhteiskuntastrategioissakin, joten tamperelainen tietoyhteiskuntastrategia oli sovitettu yhteen eurooppalaisen vastineensa kanssa. Maaliskuussa 2000, eli eTampereen suunnittelun käynnistymisen aikoihin, Lissabonin Eurooppa-neuvosto asetti unionille kunnianhimoisen tavoitteen tehdä Euroopasta maailman kilpailukykyisin ja dynaamisin talous:

Unioni on tänään asettanut itselleen uuden strategisen päämäärän seuraavaa vuosikymmentä varten: siitä on tultava maailman kilpailukykyisin ja dynaamisin tietopohjainen talous, joka kykenee ylläpitämään kestävää talouskasvua, luomaan uusia ja parempia työpaikkoja ja lisäämään sosiaalista yhteenkuuluvuutta. (Eurooppa-neuvosto, puheenjohtajavaltion päätelmät 2000)

eTampere-ohjelman yleisenä tavoitteena oli siis nostaa Tampere maailman johtavaksi tietoyhteiskunnan tutkijaksi, kehittäjäksi ja soveltajaksi. Ohjelmalla oli kolme pääteemaa: kehittää julkisen hallinnon verkkopalveluja ja tuoda ne kaikkien kansalaisten saataville, vahvistaa tutkimuksen ja koulutuksen osaamis pohjaa sekä synnyttää ja soveltaa käytäntöön tietoyhteiskuntaan kuuluvaa uutta liiketoimintaa. Ohjelmalle listattiin myös laaja joukko yleisluonteisia osatavoitteita, jotka voidaan karkeasti jakaa kolmeen ryhmään. Ensimmäinen ryhmä koostuu määrällisistä tavoitteista. eTampere-ohjelman oli tarkoitus vuoden 2005 loppuun mennessä...

- synnyttää 20 uutta kansainvälisesti kilpailukykyistä eTalouden yritystä, joissa henkilöstöä on yhteensä 1500 ja liikevaihto 1,5 miljardia markkaa
- hankkia alueen yrityksiin uutta alueen ulkopuolista riskipääomaa 300 miljoonaa markkaa
- edistää ICT-klusterin henkilöstön kasvua siten, että se 2,5-kertaistuu
- edistää viestintäklusterin kasvua siten, että se 1,8-kertaistuu
- alentaa kaupungin (Tampereen) yleistä työttömyysastetta viisi prosenttiyksikköä
(eTampere-suunnitelma 2000, 5)

Toinen ryhmä pitää sisällään lähinnä Tampereella tehtävään tietoyhteiskuntatutkimukseen liittyviä ja kaupungin imagoa sillä saralla kohottavia laadullisia tavoitteita. eTampere-ohjelman tuli...

- nostaa Tampere kansainvälisesti tunnetuksi ja arvostetuksi tietoyhteiskuntaan ja eTalouteen kohdistuvan tutkimuksen ja opiskelun keskuksiksi
- luoda eBusiness Research Centeristä (suunnitelmassa vielä eEconomy Business School) johtava eurooppalainen tutkimuskeskus ja Tietoyhteiskuntainstituutista (ISI) laadullisesti maailman johtava tietoyhteiskuntatutkimuksen keskus
- luoda Tampereesta maailman merkittävin yhden kaupungin laajuinen tietoyhteiskunnan pilotointiympäristö, jossa hyödynnetään aktiivisesti myös langattomien verkkojen ja digitaalisen television tarjoamia mahdollisuuksia, sekä maailman johtava seuraavan sukupolven palvelujen tutkimus-, kehitys- ja testausympäristö
(emt.)

Viiimeinen tavoitenippu puolestaan korostaa tavallisten tamperelaisten roolia ohjelman keskeisenä kohderyhmänä ja kuvaa niitä kansalaisosallistumisen mahdollisuuksia ja muotoja, joita tietoyhteiskunnan kehityksen toivotaan tuovan tullessaan ja entisestään kehittävän. Niiden mukaan eTampereen piti...

- ottaa merkittävästi huomioon käyttäjänäkökulma ja luoda tamperelaisille mahdollisuuksia osallistua eTampere-ohjelmaan
- kehittää Tampereen julkisen hallinnon verkkopalveluista kattava ja edistykseellinen palvelukokonaisuus, joka on laajasti käytössä
- mahdollistaa kaikille kansalaisille pääsy verkkoon ja vahvistaa heidän osallistumistaan julkisten verkkopalvelujen käyttäjinä
- edistää tietoverkkojen avulla kansalaisten mahdollisuuksia vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin sekä osallistua oman kotikaupunkinsa kehittämiseen
- turvata tasapainoinen ja tasa-arvoinen tietoyhteiskuntakehitys (emt.)

Kaiken kaikkiaan eTampereen suunnitteluvaihe eteni ripeässä tahdissa ja toteutui toivotulla tavalla vision konkretisoiduttua ohjelmaksi. Alkuperäinen liikkeellepanija onnistui käsikirjoituksen laatimisessa, sillä käynnöksen onnistumiseen tarvittavat toimijat saatiin houkuteltua mukaan ja toimijat ottivat vastaan heille kaavailut identiteetit. Toimijat saatiin kulkemaan pakollisen kauttakulkukohtan kautta, eli he ’ostivat’ vision Tampereesta eTampereena. Välittäjistä erityisesti ohjelman korkealle tähtäävät tavoitteet sekä ’sanaa’ levittäneet innokkaat ja omistautuneet ihmiset nousivat keskeiseen rooliin niin kiinnostusta herätettäessä kuin toimijoita sitoutettaessakin. Kuitenkin vaikka ohjelman valmiiksi saaminen ja julkistaminen voidaan jo kiistatta lukea onnistumiseksi, vasta laaditun suunnitelman eli ohjelman toimeenpano tulisi kertoamaan, kuinka onnistunut suunnitelma lopulta oli. Seuraavat luvut (6 ja 7) kertovat eTampereen toteuttamisesta: luvussa 6 käydään kronologisesti läpi eTampereen vaiheita ja luku 7 käsittelee ohjelman toteuttamista käynnöskertomuksen näkökulmasta.

6 eTampere-ohjelman vaiheet

6.1 Kaasua! (2001)

eTampereen toiminta-ajasta on hankala kirjoittaa kattavaa kronologiaa, eikä se olisi tämän tutkimuksen näkökulmasta tarkoituksenmukaistakaan. Tähän lukuun olen koonnut dokumentti-, ja sanomalehti- ja haastatteluaineiston avulla kronologisesti etenevän tiivistelmän ohjelman elinkaaresta. Lisäksi poimin syvempään tarkasteluun ja analyysiin ohjelman merkkipaaluja ja kiintopisteitä. Tehtävänä on samanaikaisesti kuvata ohjelman vaiheita, ympäristön suhtautumista ohjelmaan sekä yksinkertaisesti kuljettaa tarinaa eteenpäin. Tekstin on tarkoitus ilmentää myös ajan henkeä ja siinä ohjelman aikana tapahtunutta muutosta, sekä keskeisten toimijoiden keskuudessa vallinnutta eTampere-henkeä. eTampere-henki ilmeni muun muassa uskonna ohjelmaan ja sen tavoitteisiin, sekä intona oikaista mahdolliset väärät tulkinnat ja siten puolustaa ohjelmaa. Samalla se heijasteli laajempiakin kokonaisuuksia; toimijoiden kehitysnäkemyistä sekä heidän kehittäjäidentiteettiään ja sen pääasiallisia rakennusaineita, teemaa, johon palaan tarkemmin luvussa 8.4.

Viiden vuoden aikana ehti tapahtua paljon niin maailmantaloudessa, tietoyhteiskuntakehityksessä kuin Tampereen kehittämissilmapiirissäkin. Niin paljon, että tämän luvun tehtävänä on toimia siltana sen kuilun yli, joka vallitsee eTampereen suunnittelu- ja alkuaajan ja vuoden 2005 tunnelmien välillä. Luvun tärkein rooli on siis taustoittaa kahta seuraavaa lukua, joissa kuvataan ja analysoidaan ohjelman toteuttamista ja verkostojen rakentamista muun muassa toimijaverkkoteorian ja sosiaalisen pääoman käsitteen näkökulmasta.

Luvun katsanto on kuitenkin rajattu. eTampere-utisointi oli ylivoimaisesti laajinta ja näkyvintä tietenkin Aamulehdessä, jonka artikkelien pohjalta tämän luvun runko on pitkälti laadittu. Näin ollen syntyvään kuvaan vaikuttaa Aamulehden suhtautuminen eTampere-ohjelmaan sekä tietysti se, mitkä uutiset, tapahtumat ja saavutukset ovat uutiskynnyksen ylittäneet ja onko niiden yhteydessä mainittu eTampereetta. Varsinainen, arkipäiväinen ohjelmatyö aivoriihiin, neuvotteluineen ja verkostojen rakentamisineen ei otsikoissa näkynyt, vaan keskustelu kiinnittyi lähinnä suuriin linjoihin: Tampereen kehittämiseen, ohjelman etenemisen seuraamiseen sekä konkreettisista aikaansaannoista, kuten esimerkiksi ohjelman järjestämistä

tapaamisista, eTampere-kortista tai Netti-Nyssestä uutisointiin. Varsinaista eTampereen toteuttamista eli itse ohjelmatyötä kuvaan luvussa 7.

eTampere-ohjelman ensimmäisen toimintavuoden teemaksi voisi valita ”Kaa-sua!”. Ohjelman kokoaminen, markkinointi ja yhteistyökumppaneiden haaliminen jatkui vilkkaana ja verkostojen kutominen siirtyi yhä enemmän paperilta käytäntöön, sillä ideoille ja suunnitelmille piti löytää niin tekijät, toteuttajat, rahat kuin yhteistyökumppanitkin. Suunnitelmia, visioita ja hankkeita synnytettiin aktiivisesti ja ensimmäisen puolivuotiskauden aikana myös ohjelman hallinto sai omat rutiininsa.

Usko ohjelmaan ja sen tavoitteiden saavuttamiseen oli alkuvaiheessa kova. Tammikuussa Tampere-talossa sidosryhmille järjestetty ohjelman esittelytilaisuus ja siellä vallinnut yksimielisyys (ks. myös luku 7.3.1) valoi uskoa niin ohjelmatoimijoihin kuin sidosryhmiinkin. Toisaalta mahdolliset uhkakuvatkin olivat esillä alusta alkaen, sillä näyttävästi lanseerattu ja kovien tavoitteiden kehittämisohjelma oli helppo maali ohjelmaan kriittisesti suhtautuville. Asetelma korosti ohjelman hyvän ja tehokkaan alun merkitystä, ja tätä painotti myös taloustoimittaja Veikko Vuorikoski Aamulehden kolumnissaan:

Laaaja-alainen e-Tampere on periaatteessa hieno hanke: siinä on sellaista näkemystä, ellei peräti visiota, jollaista itseään niin dynaamiseksi väittävältä Tampereelta on viime vuosina monesti kaivattu. Mutta tässä vaiheessa se on pitkälti vain näkemys, jonka toteuttaminen on kiinni niin taidosta kuin hyvästä onnesta. Paljon riippuu siitä, miten bankkeiden puuhemiehet onnistuvat vetämään muita mukaan konkreettisiin ohjelmiin ja pitämään heidät siellä.

Yrityksille suunnattu Tampere-talon tilaisuus oli hyvä merkki: paikalle oli saapunut yli 200 ihmistä, joiden kautta e-Tampereen hyvän sanoman toivotaan epäilemättä leviävän laajemmallekin joukolle.

Vasta tämän jälkeen e-Tampereelle alkaa kuitenkin muillekin uuden talouden yrityksille tuttu koiran vuosi: nouseeko se omille jaloilleen vai rojahtaako se alkuinnostuksen jälkeen maahan? Heti alkuun olisi erittäin tärkeää totenttaa menestyksellisesti muutama aidosti e-Tampereesta syntynyt uusi aloite: kuten tiedämme, mikään ei tuo menestystä niin kuin menestys. Paino on sanalla aito: jos jokin jo aiemmin ideoitu ja muutenkin toteutettava hanke naamioidaan e-Tampereen osaksi, niin koko hanke on sen jälkeen helppo kynnisestä leimata vain keisarin uusiksi vaatteiksi. (Veikko Vuorikoski, AL 15.1.2001)

Ensimmäiset hankkeet käynnistyivät kevään mittaan. Niiden sidokset eTampereeseen vaihtelivat suuresti vahvuudeltaan: osan kohdalla ohjelma oli selvästi toiminut innoittajana ja alkuunpanijana, joissain taas ohjelman käynnistyminen oli mahdollistanut jo pidempään muhineen idean toteuttamisen. Kolmanteen ryhmään kuuluivat

taas ne hankkeet ja aikaansaannokset, joilla ei ollut suoraa yhteyttä eTampereeseen, mutta jotka mahtuivat teemoiltaan ja sisällöltään ohjelman ja tietoyhteiskunnan yleisenkin kehittämisen piiriin. Jälkimmäiseen kuuluu muun muassa Tampereen yliopistoon perustettu, helmikuussa 2001 hyväksyntänsä saanut ja elokuussa aloittanut informaatiotieteiden tiedekunta, ensimmäiseen ryhmään puolestaan myös syksyllä 2001 aloitettu kaksivuotinen sähköisen liiketoiminnan maisteriohjelma. Osaohjelmista paljon julkisuutta sai eKiihdyttämö, joka muun muassa järjesti kilpailun löytääkseen siipiensä suojaan pirkanmaalaisia kasvuyrityksiä ja hankkeita, joita se sitten tukisi ja opastaisi tarkoituksenaan mahdollistaa yrityksille nopea nousu kansainväliseen menestykseen. Perinteisten ja turvallisten 'hyvien hankkeiden' sijaan nostettiin riskitasoa ja etsittiin niin sanottuja läpimurtohankkeita, joista sitten kasvaisi alansa markkinajohtajia. Kaiken tuli tapahtua nopeasti, sillä menestystä ei ollut aikaa jäädä odottelemaan:

Aikaisemmin seitsemän vuotta vaatinut kehitys on nyt tavoitettava vuodessa. Aika vaatii mielellään vauhtia. (Olli Niemi, AL 3.5.2001)

Helmikuun lopussa eTampere sai viralliset kasvot kun johtajaksi valittiin jo ohjelman suunnitteluryhmässä mukana ollut professori Jarmo Viteli. Hän aloitti työssään huhtikuun alussa. Huhtikuuhun ajoittui myös toinen merkittävä miehistönvaihdos, kun Reijo Paajasen ohella toisena eTampereen isänä pidetty Juha Kostiainen ilmoitti jättävänsä työnsä Tampereen elinkeinojohtajana siirtyäkseen töihin yksityiselle sektorille. Kostiaisen lähtö tuntui tulevan monille yllätyksenä ja herätti siten spekulointia, mutta todellisuudessa ajankohta oli tarkkaan harkittu. Tämän toi julki myös Aamulehden päätoimittaja Matti Apunen pääkirjoituksessaan:

Monessa konttorissa alkoi arvuuttelu, miksi nuori komeetta lähtee. Veikö vauhti mutkasta ulos vai oliko kyse imperiumin vastaiskusta?

Kostiaisen lähtö tuli monille sikäli yllätyksenä, että hänen suuri ideansa e-Tampere -hanke on vasta alkumetreillä. Kostiaisen näkökulmasta asia näyttää toiselta: e-Tampere on pisteessä, jossa se olisi joka tapauksessa pois hänen käsistään, ja projektiin on löydetty pätevä vetäjä, Jarmo Viteli.

Toisekseen Tampereella ei ole näköpiirissä toista e-Tamperetta. Ammattivisionääreille ja poliitikolle paikallaan seisoskelu ei käy ajankulusta, ja siksi Kostiainen lähtee. Toisaalta olisi poliittisesti hupsua jäädä odottamalla odottamaan poliittisen päätöksen takana olevan korkeampaa johtopaikkaa. (Matti Apunen, AL 5.5.2001)

Työ kaupungilla oli hyvässä vaiheessa, eTampereen kannalta keskeiset sopimukset oli saatu tehtyä ja osaohjelmat olivat eBRC:ä lukuun ottamatta käynnistyneet ja

seisoivat omilla jaloillaan. Visioijana, ideoijana, keskustelunavaajana ja hankkeiden käynnistäjänä profiloitunut Kostiainen oli saanut työnsä siihen vaiheeseen, että oli aika väistyä uusien haasteiden pariin ja jättää käytännön ohjelmatyö muiden vastuuhenkilöiden ja osaohjelmien harteille. Lisäksi ohjelma oli, pitkälti Kostiaisen toiveen mukaan, saanut Jarmo Vitelistä pätevän johtajan ja sujuvasanaisten kuulakuvan. Uudeksi elinkeinojohtajaksi puolestaan valittiin elokuun alussa Harri Airaksinen, joka oli ehtinyt työskennellä alkuvuoden eTampereen markkinointipäällikkönä.

Tietysti jotkut sit oli kriittisiä et ei sais lähtee. Et kuinka sä nyt voit lähtee. Mä sanoin että en mä voi aatella että kun tää on 5 vuoden ohjelma et mun täytyy 5 vuotta täällä olla. Että mä oon täällä vaan töissä tavallaan... Et mun osaaminen on siinä tämmösten hommien käynnistämässä, konseptoinnissa. Mut mä näin sen työnkuvani siinä kohtaa että eTampere on niin iso homma, et tämän jälkeen ei tuu mitään vähään aikaan mitään isoo, vaan se työ on niitten hommien managerointia, ja se on toisenlaisten ihmisten hommaa. (Juha Kostiaisen haastattelu 21.12.2005)

Kesäkuun 6. päivä vuonna 2001 vihittiin käyttöön Netti-Nyssen. Kyseessä oli vanha kaupungin liikennelaitoksen bussi, joka remontoitiin perusteellisesti tietokoneenkäyttö- ja opetustilaksi ja muutettiin siten ”tietoyhteiskunnan pyörillä kulkeväksi airueksi” (AL 14.5.2001). Kahteen osaan jaettu bussi piti sisällään tusinan verran tietokoneita ”paikasta riippumattomine internetyhteyksineen” sekä takaosan luentosalin videotykkeineen ja valkokankaineen. Hankkeen tarkoituksena oli tuoda tietokone lähelle ihmistä ja opettaa kaupunkilaisille ”nykyaikana välttämättömiä tietotekniikan perustaitoja” kuten tiedonhakua sekä keskeisten verkkopalvelujen käyttöä. Pääasiallisena kohderyhmänä olivat aloittelevat tietokoneenkäyttäjät, esimerkiksi seniori-ikäiset. Myös erityisryhmät, kuten suomen kieltä opettelevat maahanmuuttajat vierailivat bussissa, ja kehittyneemmille tietokoneenkäyttäjille oli tarvittaessa tarjolla vaativampaa koulutusta.

Netti-Nyssen kohosi nopeasti koko eTampere-ohjelman näkyvimmäksi ja tunnetuimmaksi symboliksi ja jäi monien, varsinkin tavallisten tamperelaisten, mielestä eTampereen konkreettisimmaksi saavutukseksi. Ohjelman aikana Nyssessä ehti vieraila yli 37000 kävijää, joista kurssilaisia oli reilut 4000 (Netti-Nyssen historiaa 2009). Bussi sai paljon julkisuutta ja kiersi useaan otteeseen näytillä myös Euroopassa, muun muassa Erkki Liikasen kutsumana Brysselissä marraskuussa 2001 sekä Budapestissä, Milanossa ja Liettuan Kaunasissa kesällä 2009. Netti-Nyssen osoittautui niin suosituksi, että syksyllä 2005 alkuperäinen, vanhan nivelbussin alustaan rakennettu Netti-Nyssen jäi eläkkeelle ja korvattiin kokonaan uudella Nyssellä. Tämä

bussi oli käytössä aina alkuvuoteen 2014 asti, jolloin tehtiin päätös Netti-Nyssen toiminnan lakkauttamisesta⁶.

Netti-Nyssen astuessa julkisuuteen toukokuussa Aamulehti (AL 14.5.2001) haastatteli eTampereen tuoretta johtajaa Jarmo Viteliä ja ohjelman valmistelussa mukana ollutta Pauli Kuosmasta tarkoituksenaan tuoda esiin myös (rakentavan) kriittistä näkökulmaa ohjelmaan. Kuosmanen löysi pohdittavaa muutaman osa-alueen kohdalta. Ensiksikin, osa tavoitteista jäi liian subjektiivisiksi ja ei-mittattaviksi. Toiseksi, puhuttaessa ohjelman organisoinnista ja henkilövalinnoista Kuosmanen myönsi hyviä henkilöitä löytyneen, mutta olisi kaivannut tietyille paikoille, esimerkiksi veturiohjelmien koordinaattoreiksi ”uutta verta” ja sen mukana myös ”uusia tuulia” (AL 14.5.2001). Kolmantena esiin nousi asia, josta Kuosmanen oli puhunut julkisuudessa jo aikaisemmin: eTampereen alle tulisi sijoittaa vain uudet hankkeet, eikä missään nimessä hankkeita, jotka olisi toteutettu muutenkin.

Kritiikkini perustuu mahdollisuuteen, ettei e-Tampere synnytä todellista uutta, ja siksi budjetin "saavuttamiseksi" sen alle raportoidaan asioita ja hankkeita, jotka olisivat toteutuneet osana normaalia toimintaa. Jos näin käy, e-Tampereen lisäarvo jää vähäiseksi: ei ylimääräisellä raportoinnilla mitään synnytetä. (Pauli Kuosmanen, AL 14.5.2001)

Viteli puolestaan ei pitänyt tätä asiaa kovinkaan merkityksellisenä, vaan katsoi asiaa paljon laajemmasta näkökulmasta, eikä nähnyt pesäeron tekoa eTampereen saavutusten ja muiden aikaansaannosten välillä tarpeelliseksi. Samalla hän kuitenkin myönsi, että asiaan tulee kiinnittää huomiota ohjelman omissa indikaattoreissa eli mittareissa, varsinkin kun ohjelmaa arvioidaan vuosittain ulkopuolisin voimin:

On varmaan mahdotonta sanoa tulevaisuudessa, mikä olisi tehty ilman tätä tai tämän kanssa. Minusta tämä ei ole edes kanbean merkityksellistä. Olennaista minusta on se, että päästään viemään eteenpäin sekä e-Tampereä että sen osaohjelmia ja saavutetaan niille asetetut määrälliset ja laadulliset tavoitteet.

Tämä on yksi kysymys, jonka pitää tulla esille ohjelman arvioinnissa: miten paljon e-Tampere -banke on saanut aikaan lisääktiviteettia? Jos viime kädessä sitten tamperelaiset toteavat vuoden 2005 lopussa, että täällä on tapahtunut positiivista muutosta ja heidän elämälaatunsa on parantunut, niin silloin kokonaistavoitteet on saavutettu. (Jarmo Viteli, AL 14.5.2001)

⁶ Tampereen kaupungin sivistys- ja elämänlaatu palvelujen lautakunta päätti 30.1.2014 kokouksessaan Netti-Nyssen toiminnasta luopumisesta (Netti-Nyssen toiminta päättyy 2014).

Neljäntenä epävarmuustekijänä nähtiin ohjelman rahoitus, joka oli tuossa vaiheessa vielä varsin epävarmalla pohjalla. Reagointia odotettiin niin Euroopan unionilta, Teknologian kehittämiskeskukselta kuin erityisesti yrityksiltä, joilta rahan kerääminen oli vasta alkuvaiheessa ja joiden mukaantulon varaan oli laskettu paljon. Osa rahoituksen viivästyisestä lienee selitettävissä epävakaaksi muuttuneilla talousnäkyksillä, osa taas sillä, että ohjelman markkinointityö oli yhä kesken. Tuolloin puoli-toista kuukautta eTampereetta johtanut Viteli kertoikin, että ohjelmasta ja yhteistyöstä kiinnostuneita oli erittäin paljon, ja yhteydenottoja oli tullut runsaasti sekä Suomesta että ulkomailta:

Alku on ollut hyvin vauhdikas: valtavan paljon erilaisia kontakteja ja tapaamisia. e-Tampere-banke on niin moniulotteinen ja laaja, että siitä on ollut syytä kertoa erilaisille toimijoille ja sidosryhmille, Viteli kertoo.

Yritykset ovat ihmetelleet, mitä Tampereella tapahtuu, samaten tutkijat ja kehittäjät. Myös EU:sta on alkanut tulla kyselyjä, että mikäs banke tämä on ja mitä te oikein teet ja olemmeko me kiinnostuneita yhteistyöstä. (Jarmo Viteli, AL 14.5.2001)

Silloisesta taloustilanteesta johtuen yhteistyösopimusten tekeminen ja sen myötä verkostojen rakentuminen oli kuitenkin odotettua hitaampaa, sillä monet potentiaalliset yhteistyökumppanit eivät enää tehneet nopeita päätöksiä, vaan olivat pikemminkin varovaisia ja odottavalla kannalla.

Kesällä 2001 puhuttiin eTampereen yhteydessä ensimmäistä kertaa maailmanlaajuisesta it-alan taantumasta ja sen vaikutuksista. Yhdysvalloissa toimivan, pääasiassa teknologiayritysten osakkeita listaavan Nasdaq-pörssin osakkeiden keskimääräisiä hintoja kuvaava Nasdaq-indeksi oli saavuttanut huippunsa jo maaliskuussa 2000 ja kääntynyt laskuun. Lasku jyrkkeni eTampereen suunnittelun ja julkistamisen aikoihin kesällä ja syksyllä 2000 jatkuen aina vuoden 2002 lopulle asti, jolloin indeksi oli vajonnut reiluun viidesosaan huippuarvostaan (kuvio 5). Käytännössä lasku näkyi muun muassa tietotekniikka-alan yritysten tilausten vähenemisenä, työvoimapulan nopeassa kääntymisessä henkilöstövähennyksiksi sekä aloittelevien yritysten heikentyneissä mahdollisuuksissa löytää riskirahoitusta.

Kuvio 5. Nasdaq-indeksin kehitys 1994–2005 (Nasdaq-indeksi 2012)

eTampere-leirissä katseet käännettiin nopeasti tulevaan. Viralliset, määrälliset tavoitteet siirrettiin taustalle viimeistään nyt ja vaikka yhtenäinen linja lipsui ja tosiasiat tunnistettiin, ohjelman jatkamista pidettiin ensiarvoisen tärkeänä. Samaa mieltä oli myös liikenne- ja viestintäministeri Olli-Pekka Heinonen, jonka mielestä juuri käyntiin saatu tietoyhteiskuntaohjelma pitäisi hiipuvasta talouskasvusta huolimatta toteuttaa suunnitellussa laajuudessa (AL 22.9.2001). Ohjelman ajoituskin nähtiin onnistuneeksi: eTampere saatiin käyntiin ennen taantuman iskua, joten ohjelma kannattelisi Tamperetta vaikeiden aikojen yli ja loisi samalla tukevan pohjan taantuman jälkeiselle uudelle nousulle. Puheissa ja kirjoituksissa, kuten esimerkiksi ohjeissa Antti Kasvion Alakerta-artikkelissa, korostettiin pitkän tähtäimen suunnittelun ja toiminnan merkitystä sekä sitä, että ohjelman keskeisten teemojen rooli ja merkitys tulisi joka tapauksessa vain kasvamaan tulevaisuudessa:

Kriittisimmän kehitystä tarkkailleet ovat ehkä valmiita jo tuomitsemaan puheet uudesta taloudesta ja tietoyhteiskunnasta pelkäksi kuplaksi, joka pitää takanaan lähinnä pitkän sarjan erilaisia katteettomia odotuksia. Samassa hengessä e-Tampere -hanke saatetaan kokea veronmaksajien rahojen tuhlaukseksi aikana, jolloin kaupungin rahoille olisi parempaakin käyttöä.

Lyhyen aikavälin heilahtelujen perusteella ei kannata puuttua kauas tulevaisuuteen suuntaavan e-Tampere -hankkeen tavoitteisiin tai toteutustapoihin. Mutta jos olojen yhä jatkuva heikentyminen vie pohjaa esimerkiksi työpaikkakehitystä koskevien tavoitteiden toteutumiselta, tosiasiat on paras todeta rebellisesti. Tällöin voidaan korjata tavoitteet ja resurssit sellaisiksi, että niistä voidaan pitää kiinni myös käytännössä.

Toisaalta on yhtä tärkeä nähdä, että nyky-yhteiskuntien kehityksen perussuunta ei ole viime aikojen myllerryksissä muuttunut miksikään. Olemme edelleen siirtymässä maailmaan, jossa yhteiskuntien ja niiden yksittäisten jäsenten toiminnot rakentuvat entistä laajemmin erilaisten sähköisten verkkojen varaan. Uutta on lähinnä se, että muutos ei ehkä etene aivan siinä tahdissa ja juuri niitä kanavia myöten kuin vielä vähän aikaa sitten oletettiin.

Uuden tietotekniikan kehitys luo pohjan myös seuraavalle talouden kasvukaudelle. Tuon vaiheen voittajat ja häviäjät määräytyvät paljolti sen mukaan, miten hyvin eri taboilla tällä hetkellä valmistaudutaan sen mahdollisuuksien hyödyntämiseen. Tämän vuoksi myös Tampereen tulevaisuuden kannalta on välttämätöntä jatkaa määrätietoisesti eteenpäin jo aloitettua tietoyhteiskunnan rakennustyötä, vaikkei ylimääräinen seksikkyyttä näiden harastusten ympäriltä onkin ehkä kadonnut ja vaikkei pikavoittoja ei ole vähään aikaan luvassa myöskään uusia ratkaisuja kehittämään lähteille yrityksille. (Antti Kasvio, AL 3.9.2001)

Samassa hengessä jatkettiin lokakuun alussa, kun eTampereen ensimmäisen puoli-voitiskauden tulokset julkistettiin. eTampere-laiset, erityisesti osaohjelmien vetäjät, ”kehuivat ohjelmaa tarmokkaasti eTampere-pinssit rinnassa” (AL 4.10.2001), eivät kuitenkaan löytäneet ohjelmasta juuri mitään kritisoitavaa. Suhdanteiden vaihtelulle ei haluttu antaa liikaa painoarvoa, sillä taantumun päässä hämmötti jo uusi, kolmen, neljän vuoden päähän sijoittuva buumi, jonka tehokkaaseen hyödyntämiseen eTampere valmistaisi. Yritysten heikko mukaantulo ja sen aikaansaama vaje rahoituspuolella oli toki havaittu, mutta tilanteen uskottiin korjautuvan, jähkä ohjelma pääsisi kunnon vauhtiin. Tuore elinkeinojohtaja Harri Airaksinen korostikin, että ”tositöitä” oli tässä vaiheessa tehty vasta kolme, neljä kuukautta. (emt.)

6.2 Konkretiaa (2002)

eTampereelle toinen toimintavuosi oli selkeä ”sanoista tekoihin” -vuosi. Puheet oli siirretty taka-alalle ja katseita kohdistettiin jo ohjelman konkreettisiin aikaansaannoksiin, joita ei tullut esiin toivottuun tahtiin. Vuosi oli eräänlaista tasapainoilua nopeasti muuttuneiden talouden realiteettien, yleismaailmallisen tietoyhteiskunnan etsikkoajan sekä ylisuureksi kasvaneiden odotusten ja näiden täyttymisen malta-

mattoman odotuksen välillä. Vaikka realistiset mahdollisuudet (kaikkien) tavoitteiden saavuttamiseen olivat menneet viimeistään taantuman myötä, halusivat niin ohjelman keskeiset toimijat kuin kaupunginjohtaja Rantanenkin (AL 20.6.2002) pitää asetetun tavoitetaso ennallaan, vaikka toisaalla osa heistä myönsi että tavoitteita ei tulla saavuttamaan ainakaan määrättyssä ajassa.

Helmikuun alussa eTampere vietti yksivuotissyntymäpäiväänsä ja esitteli myös välitilinpäätöksensä. Raporttia kommentoitiin tuoreeltaan Aamulehden pääkirjoituksessa:

Tamperetta maailman tietoyhteiskuntaykköseksi kampeava e-Tampere-hanke on ehtinyt ensimmäisen toimintavuoden tilinpäätökseen. Plussaksi on kirjattava etenkin se, että kaikki mukana olevat on saatu puhaltamaan suurella, jopa huikkealla innolla yhteiseen projektiin. Intoa ja visioita uria aukovassa jättihankkeessa totisesti tarvitaan. Seuraavaksi sopinee odottaa konkretiaa. Palveluyritysten saaminen mukaan hankkeeseen on ollut valitettavan nihkeää. Seuraavaksi olisi niiden vuoro. (AL 6.2.2002)

eTampereen vahvuuksina pidettiin erityisesti ohjelman teknologista puolta sekä korkeakoulujen ja tutkimuksen vahvaa mukanaoloa. Puutteiksi arvioinnissa listattiin yritysten ja erityisesti palveluyritysten heikko osallistuminen. Tästä katsottiin johtuvan myös sen, että uusia palveluja kansalaisille tai näkyviä tuloksia ei ollut syntynyt odotusten mukaisesti. Ohjelmaa arvioinut Rotterdamin yliopiston tutkija André van der Meer tosin muistutti, että vastaavaa ongelmaa esiintyy yleisesti myös muiden eTampereen kaltaisten ohjelmien käynnistysvaiheessa (AL 6.2.2002). Tästä huolimatta eri osapuolet ja varsinkin ohjelman sivustaseuraajat alkoivat kuitenkin olla jo kärsimättömiä. Asioiden käsittelyn, neuvottelujen ja verkostojen rakentamisen toivottiin johtavan nopeasti, ehkä jopa suoraan, konkreettisiin aikaansaannoksiin ja tuloksiin, jotka hyödyttäisivät nimenomaan tavallisia tamperelaisia.

Projektien hyväksymisvaihe on pitkä. Monen elimen, joista osa on vielä paljon keskustelua käyviä demokraattisia elimiä, käsittely vaatii paljon aikaa ja tulokset syntyvät viiveellä. Nyt alkaa ohjelman ratkaiseva vaihe, kun kouriintuntuvia tuloksia pitäisi alkaa pikku hiljaa löytyä. (André van der Meer, AL 6.2.2002)

Aivan kuin sen edeltäjät ja seuraajatkin, myös kyseinen katsaus poiki paljon keskustelua niin kulisseissa kuin Aamulehden palstoillakin. Kuten yleensä, kritiikki poiki myös ohjelman toimijoiden julkisen vastineen. Tällä kertaa uskoa loi ja ohjelmallisen kehittämispolitiikan pitkäjänteisyydestä muistutti Tampereen elinkeinojohtajan pestin edellisenä vuonna jättänyt Juha Kostiainen:

Onnistuessaan e-Tampere luo uutta osaamista, luo uusia työpaikkoja sekä houkuttelee alueelle yrityksiä ja osaajia. Kaikki osaohjelmat tai projektit eivät voi onnistua, mutta merkittävän osan onnistuessa saavutettavat hyödyt ovat huomattavasti suuremmat kuin kaupungin panostus, noin 17 miljoona euroa viidessä vuodessa. Lisäksi eTampere markkinoi Tamperetta kansainvälisesti, mistä ovat jo osoituksena monet kansainväliset kirjoitukset ja lehtiartikkelit.

Erityisen tärkeää on kehittyvä yhteistyökulttuuri kaupungin, tutkimus- ja oppilaitosten, rahoittajien ja yritysten välillä. Yhteistyöpääomaa on vaikea rakentaa ja helppo romuttaa, mutta alueilla, joilla sitä on, on paremmat menestymisen mahdollisuudet.

On vielä liian aikaista arvioida ohjelman onnistumista ja hyötyjä, ja on myös huomattava, että e-Tampere on hyvin paljon muutakin kuin nettinysse tai sähköinen tunnustuskortti. Nyt tarvitaan toimijaverkoston verta, hikeä ja kyyneleitä eli kovaa työntekoa, jotta tavoitteet saavutetaan. e-Tampere-ohjelman johdon tärkein tehtävä on puolestaan ylläpitää riittävän korkeaa kunnianhimosaa – maailman paras – sekä energisoida joukkoja, luoda bekkua. Näillä eväillä voi vain onnistua. (Juha Kostiainen AL 13.2.2002)

Takaisin ohjelman alkuaikojen tunnelmiin palattiin kesäkuussa, kun Manuel Castells vieraili Tampereella *Educating Cities* -konferenssissa puhumassa Suomen ja Tampereen tulevaisuudesta tietoyhteiskuntakontekstissa. Castells tunsu Suomen ja Tampereen tilanteen erittäin hyvin. Hän oli muun muassa julkaissut edellisenä syksynä *Suomen tietoyhteiskuntamalli* -kirjan yhdessä filosofi Pekka Himasen kanssa (Castells & Himanen 2001). Suotuisan yhteiskuntakehityksen kannalta keskeiseksi menestystekijäksi Castells näki valmiuden nopeaan joustavuuteen ja reagointiin; ihmisten, yritysten ja instituutioiden kyvyn löytää uusia teknologioita, markkinoita ja innovaatiolähteitä. Hänen mukaan kyseessä on jatkuva prosessi, eikä matkalla sovi pysähtyä: ”Jos tässä maailmassa pysähtyy, edessä on romahdus. Olette kuin lentokone: on jatkettava lentämistä” (AL 17.6.2002).

Samasta asiasta, tosin jo eTampere-suunnitelmassa näkyvässä roolissa olleeseen Castellsin virta-analogiaan nojaten, muistuttaa myös Aamulehden taloustoimittaja Veikko Vuorikoski kolumnissaan. Vaikka Tampereella menisikin hyvin, työ virtojen houkutteluksi on loppumaton haaste:

Tampereen tietoyhteiskuntahankkeen, e-Tampereen kehittäjät ovat lukeneet tarkoin castellsinsa. He tietävät, mitä Tampereelle voisi tapahtua, jos sen kautta nyt kulkevat suotuisat virtaukset alkaisivat jostain syystä ehtyä.

Tamperehan on saanut paistatella viimeiset vuodet monien myönteisten asioiden loisteessa. Se on vetänyt puoleensa uusia yrityksiä, suuren joukon hyviä työpaikkoja ja on arvostettu maan suosituimmaksi muuttokohdeeksi.

E-Tampereen yksi tavoite on pitää huolta, että viikkeliikkeiset virrat kulkevat mahdollisimman pitkään kaupungin kautta eivätkä käänny muualle. Kun kaupunkia ei voi fyysisesti siirtää aina virtojen perässä, siitä on tehtävä niin kiinnostava, ettei virroille tule houkutustakaan kääntää kursiaan. Tämä haaste ei pääty koskaan. (Veikko Vuorikoski, AL 17.6.2002)

Kesäkuussa eTampere sai merkittävän sulan hattuunsa, kun päätös internetin teknistä kehitystä ohjaavan ja valvovan W3C:n (*World Wide Web Consortium*) Suomen aluetoimiston perustamisesta Tampereelle julkistettiin. Hakuprosessin oli käynnistänyt ja hakua koordinoitunut eTampere-toimisto. W3C on yleishyödyllinen järjestö, joka pyrkii pitämään huolta siitä, että internetiä kehitetään yhteisten standardien pohjalta. Järjestöllä oli Tampereen toimistoa perustettaessa kaikkiaan 12 aluetoimistoa ympäri maailmaa. Lokakuussa avattua, Digitaalisen Median Instituutin (DMI) isännöimää aluetoimistoa pidettiin tärkeänä erityisesti siksi, että se tarjoaa suoran väylän W3C:n toimintaan alueen omalla kielellä (suomi) ja mahdollistaa myös pienten yritysten osallistumisen internetin yhteisten pelisääntöjen kehittämiseen. Isot yritykset, joista ainoa suomalainen W3C-täysjäsen oli Nokia, olivat pystyneet osallistumaan järjestön toimintaan jo aiemminkin. Aluetoimiston rooli oli lähinnä luoda verkostoja ja kytköksiä toimiston aihepiiristä kiinnostuneisiin yrityksiin sekä koota ja välittää kunkin alueen toimijoilta saatavaa informaatiota eteenpäin. Suoraa vaikutusta esimerkiksi työllisyyteen aluetoimiston perustamisella ei ollut, sillä toimisto pyöri yhden työntekijän eli toiminnanjohtajan voimin. (AL 19.6.2002)

Kritiikkiä ja epäilyksiä ohjelmaa kohtaan esitettiin Aamulehden palstoilla – pääosin yleisönosastossa – kevään ja kesän aikana enenevässä määrin, ja elokuussa eTampereen johtaja Jarmo Viteli, e-Kiihdyttämön Pekka Jussila ja Tampereen kaupungin viestintäjohtaja Jari Seppälä vastasivat koottuun kritiikkiin Aamulehden sivuilla (AL 4.8.2002). Kritiikki tiivistyi siihen, että ohjelma vie kohtuuttomasti kaupungin ja veronmaksajien rahoja ja siten resursseja esimerkiksi vanhustenhoidolta, eikä ole tuottanut vastapainoksi mitään merkittävää pääasialliseksi kohderyhmäksi ja edunsaajiksi mainituille tavallisille tamperelaisille. Kaupungin osuus eTampereen 132 miljoonan euron kokonaisbudjetista oli 15 miljoonaa, eli 3 miljoonaa euroa ohjelman jokaista viittä vuotta kohti, jota ohjelmajohtaja Viteli piti ”merkittävänä mutta kohtuullisena” (AL 4.8.2002).

eTampereen edustajien puolustuspuheenvuoro jäi sisällöltään suhteellisen ohueksi. Ohjelman konkreettisista saavutuksista mainittiin edellä mainitun W3C-toimiston lisäksi vain Netti-Nysse sekä sähköisten palveluiden puolelta lisääntynyt lomaketarjonta, joka mahdollistaa entistä monipuolisemman sähköisen asioinnin. Viestintäjohtaja Seppälä listasi tuloksiin myös toistasataa ilmaista nettipäätettä kir-

jastoissa ja odotustiloissa sekä koulujen lisääntyneet nettiyhteydet, vaikka osa näistä olisi saatu aikaan ilmaan ohjelmaakin. Artikkelin olikin luonteeltaan kaksijakoinen, toisaalta se vaati etamperelaisilta vastauksia ja ohjelmalta näyttöjä ja vastinetta rahalle, toisaalta se taas puolusti ohjelmaa ja selitti aikaansaamattomuutta ohjelman luonteella:

Se (eTampere) ei ole kaupungin liikelaitos, joka takoo tiettyä palvelua [...], vaan ennen kaikkea foorumi ja mustekalamainen yhteistyökuvio. Ohjelman sateenvarjon alla Tampereen kaupunki, koulutus- ja tutkimuslaitokset, elinkeinoelämä, järjestöt ja yhteisöt keskustelevat ja tekevät asioita. Visionäärit odottavat keskustelulta ideoita ja ideoista työpaikkoja, kun eri toimijat jättävät karsinansa ja katsovat omaa nenää pidemmälle. Soppaa syventää, kun e-ideoihin haetaan rahaa ja kontakteja pääomamarajoittajilta ja Euroopan unionista. (Jari Seppälä, AL 4.8.2002)

Edellä mainitut konkreettiset saavutukset sivuutettiin nopeasti ja keskustelu kääntyi ohjelman luonteeseen sekä sellaisiin vaikutuksiin, jotka eivät ole vielä mitattavissa eivätkä välttämättä sellaisiksi ikinä konkretisoidukaan. Esimerkkinä Viteli mainitsee muun muassa sen, että Tampere pääsi Manuel Castellsin ja Pekka Himasen tietoyhteiskuntakirjaan (Castells & Himanen 2001) esimerkiksi. Paljon puhuttiin myös imagosta, maineesta ja näkyvyydestä sekä kontakteista, eli siitä, mihin esilläolo ja käyntikorttien vilkas jakaminen voi johtaa, tosin usein vasta pidemmällä aikavälillä tarkasteltuna:

Kymmeniä delegaatioita on käynyt tutustumassa ohjelmaan. Pohjoismaista, EU-maista, Etelä-Koreasta ja Afrikasta. Kansainvälisiä konferensseja e-Tampere on järjestänyt puolenkymmentä. Tallinnassa teknologiakeskusten eurooppalaisessa kokouksessa ihmeteltiin, miten e-Tampere on onnistunut tuomaan samaan pöytään pienet idut ja isot yritykset. Quebecin maailmankokoukseen on pyydetty esitelmää. (Pekka Jussila, AL 4.8.2002)

Kansainvälisten merkittävien ihmisten paikalle saaminen on sitä verkostointia, josta konkreettiset hyödyt eivät näy vielä tänään, mutta varmasti pitkällä aikavälillä kantavat hedelmää. [...] Usein odotamme liian paljon yhdessä vuodessa ja liian vähän kymmenessä vuodessa. (Jarmo Viteli, AL 4.8.2002)

Kriittinen linja Aamulehden eTampere-uutisoinnissa sai nopeasti jatkoa, kun eTampereen alkuvuoden saavutuksia ruodittiin ohjausryhmän jo perinteeksi muodostuneessa puolivuotiskatsauksessa. Ohjausryhmä arvioi hankkeen sujuneen alkuvuonna pääomarahoituksen hankintaa lukuun ottamatta suunnitelmien mukaisesti, mutta ”riveiltä ja rivien välistä” oli luettavissa, että tavoitteisiin yltäminen on kovan työn takana:

eTampereen tavoitteet näyttävät hankeeseen puubamiesten mukaan nyt "entistäkin kunnianhimoisemmilta". Niiden saavuttamisen arvioidaan edellyttävän "tavanomaisen toimintatason ylittämistä". Kun samaan aikaan varsinkin suuren yleisön odotukset on viritetty korkealle, niin hankkeella alkaa olla kiire todistaa olemassaolonsa oikeutus. (AL 14.8.2002)

Vielä saman elokuun puolella Tampereen kauppakamari julkisti ICT-barometrinsa. Siinä pirkanmaalaisilta tietotekniikkayrityksiltä kysyttiin, olivatko ne osallistuneet eTampereeseen joko tuottajina tai sitten kuluttajina. Vastanneita yrityksiä oli kaikkiaan 58, joista tuottajiksi ilmoittautui 16 prosenttia ja kuluttajiksi 12 prosenttia. Selvä enemmistö eli yli 60 prosenttia ei ollut osallistunut ohjelmaan, ja eTampere oli outo 12 prosentille vastaajista. Barometrin tiimoilta virinneessä keskustelussa vastuuta yritys yhteistyön onnistumisesta pompoteltiin eTampereen, Tampereen kaupungin ja pirkanmaalaisten yritysten välillä. Ohjelmajohtaja Jarmo Viteli toivoikin yrityksiltä kärsivällisyyttä, aktiivisuutta ja ideoita, muistuttaen samalla eTampereen käynnistämistä ohjelmasta (*eIdea*-kilpailu), jossa yksityishenkilöt ja yritykset voivat esittää avoimesti ideoita tieto- ja viestintätekniikan avulla toteutettavista palveluista. (AL 30.8.2002).

Voimakkaan kritiikin ja julkisuudessa ”e-pettymykseksi” kutsumisen (AL 30.8.2002) jälkeen Juha Kostianen (AL 11.9.2002) katsoi jälleen aiheelliseksi kommentoida ja hieman oikaistakin ohjelman innoittamaa uutisointia. Laajassa mielipidekirjoituksessaan Kostianen kävi järjestelmällisesti läpi eTampereen perinteiset kipupisteet aina tavoitteenasettelusta ja ohjelman toteuttamisajankohdasta yritys yhteistyöhön ja näkyvien tulosten viipymiseen asti. Tulosten saamisen suhteen Kostianen toivoi kärsivällisyyttä. Hänen mukaansa valittu tietoyhteiskuntateema ja ohjelman ajoitus olivat oikeat. Vaikutukset tulisivat kuitenkin joissain tapauksissa esiin kenties vasta vuosikymmenten kuluttua, vaikka eTampere vankan, jo olemassa olevan perustan päältä ponnistikin:

[...] Joissakin yhteyksissä on epäilty, että ohjelman tavoitteet olisivat utopistisia tai että ne perustuisivat vuosituhannen vaihteen yleiseen it-hypeen. Molemmat epäilyt ovat vääriä. Kuten olemme professori Markku Sotaraudan kanssa tekemässämme Tampereen osaamispohjaisen talouden syntyä käsittelevässä tutkimuksessamme osoittaneet, it-klusteria on kehitetty Tampereella jo 1960 -luvulta lähtien ja perusta on vankka.

Tutkimuksessamme myös osoitamme, että osaamispohjaisessa taloudessa uuden tietoperustan rakentaminen on hidasta, usein vuosikymmeniä kestävä prosessi, ja tämä on e-Tampereenkin yhteydessä hyväksyttävä.

Japanilainen professori Ikujiro Nonaka käytti äskettäin Tampereella käydessään käsitettä "kärsivällisyyden talous" viitatessaan siihen, että osaamisen kehittämisessä tarvittava sosiaalinen pääoma ja luottamus eivät synny hetkessä.

Ohjelman tavoiteasettelu perustui siis vahvan osaamisperustan olemassaoloon ja jo syntyneisiin maailmanluokan innovaatioihin. Viime aikoina uskoa valitulle linjalle ovat antaneet Tampereen kauppakamarin it-valiokunnan tekemän barometrin myönteiset odotukset loppuvuodelle, Tampereen hyvä selviytyminen it-lamasta (Kauppalehti 26.8.), it-työpaikkojen kokonaispalkkasumman vain lievä notkahdus (Tilastokeskus) sekä Teknologian kehittämissuunnitelman Tekesin arviot suomalaisista tulevaisuuden kasvualoista. Tekes arvioi Tulevaisuus on osaamisessa -raportissaan, että tieto- ja viestintäteknologia on yksi niistä harvoista aloista, joka kasvaa maailmanlaajuisesti nopeasti ja jossa suomalaisten suhteellinen osuus tulee kasvamaan. Näyttää siis siltä, että Tampereella ollaan liikkeellä juuri oikeaan aikaan oikeiden asioiden kanssa. (Juha Kostiainen, AL 11.9.2002)

Kostiainen puuttui myös kangerrelleeseen yritys yhteistyöhön. Hän osoitti puutteita niin ohjelman kuin yritystenkin toiminnasta, ja kannusti yrityksiä tuomaan intressijään ja tarpeitaan rohkeasti esiin:

Kauppakamarin it-valiokunta nosti esiin myös e-Tampereeseen liittyviä ongelmia.

Yritysten kritiikkiä on kuunneltava herkällä korvalla. e-Tampere-ohjelma on pääosin saavuttanut tavoitteensa ensimmäisen puolentoista vuoden aikana ja osin jopa ylittänyt ne. Yritysten rahoitusosuuden suhteen tavoitteita ei kuitenkaan ole saavutettu, ja siksi on tärkeää tiivistää vuorovaikutusta yritysten kanssa. Sinänsä ohjelman rakenne pyrkii tukemaan yritys ohjautuvuutta, mutta ei ilmeisesti riittävästi.

Yritysten suuntaan on silti samalla todettava, että e-Tampere ei ole osto- tai hankintaohjelma, jossa kaupunki ostaa erilaisia asioita paikallisilta toimijoilta, vaan kehittämisohjelma, jossa yhteistyössä kehitetään tuotteita ja palveluita. Yritysten on aktiivisemmin tuotava esille tarpeitaan kehittämissuunnitelmaansa.

Yritysten toiveet ovat selvästi kohdistuneet tiiviimpään yhteistyöhön kaupungin suuntaan. Yhteistyön lisääminen onkin toivottavaa ja elinkeinopoliittisesti välttämätöntä, ja parhaimmillaan se hyödyttää kaikkia osapuolia. Tässä yhteydessä on kuitenkin selvennettävä sitä tosiasiaa, että e-Tampere ei vastaa kaupungin toimialojen tietoyhteiskuntakehityksestä muutoin kuin joidenkin yhteisten kärkibankeiden osalta, jotka kuuluvat Infocity-osaohjelmaan. Tampereen hallintomallissa toimialat ovat suhteellisen itsenäisiä ja myös vastaavat oman toimintansa kehittämisestä. (Juha Kostiainen, AL 11.9.2002)

Lopuksi Kostiainen muistutti e-Tampereen pioneeri roolista sekä ohjelman saamista positiivisesta huomiosta maailmalla. Samalla hän kiitti erityisesti kaupunginvaltuus-

toa tuesta ja pitkäjänteisyydestä, jotka tarjosivat ohjelmalle työrauhan, mahdollisuuden keskittyä olennaiseen:

[...] Olen viimeisen vuoden aikana voinut työssäni tavata useita suurten suomalaiskaupunkien johtajia ja lähes aina keskusteluissa on noussut esiin e-Tampere, ja vieläpä hyvin arvostavassa hengessä. Merkille pantavaa olivat myös professori Manuel Castellsin kommentit hänen vieraillessaan kesäkuussa Tampereella. Castells totesi, että maailmalla e-Tampere tunnetaan paljon paremmin kuin Tampere ja että varsinkin e-Europassa sitä seurataan tarkasti, kun muita yhtiä mittavia ohjelmia ei juuri ole. Samalla hänkin totesi keskeiset haasteet eli kansalaisten tietoyhteiskunnan kehittämisen sekä julkisen sektorin tuottavuuden kasvun.

On selvää, että e-Tampere-kaltaisen kauaskantoisen ohjelman realisoitumista on tuskallista odottaa, mutta kuten johtaja Jarmo Vitelikin on viisaasti korostanut, huippuosaamisen kehittäminen ottaa oman aikansa. Hermon pitämistä on osoittanut varsinkin Tampereen kaupunginvaltuusto, joka hyväksyttyään yksimielisesti ohjelman käynnistäneet eri sopimukset on antanut ohjelmalle tuensa ja työrauhan. Poliittikan lyhytjänteisessä maailmassa ja irtopisteiden keräämisessä se osoittaa vastuullisuutta ja suoraselekäisyyttä. (Juha Kostiainen, AL 11.9.2002)

Syyskuun lopulla (AL 21.9.2002) Aamulehdessä julkistettiin näyttävästi Tampereen uusi kehitysstrategia, terveys- ja bioteknologia-alaan satsaava Bio-Tampere, joka muutamaa viikkoa myöhemmin sai viralliseksi nimekseen BioneXt. Sekä hankkeesta uutisoitaessa että sitä perusteltaessa retoriikka ja esitetyt argumentit olivat liki identtisiä kaksi vuotta aiemmin eTampereen julkistamisen yhteydessä käytettyjen kanssa: biotekniikka on nouseva, hyvin työllistävä rajattomien mahdollisuuksien ala, Tampereella on jo olemassa hyvä perusinfrastruktuuri ja pohja strategialle, ja kaupungin kilpailukykyä tulee ylläpitää nimenomaan omilla vahvuuksillaan profiloitumalla.

Tampereella uskotaan vahvasti, että terveysteknologiasta tulee kaupungin huippuosaamisen uusi ydinalue. Hanke on työnimeltään Bio-Tampere, ja se saattaa olla paljon kovempi menestystarina kuin e-Tampere. Samalla Tampere aikoo kiertää kiinni biotekniikan ykköskaupunkien Helsingin, Turun ja Kuopion etumatkaa. Sijoittajatkin on saatu kiinnostumaan.

Bioyritykset aiotaan sijoittaa Finn-Medin siipien suojiin yliopistollisen sairaalan tuntumaan. Siellä on jo Medi-Park ja toistaiseksi yksi alan yritys. Unsen bioyritysten uskotaan luovan ainakin 1500 uutta työpaikkaa kolmessa, neljässä vuodessa. Bio-Tampereesta ei paljon vielä puhahdeta. Kaupunginhallitus kuitenkin kuuli vastikään hankkeen nykyvaiheesta ja muun muassa mukaan lähtevistä osallisista. Johtavan luottamusmieheksikön, Seppo Rantasen (kok) ja Pauli Ruoholahden (sd), mielestä kaupungin on syytä olla mukana tässä "tulevaisuuden hankkeessa". Budjettirahoitus on vielä

täysin auki. Biotekniikka merkitsee vaikkapa parempia lääkkeitä, suurempia pihvejä, lääkeaineita lypsäviä lehmiä ja ääripäässä ihmisen kloonausta. (AL 21.9.2002)

Käytettyä retoriikkaa selittää myös se, että BioneXtillä ohjelmana oli paljon yhtäläisyyksiä eTampereen kanssa, ja sitä nimitettiin alkuvaiheessa eTampereen sisarhankkeeksi. BioneXt korosti poikkitieteellisyttä ja siinä oli toimijoita monilta eri sektoreilta, muun muassa Tampereen yliopisto, Pirkanmaan sairaanhoitopiiri ja Valtion teknillinen tutkimuskeskus VTT. Kaupungilta vuosittain tulevaa miljoonaa euroa lukuun ottamatta koko ohjelmarahoitus oli tarkoitus kerätä ohjelman osanottajilta ja ulkopuolisilta rahoittajilta. Seitsenvuotisen ohjelman oli tarkoitus luoda vuoteen 2010 mennessä noin 100 miljoonan euron hankekanta, joten ohjelman suuruusluokkakin oli lähellä eTampereen vastaavaa. (BioneXt-ohjelma 2009)

Loppuvuonna 2002 esitettiin vielä toinen, näin jälkikäteen tarkasteltuna tärkeäksi osoittautunut pelinavaus, kun Juha Kostiainen nosti Aamulehden kulttuurisivujen kirjoituksessaan esiin monipuolisen ja aktiivisen kulttuurielämän sekä sitä tukevan kulttuuripolitiikan merkityksen kaupunkien imagon ja kilpailukyvyn kannalta. Tämän eTampere-kortin käyttömahdollisuuksia visioivan kirjoituksen yhteydessä esitetyn keskustelunavauksen voi nähdä olleen pohjustusta niin Tampereen EU:n kulttuuripääkaupunkihankkeelle kuin vuonna 2006 käynnistetylle Luova Tampere -ohjelmallekin:

Monipuolinen ja aktiivinen kulttuurielämä on tärkeä hyvinvoinnin kansakunnan ja erityisesti kaupungin tunnusmerkki. Globalisoituvassa maailmassa kulttuurin merkitys korostuu paikan identiteettiä luovana tekijänä, toisaalta avoin ja vireä kulttuurielämä mahdollistaa paremmin myös kulttuurien välisen vuorovaikutuksen ja uusien vaikutteiden saannin. Osaamis pohjaisen talouden vaurautta luovat innovaatiot puolestaan syntyvät paikoissa, joissa on monipuolinen luovuus – taiteellinen, tieteellinen ja liikkeenjohdollinen – on läsnä. [...]

Monipuolinen kulttuurillinen ympäristö on yksi kilpailukykyisen osaamis pohjaisen talouden tunnus. Eri asiantuntijat arvostavat monipuolisen kulttuuriympäristön läsnäoloa ja sillä voi olla merkittävä vaikutus kilpailtaessa globaalista työvoimasta. (Juha Kostiainen, AL 28.12.2002)

Kostiaisen avaus toimi esimerkkinä eTampereen ydinryhmän kehittämisajattelusta: Kehittämisessä ei voida jäädä paikalleen, jos haluaa menestyä. On koko ajan aktiivisesti pohdittava uusia teemoja ja polkuja sekä nostettava niitä keskusteluun. Viisi-vuotinen eTampere oli vasta toisen toimintavuotensa lopussa, mutta valmistautuminen ohjelman jälkeiseen aikaan oli jo aloitettu.

6.3 Hiljenemistä, konkretiaa ja uuden suunnan etsintää (2003–2004)

Edellä mainittu eTampere-kortti oli loppuvuodesta 2002 ja alkuvuodesta 2003 eTampereen konkreettisista aikaansaannoksista parhaiten esillä. Helmikuussa alkoi kaksivuotinen pilottikokeilu, jonka aikana kaikkiaan yli 5000 korttia annettiin koe-käyttöön pääasiassa ammattikorkeakoulu- ja teknillisen yliopiston opiskelijoille sekä joillekin kaupungin ja eTampereen työntekijöille. eKortti oli kaksisiruinen moni-toimikortti, joka toimi niin ”sähköisenä kukkarona” eli maksuvälineenä kuin verkkotunnistautumisessa sähköisen asioinnin yhteydessäkin. Maksukorttina eKorttia käytettiin kokeilun aikana muun muassa opiskelijaruokaloissa, seutuliiikenteen busseissa, uimahalleissa sekä pääkirjasto Metsossa. Sähköisen asioinnin ja verkkotunnistautumisen puolella korttia taas kokeiltiin ennakkoonestysten, sähköisen aloitteen teon ja työasemille kirjautumisen yhteydessä. (AL 14.1.2003 & 18.6.2003, eTampere-kortti 2009a, eTampere-kortti 2009b)

Muilta osin vuosi 2003 oli eTampereen osalta mediassa suhteellisen hiljaista aikaa, ainakin mitä tulee ohjelman alla tapahtuneisiin konkreettisiin asioihin. Tammi-kuisen osavuosikatsauksen yhteydessä luvattiin nostaa tuotekehitys- ja tutkimustoiminnan rinnalle kansalaisten arkeen vaikuttavia ja julkisten palvelujen tuottavuutta lisääviä konkreettisia palveluita. Samassa yhteydessä muistutettiin loppuvuoden 2002 aikana tapahtuneesta muutoksesta rahoituspuolella: yritysrahoituksen ja kansainvälisen rahoituksen osuus lisääntyi samalla kun yliopistojen ja Tampereen kaupungin suhteelliset rahoitusosuudet pienenevät. Muutos oli noin viiden prosenttiyksikön suuruinen. Ulkopuolisen rahoituksen saamista edesauttoi se, että it-alan sijoittajien luottamuspuolan ja epävarmuuden jatkuessa muun muassa eKiihdyttämö suuntasi toimintaansa perinteisen teollisuuden alalle, mikä helpotti rahoituksen saantia (AL 22.1.2003). Tämän jälkeen eTampere oli alkuvuonna esillä lähinnä vain mainintana etamperelaisten Aamulehdessä julkaistuissa kolumneissa ja kirjoituksissa (AL 11.3., AL 15.3., AL 15.4., AL 28.5.2003)

Kesäkuussa hallituksen tietoyhteiskuntaohjelman johtajaksi muun muassa Jarmo Vitelin ohi vastavalittu Katriina Harjuhahto-Madetoja arvioi Aamulehden laajassa haastattelussa myös eTampereen tarpeellisuutta ja aikaansaannoksia. Hän suhtautui ohjelmaan myönteisesti ja oli sitä mieltä, että eTampereella on tärkeä rooli myös valtakunnallisen tietoyhteiskunnan kehittämisessä. Tosin Harjuhahto-Madetojakin puhuu niin eTampereesta kuin sen saavutuksista varsinkin ympäriryöstä ja yleisellä tasolla:

En halua nostaa esille yksittäisiä hankkeita, mutta esimerkiksi hankkeen laaja-alaisuus, yhteistyö- ja toimintamallit sekä eri osaohjelmissa saavutetut tulokset ja tehdyt selvitykset toimivat hyvänä pohjana vietäessä asioita eteenpäin myös koko maan tasolla.

AL: eTampereessa palaa myös kaupunkilaisten rahaa. Onko se Kankekulan kaivon heitettyä?

Jos ja kun e-Tampereessa tehdään oikeita asioita, joilla parannetaan kuntalaisten elämän laatua sekä ylläpidetään ja kehitetään Tampereen ja koko Suomen elinvoimaa, niin raha ei taatusti mene hukkaan. (Katriina Harjuhahto-Madetoja, AL 29.6.2003)

Marraskuussa Juha Kostiainen kommentoi laajassa Aamulehden Alakertakirjoituksessaan keskustelua Tampereen taloudesta ja muistutti samalla luovan talouden tulosta sekä siitä, että myös Tampereen tulisi vetovoimansa ja kilpailukykyssä säilyttääkseen tehdä avauksia kyseiseen suuntaan. Kostiainen tukeutui amerikkalaisen kaupunkitutkija ja ekonomisti Richard Floridan ajatuksiin kysyessään, pitäisikö ”aluetaloutta kehittää teknologiapohjaisesta taloudesta kohti luovaa taloutta jossa kilpailukyky syntyy monipuolisen luovuuden läsnäolosta ja vuorovaikutuksesta” (AL 6.11.2003). Luovan talouden näkökulmasta menestyjiä ovat ne kaupungit, joissa suvaitsevaisuus, luovuus ja teknologia kohtaavat:

Tampereella sopiva avaus olisi "kulttuurin e-Tampere", jossa kehitettäisiin luovien toimintojen laatua, moninaisuutta ja vuorovaikutusta tieteellisessä, teknologisessa, taiteellisessa ja laajemmin kulttuurisessa mielessä ja samalla luotaisiin uusia toimintamalleja tulosten kaupalliselle hyödyntämiselle. (Juha Kostiainen, AL 6.11.2003)

Vuonna 2004 eTampere näkyi julkisuudessa edellisvuotta vähemmän. Konkreettisisista hankkeista esillä olivat muun muassa seniorikansalaisia verkkopankki- ja muuhun internetasiointiin opastanut *Hiiressä pankkiin* -hanke (AL 17.3.2004), e-Yrityspalvelun konsultaatiot pienyrityksille (AL 3.7.2004) sekä tuleviin vuosiin ajoittuva Netti-Nyssen uusiminen (AL 10.12.2004). Sulkia eTampereen hattuun toi myös ohjelmamallin kopioiminen toteutettavaksi liettualaisessa Kaunasin kaupungissa (AL 22.2.2004 & 3.11.2004) sekä uusien yhteistyö- ja toimintakulttuurien edistämistä saatu palkinto *Pääministerin parhaat käytännöt* -kilpailussa.

Helmikuussa julkaistu perinteinen puolivuotiskatsaus toi tällä kertaa varovaisen positiivisia uutisia, ja eTampereelta odotettiin konkreettisia tuloksia ja loppukiriä tavoitteisiin pääsyn suhteen. Taantuman pahin vaihe oli ohitettu ja ennusteet näyttivät pitkästä ajasta positiivisilta. Informaatio- ja tietotekniikka-alan työpaikkojen määrä oli väliraportin mukaan Tampereen seudulla kasvanut hieman laskukaudesta huolimatta, kun taas muualla Suomessa työpaikkojen määrä oli kääntynyt laskuun.

Tätä kehitystä ei voi laskea yksinomaan eTampereen saavutukseksi, vaikka ”jokin positiivinen vaikutus sillä on hyvinkin voinut olla”. (AL 13.2.2004.)

Pessimistisemmän näkökulman kehitykseen tarjoaa perinteisessä tietoyhteiskuntakatsauksessaan Tampereen yliopiston tietoyhteiskuntainstituutin tutkimusjohtaja ja yksi eTampere-ohjelman kirjoittajista, professori Antti Kasvio. Kasvio jatkoi kirjoituksellaan (AL 26.4.2004) jo ohjelman suunnitteluvaiheesta tuttua, näkökulmasta riippuen joko kriittistä tai realistista suhtautumistaan eTampereen tavoitteenasetteluun ollen liki ainoa etamperelainen, joka sanoi suoraan että tavoitteita ei tulla saavuttamaan. Tästä huolimatta Kasvio muisti tässäkin kirjoituksessaan mainita, että eTampere on ehdottoman tarpeellinen ohjelma ja sen toteuttamisen ajankohta oli oikea:

Myös Tampereen alueen työttömyys on kääntynyt nousuun ja muuttoliike alueelle on heikentynyt. Tietoteollisuuden työpaikkakehitys on hidastunut niin, ettei kolme vuotta sitten käynnistetyt e-Tampere-hankkeen tavoitteita missään tapauksessa enää saavuteta vuoden 2005 loppuun mennessä.

Nykyisen yli kolmentoista prosentin työttömyysasteensa kanssa Tampere ei voi esiintyä kovin uskottavasti merkittävänä eurooppalaisena uuden talouden kasvukeskuksena, eikä tällaista asemaa välttämättä perustele myöskään se vauhti, jolla uusia tieto- ja viestintä-tekniisiä sovelluksia on viime aikoina otettu käyttöön eri toimijoiden keskuudessa.

[...] Kilpailuolot ovat muuttuneet maailmalla siinä määrin, että tuskin yllämme aiempien vuosien vaurastumiskierteeseen. Toisaalta emme myöskään voi jäädä paikallemme puolustamaan nykyisiä asemia. Maailma kulkee joka tapauksessa eteenpäin ja muut kyllä tarttuvat mahdollisuuksiin, elleimme me tartu.

Meidän suuntamme on tällöin väjäämättä alaspäin. Sellaisen vaihtoehdon toteutuminen käy monin tavoin kalliiksi. (Antti Kasvio, AL 26.4.2004)

Yleinen taloustilanne aiheutti vastaavia ongelmia myös vuonna 2003 aloitetulle BioneXt-bioteknologiaohjelmalle. Rahoituksen keräämisessä oli vaikeuksia eikä vuoropuhelu tämän onnistumisen kannalta elintärkeän yrityssektorin kanssa edennyt toivotulla tavalla (AL 28.4.2004). Ratkaisua ongelmiin etsittiin samasta lähteestä kuin eTampereenkin kohdalla: tavoitteiden ja toiminnan suhteuttamisesta vallitseviin oloihin. Uskoa kurssin muuttamiseen kuitenkin riitti ja Aamulehti seisoi kriittisestä uutisoinnista huolimatta myös BioneXtin takana:

BioneXt painiskelee klassisen rahaongelman kanssa. Bioteknologisten tuotteiden kehittäminen vaatii rahoittajilta paksua lompakkoa ja pitkää pinnaa, jotka molemmat ovat olleet hakusessa viime aikoina. Kun esimerkiksi suomalaisen bioteknologiatoiminnan päärahoittaja Sitra on selvästi vetäytymässä, riskirahoituksen saaminen on tiukassa. Se

näkyi myös BioneXt-ohjelmassa, jonka tavoitetasoa Sitran edustaja pitää erittäin kovanä. Aamulehden katsauksessa BioneXtin nykytilaan eri osapuolet pallottelevat vastuuta toisilleen. Yrityksiltä kaivataan lisää aktiivisuutta, kehitysaikioita ja rahaa, mutta ne lupailevat lähinnä asiantuntija-apua.

[...]

BioneXtin tilaa arvioidaan hankkeen jobtoryhmässä torstaina. On selvää, ettei kehityshankkeesta voida luopua, mutta jollain tavalla sen toimintaa on subteutettava haastaviin oloihin. Kokemus maailmalta on osoittanut, että loistavia tuottavia ideoita syntyy harvoin byrokraattisten organisaatioiden syleilyssä. Heureka-ilmioitä ei synny ensisijaisesti ohjattuna virkamiestyönä, vaan yksittäisten tutkijain tai tutkimusryhmien vapaan toiminnan tuloksena. Se on Tampereellakin hyvä muistaa. Tampereen teknologiset keihäänkärjet kaipaavat teroitusta. (AL 28.4.2004)

Loppuvuoden 2004 aikana eTampere esiintyi mediassa harvakseltaan. Osasyynä taka-alalle jäämiseen oli kaupungin kehittämisen painopisteen muuttuminen: BioneXt-ohjelma oli juuri käynnistynyt ja uusi *Kaikem paree Tampere* -kaupunkistrategia määritteli Tampereen ”hyvien palvelujen, osaamisen ja luovuuden kansainväliseksi kasvukeskukseksi” (Kaikem paree Tampere 2005). Lisäksi jo aiemmin esille nousseen luovan talouden ja uuteen luovan kaupungin teemoihin kytkeytyvä idea Tampereen hakemisesta vuoden 2011 Euroopan kulttuuripääkaupungiksi tuli julkisuuteen (AL 3.11.2004), erään hankkeen näkyvimmistä puuhamiehistä ollessa juuri Juha Kostiainen. Sama muutos tuli näkyviin myös koko yhteiskunnan mittakaavassa: osa tietoyhteiskuntavisioidista haudattiin, osa tietoyhteiskuntasovelluksista taas kehittyi hyvinkin ripeästi itsestäänselvyyksiksi, osaksi ihmisten jokapäiväistä elämää. Uutta suuntaa etsittiin voimakkaasti niin maailmalla kuin Tampereellakin. Yhtäkkiä tietoyhteiskunta ei ollutkaan enää kaikkien huulilla, ja eTampere-ohjelmastakin alettiin puhua osin jo menneenä ilmiönä – aikansa tuotteena, polkuna jota piti keilla.

Tampere todisti silloin, että sillä on toisenlaisia visioita kuin muilla. Korkeat seinät ja komeat hallit eivät niitä ole. Vannottiin "osaamisintensivistien hankkeiden" tai "luonnettaan muuttavien kehittämisinvestointien" nimiin. E-Tampere oli silloin kova sana. Sen piti avata bittitaivas ja taata työtä. Nyt on nähty, miten on käynyt: projektin haaveita ei saavuteta eikä tietoyhteiskuntaohjelmista tullut rahakoneita. Itsekritiikkiä on aihetta, muttei turhaan ruoskintaan. E-Tampere oli askel oikeaan suuntaan. Rahaa paloi, mutta mahdollisuusiakin näytti olevan. Nuuka-jussit tai jarrumiehet eivät koskaan voita. (Jorma Pokkinen, AL 30.5.2004)

6.4 Loppukiri? (2005)

eTampereen viimeisenä toimintavuonna konkreettisista saavutuksista mainittiin medioissa muun muassa Lamminpään tietotupa (AL 12.5.2005), senioreiden tietotekniikkakoulutus (AL 13.1.2005) sekä loppusyksystä käyttöön otettu, vanhan nivelbussin korvannut uusi Netti-Nysse (AL 22.1. & 2.9.2005). Ylivoimaisesti eniten mainintoja eTampere keräsi kuitenkin BioneXt- ja Luova Tampere -uutisoinnin sekä kulttuuripääkaupunkihakukeskustelun yhteydessä, olihan etamperelaisista Juha Kostiainen aktiivisesti ideoimassa ainakin kahta jälkimmäistä, alkuvuodesta varsin näkyvästi esillä ollutta hanketta. Tämän lisäksi ohjelmaa arvioitiin useaan otteeseen, esimerkiksi alkuvuodesta väliraportin muodossa (AL 4.2.2005), toukokuussa Aamulehden laajan *eHurmio vai eFiasko?* -jutun katsauksessa (AL 15.5.2005) sekä marraskuussa järjestetyn *eTampereesta eteenpäin* -seminaarin yhteydessä (AL 10.11.2005).

Paljolti edellä mainittujen syiden, uusien ohjelmien suunnittelun ja käynnistämisen sekä kulttuuripääkaupunkikeskustelun takia eTampere alkoi tuntua yhä enemmän menneen talven lumilta, vaikka ohjelmatyö jatkui ahkerana ja ohjelman viimeinen vuosi oli vasta aluillaan. Tätä näkökulmaa edisti ja tuki käytetty retoriikka. Esimerkiksi Aamulehden helmi- ja maaliskuun eTampere-uutisoinnissa ohjelmasta käytettiin muun muassa ilmaisuja ”vetelee viimeisiään” (AL 16.3.2005) tai ”jo kuoppattu” (AL 22.2.2005). Toisaalta taas muistettiin kannustaa ohjelmaa loppukiriin, mutta samalla pohdittiin jo eTampereen jättämää perintöä:

Tampereen tietoyhteiskuntaohjelmalla e-Tampereella on meneillään loppukirivuosi. Suurella kohulla liikekeelle saatettu viisivuotinen ohjelma on välillä hävinnyt julkisuuden valokuilasta niin perusteellisesti, että viimeisenä toimintavuonna sen onkin syytä kohottaa profiiliaan.

E-Tampere käynnistyi vuonna 2001 suurin odotuksin: sen piti nostaa Tampere maailman johtavaksi tietoyhteiskunnan tutkijaksi, kehittäjäksi ja soveltajaksi. Tavoite heijasti vuosituhannen vaihteen teknohuimaa, jota arjen realiteetit eivät pahemmin pidätelleet.

Kunnianhimoisen ohjelman harmiksi teknokupla puhkesi juuri samaan aikaan. Siihen nähden e-Tampereen tähänastiset tulokset ovat olleet kohtuullisia, vaikka yksiselitteisiä mittareita ei olekaan helppo rakentaa.

Pitkällä aikavälillä olennaisinta on varmistaa läpi yhteiskunnan sen ymmärtäminen, että tietotekniikan kehitys sekä antaa että pakottaa meidät tekemään monet asiat uudella tavalla. Siitä voisi tulla e-Tampereen paras ja kestävin perintö. (AL 5.2.2005)

Ohjelman loppumisen lisäksi alkuvuoden uutisissa pyrittiin jo arvioimaan ohjelma-kokonaisuutta sekä sitä, saavuttiko eTampere tavoitteensa. Nämä teemat yhdistyi-

vät jo helmikuun alussa julkistetusta väliarvioinnista uutisoitaessa: jo Aamulehden otsikko kertoi että ”asetetut tavoitteet on saavutettu” ja ”eTampereelle ei kaavalla jatkoa” (AL 4.2.2005). Tässä vaiheessa tavoitteiden toteutumista käsiteltiin vielä kovin yleisluonteisesti ja ne oli jaettu lähinnä kahteen osaan: tavoiteltuun kokonaihankevolyymiin ja muihin tavoitteisiin. Kokonaihankevolyymien kehittämiseen ohjelmaa kommentoinut Jarmo Viteli oli erittäin tyytyväinen, ja piti kyseisen tavoitteen saavuttamisen syynä vahvaa ohjelmaa ja toimivaa yhteistyötä eri toimijoiden kesken (AL 4.2.2005). Sen sijaan muiden tavoitteiden saavuttamisesta ei ohjelmajohtajalla ollut esittää vielä paljoakaan konkreettista näyttöä:

Veromarkat eivät varmasti ole menneet hukkaan, vaikka emme pystykään esittämään konkreettisia lukuja uusista työpaikoista [...] Suoria työpaikkoja emme pysty laskemaan. Onnistumisesta kertoo se, että Tampereen seudun koko it-sektorilla on mennyt keskimääräistä paremmin muihin kasvukeskuksiin verrattuna. Onko se eTampereen ansiota, on mahdotonta sanoa, mutta jotakin merkitystä meidän toiminnallamme on varmasti ollut.

[...]

Paljon uutta on saatu. Yksi hyvä esimerkki on eYrityspalvelu, jonka avulla pk-yritystoiminnalle on luotu pohjaa sähköisen liiketoiminnan kehittämiseen. eYrityspalvelun ensimmäisenä toimintavuonna eTampereen edustajat kävivät läpi 326 pk-yritystä, joista yhteistyöverkkoon liittyi 174. (Jarmo Viteli, AL 4.2.2005)

Toukokuussa (AL 15.5.2005) Aamulehti päätti taas selvittää eTampereen olemusta ja aikaansaannoksia. Tähän asti laajimmassa, useamman sivun mittaisessa *eHurmio vai eFiasko* -jutussa toimittaja Jukka Manninen haastatteli aiheen tiimoilta niin tavallisia kaupunkilaisia, eTampereen toimijoita kuin valtakunnallisen tason tietoyhteiskunta-asiantuntijoitakin. Pääkohderyhmänä oli tamperelaisten yritysten edustajat, mutta tämän ryhmän osalta kyselyn saldo jäi kuitenkin vaisuhkoksi (yritysyhteistyötä pohditaan laajemmin luvussa 7):

Mitä ihmettä eTampere on saanut aikaan 132 miljoonalla eurolla? Kysymys on helppo esittää, mutta vastauksien löytäminen osoittautui sitäkin työläämmäksi. Selvisi, että eTampere on yllättävän arkaluontoinen puheenaihe. Esimerkiksi osa tamperelaisen yrityselämän asiantuntijoista jätti kokonaan vastaamatta Aamulehden kysymyksiin, ja osa suostui vastaamaan vain nimettömänä.

Toisin sanoen eTampere on herättänyt yrityspuolella paljon pettymystä, mutta ohjelmaa ei silti haluta runtata julkisesti.

Yrittäjien vastauksista piirtyy kuva eTampereesta, joka on kuin keväinen kaatosade. Paikka paikoin se virkistää ja antaa mahdollisuuden uuteen kasvuun, paikka paikoin syntyy vain mutavelliä, ja joillekin katvealueille ei tule vettä lainkaan. (AL 15.5.2005)

Kangerrelleen yritysysteistyön lisäksi ongelmakohdista esiin nousivat jälleen ohjelman tutkimuspainotteisuus sekä kaupungin oman sähköisen asioinnin kehittäminen, erityisesti kaupunkilaisille suunnattujen sähköisten palveluiden vähyyden osalta. Ohjelman pääasialliset puhemiehet Jarmo Viteli ja Juha Kostianen kehuivat toki ohjelmaa, mutta yksittäisiä tavoitteita ja niiden toteutumista kommentoitaessa Viteli myönsi suoraan, että esimerkiksi uusien eTalouden yritysten tai ICT-alan työpaikkojen synnyttämiseen liittyvät tavoitteet eivät tule toteutumaan. Tätä Viteli perustelle sillä, että ”ICT-alan kupla puhkesi vuonna 2001” ja ”ICT-sektori siirtyi vuonna 2001 kasvuvaiheesta suoraan selviytymisvaiheeseen”. Sen sijaan imagoon, tunnetavuuteen, verkostoihin ja sosiaaliseen pääomaan liittyvien, ei niin eksaktisti määriteltujen tavoitteiden toteutumisen suhteen Viteli oli yhä varsin tyytyväinen. (AL 15.5.2005)

6.5 Ohjelma-arviointia

Edellisissä alaluvuissa luonnosteltu kronologia kertoi, millainen kuva eTampereen toiminnasta ja aikaansaannoksista välittyi paikallisen median kautta niin sanotulle suurelle yleisölle. Enemmän kuin todellista ohjelmatoimintaa, se välitti ja kuvasi sitä voimakasta muutosta ja murrosta, jonka yhteiskunta ja talous joutuivat pääasiassa nopean ja voimakkaan ICT-alan taantumana myötä käymään läpi ohjelman toteuttamisen aikana. Tämä muutos heijastui näkyvästi myös eTampereen toimintaan, ja on siten suuressa roolissa myös ohjelman tuloksellisuuden arvioinnissa:

eTampere on monessa mielessä aikansa lapsi. Sen idea syntyi suomalaisen ICT-hyphen kuumimpina vuosina, se on käynyt läpi monet nousut ja laskut sekä selvinnyt kiitettävien arvosanojen pahimman it-laman syövereistä, joten ohjelman arviointi sen alkuperäistä tavoitteenasettelua ja arviointimittareita vasten tuntuisi tämän päivän perspektiivistä varsin huonosti perustellulta ja epärealistilta. (Niinikoski et al. 2006, 2)

Analyttisen ja perusteellisen ohjelma-arvioinnin vuoro oli helmikuussa 2006, jolloin julkaistiin Net Effect Oy:n ja Gaia Consulting Oy:n laatima eTampere-tietoyhteiskuntaohjelman loppuarviointi (Niinikoski et al. 2006). Arviointi piti eTampereita poikkeuksellisen mielenkiintoisena ja haastavana arviointikohteena. Syynä tähän olivat ohjelman epätavallisen kunnianhimoisen tavoitteenasettelu,

paikallisten toimijoiden näkemyksiä voimakkaasti jakava luonne, uudenlaisen yhteiskunnan hallinto- ja ohjausmallin soveltaminen sekä kaksoisrooli aidosti kansantalaisena, kansalaisille palveluja tuottavana hankkeena ja toisaalta ”elitistisenä projektina hyvä-veli-verkkoineen sekä näitä tukevina rahanjakomalleineen”. (Niinikoski et al. 2006, 2).

Arvioinnin mukaan eTampere vahvisti sosiaalista pääomaa ja toi lisäresursseja Tampereen tietoyhteiskuntakehitykseen. Jälkimmäisen kohdalla arvioinnin tekijät esittivät myös karkean arvion ohjelman vaikutuksesta tietoyhteiskunnan kehitykseen viitaten ohjelman kolmeen keskeiseen teemaan: kansalaisten arkea helpottavien verkkopalvelujen kehittämiseen ja tuomiseen kaikkien ulottuville, tutkimuksen ja koulutuksen osaamis pohjan vahvistamiseen ja uuden, innovatiivisen yritystoiminnan synnyttämiseen. Arviointiryhmää edustaneen Mari Hjeltin mukaan kaikilla edellä mainituilla alueilla olisi edetty ilman eTampere-takin, mutta hanke vauhditti ja voimisti muutosta siten, että tietoyhteiskunnan kehitys Tampereella nopeutui noin 30 prosentilla (AL 17.2.2006).

Luvun 5 lopussa esiteltäisiin eTampereen määrällisiin tavoitteisiin ei ohjelma-arvioinneissa suoranaisesti palattu, todettiin vain että ”taloudelliset vaikutukset näyttäivät jäävän asetettuja tavoitteita vähäisemmiksi”. Tarkemmin niihin viitataan vain mainitsemalla, että taantumasta huolimatta Tampere onnistui, muista kasvukeskuksista kuten Helsingistä, Oulusta, Jyväskylästä ja Turusta ja Salosta poiketen, säilyttämään ja jopa lisäämään ICT-alan työpaikkoja.

eTampere-ohjelman puitteissa toteutettiin eli osaohjelmat käynnistivät ohjelmatyön aikana kaikkiaan lähes 400 hanketta (64–92 hanketta per osaohjelma). Hankkeiden kokonaisvolyymi oli hieman tavoitetta suurempi, yhteensä 131 miljoonaa, ja hankkeissa oli mukana noin 450 tutkijaa ja kehittäjää sekä eritasoisen sitoutumisen kautta yli 300–400 yritystä. (Niinikoski et al. 2006, 6–7.) Kokonaisbudjetista Tampereen kaupungin osuus oli 15 miljoonaa, ja suurin potti (39 prosenttia eli noin 51 miljoonaa) saatiin elinkeinoelämältä (AL 17.2.2006).

Kuudesta osaohjelmasta neljä (ISI, RELab, Teknologian veturiohjelmat, eBRC) oli tutkimusvetoisia, ja toteutetuista hankkeista noin 60 % oli tutkimushankkeita. eTampereen tutkimuspainotteisuus, yhdistettynä hanketoiminnan osaohjelmälähtöisyyteen ja sirpaleisuuteen ja siten synergian puutteeseen, vaikutti omalta osaltaan siihen, että liiketaloudelliset vaikutukset jäivät asetettuja tavoitteita vähäisemmäksi (Niinikoski et al. 2006, 46). Tutkimuksen ja liiketoiminnan vaikutusten arviointia tosin vaikeuttaa ohjelmakauden lyhyys, varsinkin kun huomioidaan se pitkä ajallinen viive, mikä vaaditaan tutkimushankkeeseen tehdyistä panostuksista tulosten liiketoiminnalliseen hyödyntämiseen. Esimerkiksi ohjelman tutkimushankesalkku-

kanta oli vahvimmillaan eTampereen toiseksi viimeisenä toimintavuonna (2004), ja näistä hankkeista kertyvän osaamisen arvioitiin saavuttavan huippunsa vasta muutamana vuoden päässä, eivätkä vaikutukset siten ehtineet ohjelma-arviointiin. Tämänkaltaisen monipolvisen 'matkan' sekä pitkien aikajänneiden ja epäsuorien vaikutusmekanismien katsottiin hankaloittavan ja viivästyttävän ohjelman lopullisten vaikutusten selvittämistä ja hämärtävän erilaisia syy- ja seuraussuhteita (emt., 29–30). Vastatakseen tähän haasteeseen eTampereen olisi pitänyt laatia määrätietoinen ja pitkäjänteinen strategia, joka olisi ulottunut ohjelman alkuhetkistä jopa 20 vuoden päähän.

Ohjelmatoiminnan vaikutukset kohdistuivat pääasiallisesti sosiaalisen pääoman vahvistamiseen ja kehittämiseen. Vahva ja kunnianhimoinen visio herätti laajaa paikalliskeskustelua ja loi edellytyksiä tietoisuuden, ymmärryksen ja asenteiden muuttamiselle. Ohjelman myötä seudulle luotiin uutta osaamista, uusia yhteistyökumppanuuksia ja toimijaverkostoja. (emt., 46.)

Niin ohjelma-arvioinnin kuin osallistenkin mielestä ohjelman keskeisimmät vaikutukset ja tulokset löytyvät lukujen takaa, välillisistä vaikutuksista. Toimijaverkostoja syntyi lisää ja olemassa olevat vahvistuivat, etenkin paikallishallinnon (julkinen sektori) ja tutkimuslaitosten sisällä ja välillä. BUG-yhteistyön kolmas osapuoli, yritysmaailma, jäi tässä osiossa hieman ulkopuoliseksi, koska yritykset eivät lähteneet tai niitä ei saatu toivotulla laajuudella ohjelmaan mukaan. Syynä pidettiin muun muassa väärinkäsitystä ohjelman luonteesta, nopeasti muuttunutta taloudellista tilannetta sekä erilaisia toimintakulttuureja ja -tapoja. Tähän paneudun tarkemmin seuraavassa, ohjelman sisällä tapahtunutta verkostoitumista ja sosiaalisen pääoman rakentamista tarkastelevassa luvussa.

7 Sosiaalista pääomaa synnyttämässä ja aktivoimassa: eTampere-ohjelman toteuttaminen (2001–2005) käänöskertomuksena

Tässä luvussa käsittelen eTampere-ohjelman toteuttamista ja kuvaan sitä eTampere-verkostojen ja niiden rakentumisen kautta. eTampereen yleistavoitteena oli tehdä Tampereesta maailman johtava tietoyhteiskunnan tutkija, kehittäjä ja soveltaja. Keskeisenä keinona tavoitteiden saavuttamiseksi nähtiin paikallisten toimijoiden uudenlainen, tieteenala- ja organisaatorajat ylittävä yhteistyö ja verkostoituminen, jota ohjelma pyrki määrätietoisesti edistämään ja jonka mekanismeihin tässä luvussa pureudun. Valitsemassani näkökulmassa painottuu erityisesti uusien kontaktien ja yhteistyösuhteiden luominen ja siten myös sosiaalisen pääoman prosessit, erityisesti sosiaalisen pääoman tietoinen aktivointi ja (sen edellytysten) luominen.

Käänös on toimijaverkkoteorian tarjoama väline sosiaalisten ja sosiaalismateriaalisten verkostojen käsitteellistämiseksi ja kuvaamiseksi. Käänöksen eri vaiheiden tunnistaminen ja analyttinen erottelu auttaa hahmottamaan eTampereen kaltaiset kehittämisohjelmat prosesseina. Samalla vaihejako yksinkertaistaa moniulotteista sosiaalista todellisuutta helpommin haltuun otettavaan ja selkeämmin esitettävissä olevaan muotoon, ja mahdollistaa konkreettisten huomioiden tekemisen toimijoiden järjestäytymisen ja verkoston muotoutumisen prosesseista. (Kivelä et al. 2007, 31.) Näin ohjelman keskeisen tavoitteen, toteuttamistavan sekä tuloksen – verkostoitumisen – motiiveja, sisältöä, onnistumisia ja haasteita voidaan tarkastella analyttisesti.

Käänösprosessissa alkuperäinen toimija yrittää valjastaa toisten toimijoiden voimat omien intressiensä palvelukseen (emt., 22). Aloitteentekijän tavoitteena on erityyppisten potentiaalisten toimijoiden vakuuttaminen siitä, että kaikkien osapuolten intressit ovat saavutettavissa verkostomuotoisella liittoumalla, jossa yhteen liittyneet toimijat hyödyntävät toinen toisiaan (emt.; vrt. Callon 1986b, 205–206). Itse käänöksellä Callon et al. (1986, xvii, ks. Palmroth 2004, 45) tarkoittavat keinoja, joiden avulla toimija määrittelee ja kiinnittää toisten toimijoiden roolit. Näitä keinoja ovat:

- roolien määrittely, jakaminen ja suunnitelman hahmottaminen, 'käsikirjoitus'
- strategiat, joiden avulla toimijat tekevät itsensä välttämättömiksi toisille luomalla pakolliset kauttakulkukohtat
- toisten toimijoiden houkutteleva toteuttamaan käsikirjoitusta (Callon et al. 1986, xvii)

Seuraavassa käännöskuvauksessa avaan ohjelman toteuttamisen osalta käsikirjoituksen laatimisen taustoja sekä käännöksen ongelmanasettelun sisältöä (luku 7.1). Luvussa 7.2 osoitan ja selitän toimijaverkkoteorian musta laatikko -käsitteen ja strategiaretoriikan avulla niitä keinoja, joilla toimijat luovat pakollisia kauttakulkuohtia. Lisäksi kuvaan kuinka tarvittavat toimijat nimetään, heidän identiteettinsä ja roolinsa määritellään sekä mielenkiintonsa herätetään, ja kuinka toimijat pyritään saamaan yhdistämään voimansa määriteltyjä päämääriä tavoittelevaksi verkostoksi. Erityisen tarkasti pureudun toimijoiden kiinnostuksen herättämiseen ja houkutteluun (luku 7.3), sillä eTampere pyrki tietoisesti luomaan edellytyksiä sosiaalisen pääoman synnylle ja lisäämiselle saattamalla eri sektoreiden ja organisaatioiden toimijoita yhteen muun muassa sidosryhmätapaamisia järjestämällä.

Aivan kuten ohjelman suunnitteluun, tähänkin käännöksen liittyy omat erityispiirteensä, joista osa on syytä tuoda julki jo tässä. Paperilla käännöksen vaiheet ovat eriteltävissä, mutta todellisuudessa ne menevät usein ajallisesti päällekkäin. Tämän kertomuksen kohdalla käännöksen vaiheista erityisesti kiinnostuksen herättämiselle ja toimijoiden suostuttelulle on vaikea löytää selkeää lopetuskohtaa, koska esimerkiksi sidosryhmätapaamiset, verkostoituminen ja rekrytoinnit verkostoissa jatkuivat samankaltaisina aina ohjelman loppumetreille asti. Koska käänös on liki koko ohjelma-ajan kesken ja verkosto laajenee jatkuvasti, käännöksen lopullista valmistamista ja mobilisaatiovaihetta on vaikea paikantaa. Toisaalta taas ohjelma oli tietysti tapaa, esimerkiksi organisaationsa ja hallinnollisten rutiininsa osalta, 'valmis' ja omai riittävän, toteuttamisen edellyttämän toimijajoukon jo aivan alkuvaiheessa (vrt. Law 1992). Ensimmäinen onnistunut käänös, eTampereen suunnitteluprosessi, päättyi ohjelman valmiiksi saamiseen ja virallisen julkistamiseen ja muodosti perustan eTampereen toteuttamiselle. Toista käännöstä ei siten tarvinnut aloittaa aivan alusta, vaan osa ongelmanasettelu- sekä kiinnostuksen herättämis- ja suostuttamisvaiheista olivat jo pitkälle toteutuneet. Myös tätä käännöskertomusta olen yksinkertaistanut siten, että hieman kärjistetysti voidaan sanoa ohjelman toteuttamisen olleen 'yhtä suurta käännöstä'.

eTampereen toteuttamisen vaiheisiin en päässyt pureutumaan toivotulla laajuudella haastatteluaineistoni kautta. Siten dokumenttiaineiston, erityisesti ohjelman

sisällä tehtyjen pienimuotoisten tutkimusten (Virtanen 2004a ja 2004b), puolueettomien (esim. Niinikoski et al. 2006) ja 'puolueellisten' (esim. eTampere tekijöiden) arjessa -haastattelut) ohjelma-arviointien ja -analyysien sekä sanomalehtiaineiston rooli nousee kokonaiskuvan muodostumisen kannalta merkittäväksi.

7.1 eTampereen toteuttamisen käsikirjoitus

7.1.1 Uusia tuulia – verkostot ja hiljainen tieto tavoitteena ja keinona

Uuden vuositutubannen avaa eTampere-ohjelma. Tietoyhteiskuntaan sopii, että satojen miljoonien markkojen suurbanke ei ole niinkään seinien rakentamista tai yhteen paikkaan sidottua toimintaa, vaan monipuolista yhteistyötä eri toimijoiden kesken ja henkisen pääoman kasvattamista. (Jarmo Rantanen, eTampere-suunnitelma 2000, 2–3)

eTampereen avulla luodaan perusta, jolle voi syntyä kaikkea hyvää: jopa tubansia uusia työpaikkoja ja lisää verotuloja. Se on strateginen investointi osaamispääomaan, sanoo yksi hankkeen isistä, Tampereen kaupungin elinkeinojohtaja Juha Kostainen. (AL 14.10.2000)

eTampere-hankkeen pääperiaate on, että jo nyt olemassa olevat organisaatiot ryhtyvät tekemään uusia asioita (AL 14.10.2000)

eTampere-ohjelman toteuttamisen käsikirjoitus oli pitkälti määritelty joulukuussa julkaistussa eTampere-suunnitelmassa. Korkealle asetettujen, mitattavissa olevien määrällisten tavoitteiden (ks. luku 5.4.2) ohessa ohjelmalla pyrittiin saavuttamaan myös vaikeammin mitattavissa olevia, mutta silti kunnianhimoisia päämääriä. Keskeisiä teemoja niin tavoitteina kuin keinoina olivat muun muassa verkostoituminen, hiljaisen tiedon hyödyntäminen ja yhteistyö. Tampereella, sen ihmisissä ja organisaatioissa piilevät hiljaisen tiedon ja sosiaalisen pääoman kaltaiset resurssit tuli löytää, aktivoida ja suunnata eTampere-ohjelman tavoitteiden edistämiseksi. Kyse oli pääasiassa edellytysten luomisesta: sosiaalista pääomaa ei 'oheistuotteena' voi luoda systemaattisesti, mutta sen syntyä ja aktivoimista voidaan helpottaa luomalla prosessille otollisemmat olosuhteet.

eTampereen syntyvaiheita ja tuolloin käytyjä keskusteluja kuvattaessa (ks. luku 5) Tampereen kehittämisen vahvuuksiksi katsottiin vallinnut yhteistyöperinne, olemassa olevat verkostot sekä se, että seudulta katsottiin jo löytyvän riittävä määrä ohjelman suunnitteluun ja toteuttamiseen tarvittavaa asiantuntemusta ja osaamista

sekä toimijoita. Samalla kuitenkin haluttiin tehdä jotain uutta ja suurta uudella tavalla. Nämä lähtökohdat määrittivät perustan käsikirjoitukselle (muun muassa ongelmanasettelulle ja toimijoiden identiteetin määrittelylle) ja sen toteuttamiselle. Uutta oli lisäksi se, että kaupungin vetovoimaisuutta ja dynaamisuutta päätettiin edistää ”sijoittamalla ihmisten mieliin” sen tyyppisemmän ratkaisun eli suuren rakennushankkeen sijaan. Tuloksena olisi siis jotain vähemmän konkreettista, mutta kansalaisten näkökulmasta, ainakin potentiaalisesti, pitkäaikaisemmin vaikuttavaa (Lähtenmäki-Smith & Steineke 2003, 10). Motivaationa muutokselle ja myös ohjelman tavoitteena nousi esiin tuolloin meneillään ollut paradigmanmuutos, joka pyrki häivyttämään niin politiikan sektorirajat kuin tutkimus- ja yliopistomaailmaa kahlitsevat tieteenalojen väliset rajatkin. Näistä rajoista ja rajoitteista pyrittiin irti laajentamalla filosofisempaa käsitemaailmaa ja tapaa ymmärtää tuolloin käynnissä ollut voimakas yhteiskunnallinen ja teknologinen muutos. Tiivistetysti, tavoitteena oli tuoda holistisempi ajattelu- ja toimintatapa tietoyhteiskuntakehitykseen sekä teollisen ja taloudellisen rakenteen muutosprosesseihin. (emt.)

Edellä kuvailtu muutoksen haku, sen taustalla ollut väistämättömänä nähtyyn yhteiskunnalliseen muutokseen eli tietoyhteiskuntaan siirtymiseen sopeutuminen ja nämä pyrkimykset konkretisoitunut tavoitteenasettelu muodostivat perustan myös eTampereen toteuttamisen kaavalle. Tätä tuki eTampere-suunnitelmaan määritelty kuva Tampereen tulevaisuudesta, joka ammensi ’aatteelliselta taustaltaan’ paljon vaikutteita Manuel Castellsin tietoyhteiskuntaa, globalisaatiota, virtoja ja verkostoja koskevista näkemyksistä. eTampere-suunnitelmassa siteerataankin suoraan Castellsin *The Information Age* -trilogiassaan (Castells 1996, 1997 & 1998) hiomaa verkostoyhteiskuntanäkemystä, jonka mukaan ”vallitsevat toiminnot ja prosessit organisoidut entistä selvemmin verkostoissa, ja verkostoissa mukana olo ja verkostojen dynamiikka ovat kriittisiä vallan lähteitä” (eTampere-suunnitelma 2000, 3; alkup. Castells 1996). Näissä kohtaamisissa ja verkostoissa liikkuu myös hiljainen tieto, joka asetettiin eTampere-suunnitelmassa keskeiseen rooliin siten, että ohjelma pyrki luomaan edellytyksiä juuri hiljaisen tiedon esiintuomiselle, siirtymiselle ja hyödyntämiselle.

Hiljainen tieto on näkemyksellistä, kokemuksellista ja intuitiivista tietoa, jota ei voida kodifioida eikä siten siirtää tietoverkkojen välityksellä. Se siirtyy vain ihmisten välittömässä vuorovaikutuksessa. Tämä on yksi syy, miksi osaamisintensiiviset yritykset keskittyvät tiettyihin osaamiskeskuksiin. (eTampere-suunnitelma 2000, 3)

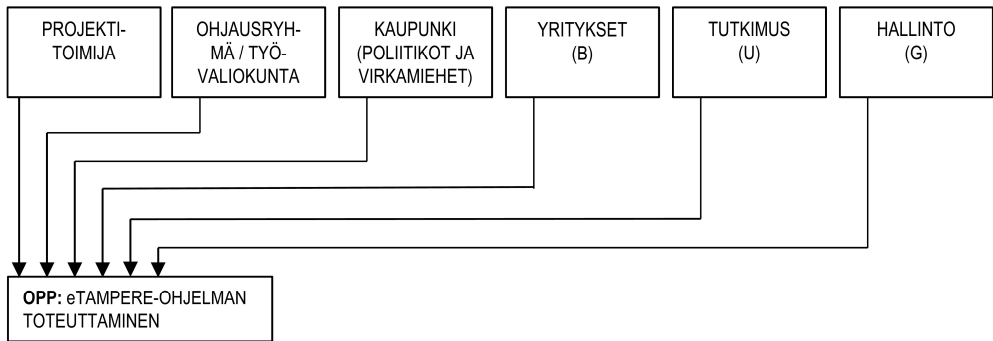
Verkostokeskeisyys näkyi myös itse ohjelmassa. eTampereen toiminta- ja toteuttamismalli oli ennakkoluuloton ja uudenlainen, ja tavoitteet nimenomaan yhteistyön

ja uusien verkostojen synnyttämisessä olivat korkealla. Nämä nähtiin paitsi tavoitteina itsessään, myös keskeisinä keinoina ohjelmalle määriteltyjen määrällisten ja laadullisten tavoitteiden (ks. luku 5.4.2) saavuttamiseksi. Tampereella oli jo tarvittava määrä osajia ja potentiaalisia toimijoita, mutta heidät tulisi saada ajattelemaan uudella tavalla ja luomaan uudenlaisia yhteistyösuhteita keskenään. Potentiaaliset toimijat ja sidosryhmät pyrittiin vakuuttamaan siitä, että kaikkien osapuolten intressit – mitä ne sitten olivatkaan, Tampereen aseman vahvistamista ja kilpailukyvyn parantamista yksityiskohtaisemmin niitä ei tässä määritelty – ovat parhaiten saavutettavissa verkostoitumalla. Tällöin yhteen liittyneet toimijat hyödyttävät osaamisellaan ja toiminnoillaan toinen toisiaan (vrt. Callon 1986b, 205–206; Kivelä et al. 2007, 22).

’Puolueettomana’, kaupungin byrokratiasta irrallisena, mutta silti kaupungin mahdollistamana ja täysin tukemana tahona eTampere nähtiin juuri oikeana (ja ainoana) toimijana aikaansaamaan ja vauhdittamaan edellä kuvailtua kehitystä; luomaan mahdollisuuksia ja tilaisuuksia uuden yhteistyön synnyttämiseksi. eTampere hahmotteli siten itselleen keskeisen roolin esiinnostamiensa ongelmien ratkaisemisessa ja peräänkuuluttamansa muutoksen toteuttamisessa ja vauhdittamisessa (vrt. Kivelä et al. 2007, 23).

7.1.2 Toimijoiden nimeäminen ja roolitus

Käännöksen toteuttamiseksi ja tavoitteiden saavuttamiseksi eTampere tarvitsi tietysti muita toimijoita. Käsikirjoituksessa eli joulukuussa 2000 virallisesti julkaistussa eTampere-suunnitelmassa määriteltiin ja nimettiin paitsi ohjelman tavoitteet, osaohjelmat tavoitteineen sekä ohjelman sidos- ja kohderyhmät, myös keskeiset keinot ja tavoitteiden saavuttamiseksi tarvittavat toimijat. Myöhemmin toimijajoukko kasvoi ohjelman alle muodostuneilla toimijoilla, kuten eTampere-toimistolla, työvaliokunnalla sekä ohjausryhmällä.

Kuvio 6. eTampere-ohjelman toteuttaminen pakollisena kauttakulkukohtana ja käännökseen tarvittavat toimijat

Jo ohjelman järjestäytyminen heijasteli edellisessä aluvussa luonnosteltua linjausta laaja-alaisen, poikkitieteellisen yhteistyöverkoston luomiseksi ja ylläpitämiseksi. eTampereessa pyrittiin soveltamaan perinteisen julkisvetoisen hallinnoinnin sijaan uudenlaista yhteiskunnan hallinta- ja ohjausmallia, jonka keskiössä oli BUG-ajattelu (*business-university-government*). Tämän julkisen vallan, elinkeinoelämän sekä yliopisto- ja tutkimusmaailman yhdistävän verkostomallin avulla pyrittiin rikkomaan perinteinen hierarkkinen ja olemassa olevia organisaatio- ja valtarakenteita ja sektoriajattelua tukeva jähmeä hallintomalli. (Niinikoski et al. 2006, 2, vrt. Häkli 2009 & Sotara 2009).

eTampere-ohjelma koostui kaikkiaan kuudesta itsenäisestä osaohjelmasta (ks. kuvio 4), joista jokainen oli vastuussa omista, ohjelmakokonaisuutta tukevista tavoitteistaan. Infocity, eKiihdyttämö, Teknologian veturi-ohjelmat, Tietoyhteiskuntainstituutti (ISI), Sähköisen liiketoiminnan tutkimuskeskus (eBRC) sekä Palveluautomaation kehittämiskeskus (RELab) pyrkivät tavoitteisiinsa hankkeiden ja projektien käynnistämisen kautta. Ohjelmamalli mahdollisti osaohjelmien kohdalla hyvin vapaamuotoisen toiminnan, ja ne pystyivät organisoimaan toimintansa parhaaksi katsomallaan tavalla.

Osaohjelmien toimintaa koordinoimaan perustettu eTampere-toimisto mainitaan joissain dokumenteissa seitsemäntenä osaohjelmana. Kolmesta työntekijästä (projektipäällikkö, viestintäpäällikkö ja -assistentti) ja ohjelmajohtaja Jarmo Vitelistä koostunut, Media Tampereen alla, sopimussuhteessa Tampereen kaupunkiin työskennellyt toimisto vastasi kokonaisuudesta työvaliokunnalle ja ohjausryhmälle. Toimiston vastuulla oli muun muassa viestintä, tiedottaminen, hankeraportoinnin kokoaminen sekä ohjelman yleinen koordinointi. Lisäksi toimisto ideoi ja koordinoi valtaosan ohjelman aikana järjestetyistä sadoista tapaamisista. Juuri eTampere-

toimistossa henkilöityivätkin eTampere-ohjelman mukanaan tuomat uudet tuulet: Tampereella oli nyt ensimmäistä kertaa puolueeton ja epäbyrokrattinen isomman kaluiperin toimija, joka aktiivisesti pyrki haastamaan vallitsevia käytäntöjä, saattamaan yhteen eri alojen toimijoita, luomaan näille yhteisiä pintoja ja samalla tietoisesti rikkomaan tieteenala- ja organisaatorajoja ja synnyttämään niitä ylittävää yhteistyötä. Näin ollen eTampere-toimistolle oli kirjoitettu keskeinen rooli ohjelma-verkostojen kutojana.

eTampere-ohjelmaan kuului eTampere-toimiston ja kuuden osaohjelman lisäksi kaksi koordinoivaa elintä, jotka kokoontuivat säännöllisesti koko ohjelman ajan. Kerran kuussa kokoontunut työvaliokunta vastasi ohjelmatyön käytännön ohjaamisesta ja koostui kunkin osaohjelman koordinoinnista vastanneen tahon edustajasta, eli paikalla olivat lähes poikkeuksetta osaohjelmien johtajat. Työvaliokunnassa oli siten edustaja niin Tampereen kaupungilta, Tampereen yliopistosta, Tampereen teknillisestä yliopistosta, VTT:ltä kuin Teknologiatekes Hermiastakin (ks. kuvio 4). Ryhmän tapaamiset etenivät periaatteessa aina saman kaavan mukaisesti. Ensin kuultiin jokaisen osaohjelman kuulumiset ja ajankohtaiset asiat, jonka jälkeen toimiston väki kertoi mahdolliset omat asiansa. Kokousten loppuosa taas käytettiin tulevaan, kuten esimerkiksi yhteisten isojen kutsutapahtumien suunnitteluun sekä avautumassa olevista tutkimushankkeista ja -ohjelmista informointiin ja keskusteluun sekä näihin liittyvien mahdollisten yhteistyökuvioiden selvittelyyn.

Ohjausryhmällä puolestaan oli enemmänkin visioijan ja strategisen kehittäjän rooli (Niinikoski et al. 2006, 6). Kaksi kertaa vuodessa kokoontunut ryhmä oli 15 hengen suuruinen, mutta henkilöiden ja tehtävien vaihtumisen vuoksi ohjausryhmän jäsenenä ehti ohjelman aikana olla 23 henkilöä. Puheenjohtajana toimi kaupunginjohtaja Jarmo Rantanen, tosin viimeisen puolivuotisen häntä tuurasi apulaiskaupunginjohtaja Päivi Sillanaukee. Varapuheenjohtajaksi valittiin yritys-elämää edustanut Fujitsu-Servicesin Eero Otila ja sihteeriksi eTampere-ohjelman johtaja Jarmo Viteli. Muu jäsenistö koostui osaohjelmista vastaavien toimijoiden (kaupunki, Hermia, VTT, TAY, TTY) edustajien lisäksi Pirkanmaan liiton, Teknologian ja innovaatioiden kehittämiskeskuksen (Tekes), Tampereen kauppakamarin sekä useiden yritysten (muun muassa Nokia, Elisa ja TeliaSonera) edustajista. Ohjausryhmälle määritelty visioijan ja strategisen kehittäjän rooli oli käytännössä ohuempi: ryhmän tehtävänä oli lähinnä seurata määrättyjen mittareiden avulla muun muassa hankerahoituksen kertymistä ja kommentoida ehdotuksia, jotka olivat usein jo pitkälle valmisteltuja. Vuorovaikutus jäi siten yksipuoliseksi eikä varsinaista, ohjelman suuntaan ja sisältöön vaikuttanutta keskustelua ohjelman toteuttajien kanssa näin ollen päässyt toivotussa laajuudessa syntymään.

eTampereen toteuttamisessa ja tavoitteiden toteutumisessa keskeisessä roolissa olivat ohjelman sidosryhmät eli julkinen hallinto, yritykset sekä korkeakoulumaailma, kun taas eräät suunnitteluvaiheessa olennaiset tahot jäivät ohjelmaa toteutettaessa taustalle. Esimerkiksi kaupungin, sen päättäjien ja virkamiesten rooli oli ohjelmaa toteutettaessa suunnitteluvaihetta pienempi, koska sille määritellyistä tehtävistä tärkein eli päätöksenteko ohjelman toteuttamisesta ja rahoittamisesta oli jo suoritettu. eTampere oli toki kaupungin elinkeinotoimen alulle panema ohjelma ja kaupungin alaisuudessa, mutta ohjelman aikana korostettiin lähinnä sen puolueetonta asemaa ja merkittävää, kaupungin byrokratiasta vapaata roolia toimijakentällä.

Käännökseen toteuttamiseen tarvittavien toimijoiden intressit määriteltiin myös tämän käännöksen kohdalla ohuesti, ja yhteisenä nimittäjänä niille oli yleisellä tasolla pysymisen lisäksi voimakas samankaltaisuus ohjelman yleistavoitteiden kanssa. Voimakkaimmin ohjelma puhui nimenomaan kaupungin suulla: Tampere halusi kehittyä merkittäväksi tietoyhteiskuntakaupungiksi muun muassa parantamalla kilpailukykyään, lisäämällä vetovoimaansa esimerkiksi yritysten ja huippuosajien houkuttelemiseksi sekä päivittämällä imagoaan, ja samaan prosessiin haluttiin sidosryhmienkin eTampere-ohjelman kautta osallistuvan. Pakolliseksi kauttakulkukohdaksi eli pisteeksi, jota toiset käännöksen toteuttamisessa tarvittavat toimijat eivät voi ohittaa, muodostui siis eTampere-ohjelma ja nimenomaan sen toteuttamiseen osallistuminen. Seuraavissa luvuissa tarkastelen tämän pisteen syntyprosessia ja kuvaan samalla verkostojen stabiloimiseen ja stabiloitumiseen kytkeytyviä tekijöitä ja prosesseja.

7.2 eTampere-ohjelma ja siihen osallistuminen pakollisena kauttakulkukohtana

7.2.1 Retoriikka hallinnan keinona: toimintatilojen rajaamista ja toimijoiden houkuttelua

Emme usko faktoihin siksi koska ne ovat totta, vaan faktaa ovat totta siksi että uskomme niihin. (Latour 1987, ks. Tervo 2004, 203)

Callon et al. (1986) pitävät käännösprosessin olennaisena osana niitä strategioita, joiden avulla toimijat tekevät itsensä välttämättömiksi muille toimijoille ja luovat pakolliset kauttakulkukohdat. eTampereen kohdalla eräs tällainen strategia oli valit-

tu retoriikka, joka esitti alkuperäisen liikkeellepanijan intressit – joista tosin puhuttiin suoraan yhteisinä kaikkien osapuolten intresseinä – totuuksina, väistämättöminä kehityskulkuina joihin tuli varautua.

Asiantuntemuksensa alkuperäinen liikkeellepanija ja kääntäjä toi julki perinteisen, yksinäisen ja luonteeltaan kehitysoptimistisen strategiaretoriikan keinoin, ja puhui tavoitteenasettelussa ja jo eTampere-suunnitelmaa julkistettaessa liittolaisten suulla. Verkostoitumisen ja yhteistyön lisäämisen välttämättömyyttä erilaisten 'yhteisten päämäärien' ja ylipäätään 'paremman' saavuttamisessa pidettiin itsestäänselvyytenä, eikä niiden tarpeellisuutta tarvinnut enää sen tarkemmin perustella, vaan verkostoitumisen edut otettiin pitkälti annettuina (vrt. Lehtimäki 2000, 55). Instituutioiden ja organisaatioiden yhteistyötä käsiteltiin 'kasvottomana', ihmisistä irrallaan olevana toimintana, joka tuottaa pelkästään positiivisia tuloksia (vrt. emt., 61–62).

eTampere-suunnitelman verkosto- ja yhteistyöpuhe huomioi sidosryhmät lähinnä apulaisina halutun tulevaisuuden saavuttamisessa. Ryhmille kirjoitettu rooli oli ensiarvoisen tärkeä, mutta vaikuttamismahdollisuudet ja toimintatilat olivat kapeita ja rajattuja. Ne kiteytyivät siihen, kuinka tärkeää osapuolten osallistuminen, vuoro-vaikutus, yhteistyö ja tiedonvälitys tulisivat olemaan, ja että näiden lisäämisellä olisi yksinomaan positiivisia vaikutuksia. Mitä positiiviset vaikutukset tarkalleen ottaen olisivat, sitä ei ainakaan sidosryhmien näkökulmasta tarkasteltuna määritelty kovinkaan tarkasti. Sen sijaan tavoitteenasettelun tähtäin oli asetettu kauemmas tulevaisuuteen: lyhyen aikavälin konkreettisista tavoitteista ei niinkään puhuttu, pikemminkin oli nähtävä iso kuva välittömien vaikutusten takana. Tämän lisäksi puheen yksinäisyys syntyi deterministisestä ilmaisusta, objektiivisesta ja totuudellisesta kerronnasta, vaihtoehdottomista kehityskuluista, päämääristä ja toimimaan pakottavasta ilmaisusta (vrt. emt., 64–65). Näillä keinoin yksinäinen verkostopuhe teki luonnolliseksi eTampere-ohjelman laatijoiden näkökulman ja heidän käsityksensä siitä, millaiseksi maailma muuttuu ja mikä on kaupungin hyvä ja toivottu tulevaisuus, ja mitä sen saavuttamiseksi tulee tehdä (vrt. emt., 55). Samalla nimettiin myös käsikirjoituksen toteuttamisessa tarvittavat toimijat ja määriteltiin näiden tärkeimmät piirteet.

Tiivistetysti, tämän käännökseen ongelmanasetteluvaiheessa onnistuneen suunnittelu- ja käännösprosessin myötä eTampere-ohjelmaksi muotoutunut alkuperäinen liikkeellepanija vahvisti jo aiemmin luomansa asetelman. Voimakkaasti esiintuomansa näkemyksen mukaan yhteiskunta oli murroksessa ja siirtymässä nopeasti kohti tietoyhteiskuntaa. Säilyttääkseen asemansa ja parantaakseen kilpailukykyään Tampereen tuli reagoida ajoissa tulevaan muutokseen. Murros, siihen valmistautu-

miseen ja sopeutumiseen vaadittavat toimenpiteet ja niiden toteuttaminen loivat eTampere-ohjelmalle tarpeen ja muodostivat sen peruslähtökohdat. Ohjelma valjasti jo olemassa olevat voimavarat resurssiseikseen, mutta toisaalta halusi kohdentaa ne uudelleen sekä uudistaa paikallisia toimintatapoja ja -kulttuureita. Keskeistä rooliaan kehittämisorintamalla ohjelma korosti puhumalla itsestään uutena, puolueettomana ja epäbyrokraattisena toimijana, jolle ominaista dynaamisuutta niin ohjelman itsensä kuin vastaavien kehittämishankkeiden ja -ohjelmien onnistunut läpivieminen ja tavoitteiden saavuttaminen edellyttäisi.

Puhunta sai tarpeeksi tukea taakseen, ja se vakiintuikin nopeasti eTampereen muotoon alkaen elää omaa elämäänsä ohjelman tavoitteiden ja vision kautta. Vakiintuneet tavoitteet ja visio loivat eTampereelle selkeän imagon, ja muodostuivat ajan myötä jopa eräänlaiseksi brändiksi. Tavoitteita ja visiota voi siis verrata myös mustaan laatikkoon, sillä varsin pian niiden varaan ryhdyttiin rakentamaan argumentaatiota sekä myös toimintaa, eli hankkeen eteenpäinviemistä. Julkisuudessa ja toimijoiden puheissa usein toistuvina ne saivat nopeasti mantran muodon, vaikka niitä pyrittiinkin avaamaan ja operationalisoimaan siten, että mahdolliset konkreettiset tavoitteet tulisivat näkyviin ja tarkkailun alle. Seuraavissa alaluvuissa esittelen mustan laatikon käsitteen sekä tunnistan ja avaan eTampere-ohjelman ja Tampereen kehittämisen tavoitteisiin kytkeytyviä mustia laatikoita.

7.2.2 Mustat laatikot pakollisen kauttakulkukohdan luojina ja verkostojen vakauttajina

Latour (1987, 1–3; ks. myös Åkerman 2006, 40–41) tarkoittaa mustalla laatikolla tiettyjen perusolettamusten vakioimista ja asettamista kritiikin ulkopuolelle tavalla, joka mahdollistaa argumentaation ja toiminnan rakentamisen niiden varaan. Lisäksi musta laatikko stabiloi ja vakiinnuttaa vuorovaikutussuhteita ja tietoa (Hacking 1992, 42–43), ja vertautuu siten joiltain osin aiemmissä luvuissa tutuksi tulleeseen korvaamisen käsitteeseen. Mustaan laatikkoon liittyvät panokset ja tuotokset voidaan usein havaita, mutta sen tarkempi sisältö on yleensä mysteeri. Tiedetään vain, että se kätkee sisäänsä objektin rakentamiseen liittyvän historian sekä erilaisia ajattelutapoja, valintoja, ristiriitoja ja kilpailuja. Onnistuneissa projekteissa toimijat pystyvät sulkemaan epävarmuudet ja sattumat mustaan laatikkoon muun muassa retorikan avulla (vrt. Tervo 2004, 42), kun taas toimimattomuus tai epäonni tuo voi tuoda verkoston ja sen kytkökset näkyviin. Mustien laatikoiden tunnistaminen ja avaaminen on tärkeää käännöksen kautta syntyneiden toimijasuhdeiden ymmärtämi-

seksi sekä siksi, että ne voivat juuri vaikean avattavuutensa vuoksi toimia keskeisinä vallan elementteinä. (Åkerman 2006.)

eTampereen kohdalla mustia laatikoita synnytettiin tai syntyi erityisesti ohjelman suunnitteluprosessin aikana. Mustat laatikot loivat yksimielisyyttä, tehostivat ja keskittivät toimintaa sekä sulkivat samalla kritiikkiä ulkopuolelleen ja tekivät siten ohjelmasta immuunimman eriävillä mielipiteillä ja näkemyksillä. Tämä kaikki vahvisti verkostoa ja edesauttoi sen laajenemista. Löytämäni ja tarkastelemani mustat laatikot liittyvät läheisesti Tampereen kaupungin identiteettiin, kehittämisselitykseen ja haluttuun tulevaisuuteen, niiden mukaan laadittuihin tavoitteisiin sekä eTampere-ohjelmaan, joka toteuttamalla tavoitteita kohti edettäisiin.

Tampereella on erinomaiset edellytykset ja perusta nousta tietoyhteiskuntakehityksen kärkikaupungiksi maailmassa. Seudulla on maailmanluokan tutkimustoimintaa ICT:n alueella sekä perinteisesti korkeatasoista yhteiskunnallista sekä viestintään liittyvää tukimusta. Tampereella on merkittävä määrä tunnettuja ICT- ja viestintäyrityksiä ja niiden tuotekehitystä – esimerkiksi Nokia, Sonera ja Alma Media. Tampereen kaupunki on ollut jo pitkään suomalainen kärkikaupunki julkisten verkkopalvelujen kehittäjänä. (eTampere-suunnitelma 2000)

eTampereen kunnianhimoisilla tavoitteilla oli keskeinen rooli varsinkin ohjelman suunnitteluverkoston rakentumisessa (ks. luku 5.3.3). Suunnitelma tavoitteinen oli keskeinen toimijoita yhteensaattava ja yhdistävä tekijä: se auttoi ohjelman ’myynnissä’ ja toimijoiden rekrytoinnissa, lisäsi yhteenkuuluvuuden tunnetta ja auttoi pitämään yhteishenkeä yllä ohjelman aikana, sekä esitteli ja loi uutta alueellista identiteettiä.

Tavoitteet eivät syntyneet itsestään eivätkä ne olleet arvoneutraaleja. Tavoitteisiin ja niitä toteuttaviin keinoihin sisältyi monta suoraan tai epäsuoraan ilmaistua, kyseenalaistamatonta ja vaihtoehtotonta ’totuutta’ tai ’pakkoa’ (vrt. luvut 7.1.1 ja 7.2.1), joilla tulevaa toimintaa perusteltiin ja joiden varaan eTampere-ohjelmaa rakennettiin. Näitä mustia laatikoita pyrin seuraavaksi tunnistamaan ja avaamaan.

7.2.3 eTampere ja Tampereen kehittämisen mustat laatikot⁷

Verkostojen muotoutumisen dynamiikan lisäksi on aiheellista tarkastella keinoja, joilla syntyviä toimijaverkostoja voidaan vakauttaa ja siten pala palalta rakentaa. Tampereen kaupungin historiaa ja kehittämiss politiikkaa kuvaavat tai sivuavat tutkimukset (mm. Kostiainen & Sotarauta 2003, Haapala 2005, Kautonen 2006) ovat nostaneet esiin suuntauksia, jotka voidaan nähdä osana Tampereella muodostunutta kehittämiss jatkumoa; polkua, jonka jatkoksi eTampere-ohjelmakin tietoisesti asettui, osin uutta hakien ja osin perinteitä noudattaen.

Eräs Tampereelle ja sen kehittämiselle ominaisista luonteenpiirteistä on aina ollut aktiivinen sopeutuminen ja mukautuminen. Sosioekonomisia trendejä on seurattu aktiivisesti ja mahdollista tulevaisuutta on pyritty analysoimaan ja ennustamaan. Kehittämiss strategiaan on valittu ne kehityksen suuntaviivat, joilla oli yhtäläisyyksiä kaupungin omiin, jo olemassa oleviin vahvuuksiin ja voimavaroihin. Tämän maltillisen lähestymistavan rinnalla on kuitenkin kulkenut usein toinen kehityskulku, jossa kehittämistarpeet ja -toimet ovat kummunneet dramaattisemmista tapahtumista: kriiseistä, suurista mahdollisuuksista ja houkuttelevista visioista, jotka ovat mobilisoineet ihmisiä ja yhteisöjä muutosta toteuttamaan (Kostiainen & Sotarauta 2003, 433). eTampereen kohdalla kyse oli näiden kahden polun kohtaamisesta ja yhtymisestä. Muutos kohti tietoyhteiskuntaa oli väistämätön ja nopea, ja se sisälsi monia mahdollisuuksia. Tampere tulisi reagoimaan tähän muutokseen eTampereen avulla: harkitusti, omista vahvuuksistaan, osaamisestaan ja perinteistään tietoisena.

Tampereen perinteikäs, osin velvoittavaksikin koettu menneisyys Suomen ja Pohjoismaiden suurimpana sisämaakaupunkina, perinteisen teollisuuden pioneerina ja rohkeana, edistysmielisenä kaupunkina toimi perustana, kun ohjelman suunnitteluryhmä määritteli neljä olennaista syytä päivittää Tampereen imagoa. Globaalissa taloudessa kaupungit kilpailevat toisiaan vastaan, joten Tampereen tulee tehdä töitä ja kehittyä säilyttääkseen asemansa Suomen toiseksi merkittävimpänä kaupunkina, heti Helsingin ja pääkaupunkiseudun jälkeen. Tämä varmistaisi kaupungin aseman kotimaan mittakaavassa ja auttaisi pitämään takana erityisesti Turun, jossa myös suunnattiin tuolloin merkittäviä voimavaroja ICT-sektorin kehittämiseen (Ahlqvist 2008). Lisäksi kakkoskaupunkiretoriikalla pyrittiin vakuuttamaan kaupungin ja eTampereen tulevaisuudesta päättävät siitä, että tavoitteet ovat realistisia ja kaupun-

⁷ Luku on muokattu versio osasta artikkelia *Trust in Translation: The Role of Place and Vision in Building the eTampere Programme Network* (Poutiainen & Häkli 2009, ks. myös Häkli & Poutiainen 2010).

gista todellakin löytyy tarvittavat resurssit näinkin mittavan ohjelman toteuttamiseen.

Tampereella toisaalta korostuu se, että tää on kakko kaupunki, ja sehän on aina sitten et pääkaupunkiseutu vastaan muu Suomi, ja kakko kaupungillehan erityisesti on tiukka paikka se että se on myöskin tämmönen arvostettava. Ja sillohan on sen edellytys et se menestyy niin sillähän pitää olla suorat linkit ulkomaailmaan et se ei voi kulkee pääkaupunkiseudun kautta. Tampereellahan on hyvä kun Ryan Air lentää tosta noin, ja vähän Blue Onea... Se on sillä lailla, että täällä on siinä mielessä herkekyys tehdä itseään suurempia asioita, jotta näkysimme ja kuulusimme ja emme olisi vaan tyypillinen suomalainen kaupunki vaan olisimme enemmän. Ja siinä mielessä eTampere on hyvä esimerkki, et täällä rohkeesti lähdettiin tekemään, rakennettiin sitä vahvan yhteistyön pohjalta. (Jarmo Vitelin haastattelu 6.2.2006)

Kyllähän tää tamperelaisuuteen kuuluu, et Pirkekahallin täytyy olla vähän isompi kun Lahdessa oleva halli, Tampere-taloon täytyy vähän enempi mahtua kun jossakin Helsingissä, ja Näsinneulan täytyy olla vähän korkeampi sen kärki kun Puijossa on ja niin edelleen. Että kyllähän Tampereella tehdään, tänne halutaan suurinta ja kauneinta, et meillä on tavallaan tää amerikkalainen unelma, et tää täytyy tehdä. Tää oli tietoyhteiskuntakehityksen kärkikaupunki maailmassa, maailman ykkönen. Mutta meillä on täällä kuitenkin maailmanmarkkinajohtajayrityksiä täällä koneenrakentamisen alueella ja täällä on tehty innovaatioita monta kertaa ensimmäisenä maailmassa. Tää on Tamperelle tyypillistä ja sitä me haluttiin jatkaa ja vauhdittaa sitä kehitystä tietoyhteiskuntakehityksen alueella ja laajentaa sitä sillä tavalla. Se ei oo ainoastaan et tutkimuksessa keksitään ensimmäisenä jotakin, tai kaupallistetaan ensimmäiseksi jotakin, vaan että se menee myöskin tälle ihmistieteitten puolelle. (Olli Niemen haastattelu 23.8.2006)

Toiseksi, kaupungin oli aktiivisesti kehitettävä kilpailukykyään vastauksena voimistuvaan globalisaatioon ja sen trendeihin. Tämä väite perustui teorioihin siitä, kuinka kaupunkien (kansainvälisen) kilpailukyvyyn keskeisenä elementtinä on kyky vetää puoleensa erilaisia virtoja ja saada keskeiset toimijat verkostoitumaan (vrt. Castells 1996). Tampereen tarkoituksena ei ollut tyytyä pelkästään vahvistamaan asemiaan kotimaan rajojen sisällä, vaan saavuttaa jalansijaa myös kansainvälisellä kentällä.

*Yksi aikamme johtavia tietoyhteiskuntatutkijoita, professori Manuel Castells on teoksessaan *The Rise of the Network Society* kuvannut uutta taloudellista järjestystä... sanomalla että olemme siirtyneet paikkojen tilasta, *space of places*, virtojen tilaan, *space of flows*. ...Erialaisten virtojen dynamiikka asettaa kaupungeille ja alueille aivan uusia haasteita. Koska virrat voivat muuttaa kulkuaan nopeasti, kaupungit joutuvat jatkuvasti huolehtimaan kilpailukykyystään ja vetovoimastaan. Kaikkien virtojen subteen ei voi olla vetovoimainen ja siksi eri kaupungit joutuvat pohdiskelemaan minkälaisia virtoja ne vetävät puoleensa. Kilpailua virroista käydään globaalilla tasolla – enää ei riitä, että on Suomen paras. (eTampere-suunnitelma 2000, 3–4)*

Kolmanneksi, kaupungin identiteettiä tuli päivittää samansuuntaiseksi kahden edellisen prosessin kanssa. Tampereen kollektiivinen, vuosien, vuosikymmenten ja vuosisatojen kuluessa erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä ja diskursseissa hioutunut identiteetti otettiin jälleen apuvälineeksi poliittisessa retoriikassa, suostuttelussa ja valitun suunnan perustelussa. Kehittämisentiteettiä määrittivät muun muassa teollinen historia, merkittävät paikalliseksi koetut innovaatiot sekä menneiden vuosien suurhankkeet, jotka keräsivät paljon aikalaiskriittikkiä, mutta ovat myöhemmin osoittautuneet juuri sellaisiksi asioiksi, joista Tampere tunnetaan.

Tampere on tunnettu ennakkoluulottomista ja onnistuneista hankkeistaan. Monessa asiassa on oltu maailman ja Euroopan kärkeä: Finlaysonin tehtaassa sytytetystä sähkövalosta Nokian kehittämään kommunikaattoriin. Korkeakoulut, tutkimuslaitokset ja teknologiakeskukset tukevat huipputaamisellaan alueen elinkeinoelämää.

Kaupungin suurhankkeita viime vuosikymmenillä ovat olleet muiden muassa Särkänniemien elämyspuisto ja konsertti- ja kongressikeskus Tampere-talo.

Koulutus, kulttuuri ja viestintä ovat Tampereen vahvuuksia – perinteisesti ja tulevaisuudessa. Teollisuuskaupunki uusiutuu tietoyhteiskuntaan vankalla pohjalla, osaamiseen ja tietoon luottaen. Tampereen tulevaisuus on tiedossa. (kaupunginjohtaja Jarmo Rantanen, eTampere-suunnitelma 2000, 2)

Neljänneksi, edellä mainitun uuden identiteetin tulisi perustua nimenomaan ICT-sektorin menestyksekkääseen kehittämiseen. Tulevaisuus olisi väistämättä tietoyhteiskunnan, ja tämän vaatimusten mukaiseksi tuli myös Tampereen reivata kurssiin. Prosessin läpivieminen vaatisi paljon yhteiskunnan eri sektoreilta: muutoksia valtarakenteisiin, kehittämissuunnitelmaan ja ylipäänsä ihmisten asenteisiin.

Yleisen käsityksen mukaan kehittyneet taloudet ovat siirtymässä teollisesta yhteiskunnasta jälkiteolliseen yhteiskuntaan. Uutta yhteiskunnallista paradigmaa on kutsuttu tietoyhteiskunnaksi. Yksi tietoyhteiskuntaa määrittävä piirre on informaation muodostuminen tärkeimmäksi tuotantotekijäksi. [...] Tampereen kaupunkisuunnitelmalla on selkeä strateginen näkemys tulevaisuudestaan. Se haluaa olla koulutuksen, tutkimuksen, kulttuurin ja osaamisintensiivisen yritystoiminnan keskus. Erityisesti osaamisen painopistealoksi on valittu koneenrakennus ja automaatio, informaatio- ja kommunikaatioteknologia, terveysteknologia ja viestintä. Alueen pyrkimyksenä on luoda maailmanluokan toimintaympäristö näiden osaamisalojen tutkimukselle, tuotekehitykselle ja teknologialähtöiselle tuotannolle. (eTampere-suunnitelma 2000, 3–4)

Tietoyhteiskunnan kehitys on sukupolven mittainen muutos, jossa ihmisten asenteiden muuttaminen vie aikaa. Tietoyhteiskunnan infrastruktuurin kehitys on myös suuri epäjatkuuus nykyisille valtarakenteille, jotka jarruttavat osaltaan kehitystä. Kansainvälisten markkinoiden kehitys on kuitenkin nopeaa ja Suomen kannattaa pysyä markkinoin-

den edellä. Murrosvaiheen kehitys luo monia ongelmia politiikan, talouden, koulutuksen ja työnteon alueella, johon myös poliitikkojen on otettava kantaa. Tampereella on kuitenkin nopean murroksen ansiosta syntynyt 1990-luvulla Suomen parhain alan osaamiskeskittymä, jonka varaan oheinen suunnitelma rakentuu. (Oesch & Paajanen 2000, 2–3)

Globalisoituvaa tietoyhteiskuntaa tarkoittaa kaupunkien kannalta muun muassa seuraavia asioita: ...Ammatit ja työtehtävät häviävät ja muuttuvat jatkuvasti. Yritysten, alueiden ja valtioiden välinen kilpailu kiristyy. Alueet kilpailevat yritysten ja osaavien ihmisten sijainnista. Tukipolitiikasta siirrytään kilpailukyky politiikkaan luotujen tuotannon tekijöiden merkityksen kasvaessa... Infocity (osaohjelma) levittää eTampere-ohjelman tampere-laisten arkeen. (eTampere-suunnitelma 2000, 3)

Edellä yksilöidyt mustat laatikot ja niiden varaan rakennettu identiteettipuhe saivat nopeasti varauksetonta tukea taakseen ja suojasivat ohjelmaa ja sen ympärille rakentuvia verkostoja kriittisessä vaiheessa. Ne vakiintuivat nopeasti myös 'viralliseen' käyttöön ja toimivat näkyvästi koko eTampere-ohjelman oikeuttajina ja vakauttajina ohjelman tavoitteisiin sulautuen. Samalla niistä muodostui eTampere-ohjelman ideologinen perusta ja leijonanosa Tampereen kaupungin uudesta imagosta. Tämä imago, jossa Tampere haluttiin nähdä tulevaisuuden tietoyhteiskunnan kärkikaupunkina muodostui jo ohjelman alkuvaiheessa eräänlaiseksi brändiksi, johon varsinkin keskeisimmät ohjelmatoimijat usein viittasivat, ja joka mainittiin lähes aina tavoitteiden saavuttamisesta puhuttaessa ja ohjelmaa arvioitaessa.

7.3 Verkosto laajenee: kiinnostuksen herättäminen ja toimijoiden suostuttelemine

7.3.1 Alkuhuumaa ja väärinkäsityksiä

Käännöksen vaiheet ongelmanasettelusta mobilisaatioon limittyivät toisiinsa eTampere-ohjelmaa toteutettaessa (vrt. luku 5), jolloin käännöksen toinen ja kolmas vaihe menivät päällekkäin. Tämä korostuu erityisesti tarkasteltaessa ohjelman toteuttamista yhtenä käännöksenä: tietyt ohjelman osa-alueet vakiintuivat lopulliseen muotoonsa jo varhaisessa vaiheessa, toiset taas säilyivät 'keskeneräisinä' koko ohjelma-ajan.

Ohjelma saavutti tietyn täsmäytymisen (vrt. Law 1992) vaiheen jo alkukuukausina, kun osa tärkeistä rooleista saatiin jaetuksi ja toimijoita sitoutettiin. Tällöin val-

mistui esimerkiksi ohjelmaorganisaatio ohjausryhmineen, työvaliokuntineen ja ohjelmajohtajineen, ja myös sopimukset osaohjelmista vastaavien tahojen kanssa sine-töitiin hyvin aikaisessa vaiheessa. Toimijaverkosto oli siis saavuttanut tilan, jossa keskeisimmät täsmäytymisen resurssit, kuten eTampereen kohdalla organisaatio-muodot ja -suhteet, keskeiset toimijat, ohjelmatekstit ja verkoston rajaamisen käy-tännöt olivat vakiintuneet siten, että toimijaverkosto nähtiin eTampereena: yhtenäi-senä toimijana ja toimintansa sanelijana (vrt. Law 1992, 385). Tästä huolimatta kaikki ei kuitenkaan ollut vielä valmista. Sidosryhmien edustajia houkuteltiin aktiivi-sesti mukaan aina ohjelman loppumetreille asti, eli kiinnostuksen herättämis- ja toimijoiden suostutteluvaiheet jatkuivat käytännössä koko ohjelma-ajan. Toisaalta jälkimmäisessä tapauksessa ei välttämättä edes tavoiteltu aina 'virallista' sitoutumis-ta, vaan pelkkä järjestettyihin tapaamisiin osallistuminen oli tarpeeksi.

Ohjelman alkumetreillä sidosryhmien kiinnostusta ei tarvinnut pahemmin herä-tellä. Tammikuussa 2001 eTampereetta ja sen osaohjelmia esiteltiin sidosryhmille Tampere-talossa, ja tapahtuman henki ja ohjelman varauksettoman lämmin vas-taantotto yllätti järjestäjänkin (vrt. luku 6.1).

Tampere-talossa tais olla, oli laajasti näitä sidosryhmiä vielä kutsuttu koolle, muutama sata ihmistä ja käytiin niitä osaohjelmia läpi ja mä pidin sen alustuspubeenvuoron. Muis-tan sitten vielä siinä, kun meillä oli tavote olla maailman johtava näissä ja noissa, niin mietittiin et täytyiskö kysyä että ollaanks nyt tässä mukana ja mä sanoin että kysytään. Se vähän pelotti mut sit mä kysyin et kuka usko, käsi ylös joka usko et nää saa-daan... Sipilän Jormat ja muut eturivissä... vähän käsiä nousi. Sitteen lopulta kaikkei viittas, et jotenkin itteekin nauratti et niin ne koko tää, koko yrittäjät ja julkisballinto ja kaikkei nokkamiehet ne on täällä käsi pystyssä et me uskotaan tähän. Oliban se jotenkin hämmästyttävää, tämmöessä jäyhässä systeemissä jossa kuitenkin aina kun lähtee niin "ei meillä täällä nyt hirveesti oo" tai jotenkin. Sit kun ei me semmosta innostusta ootettu niin on se aika hämmäntävääkin. (Juha Kostiaisen haastattelu 21.12.2005)

eTampereetta markkinoitiin ja verkostoon rekrytoitiin uusia jäseniä pitkälti face to face -keskusteluilla ja yhteisiä tilaisuuksia järjestämällä. Näissä tilaisuuksissa aidosti innostuneet ja motivoituneet esitykset keräsivät paljon tukijoita puolelleen. Ohjel-man tavoitteet nähtiin puoleensavetävinä ja ne tuotiin julki itsevarmalla tavalla. Ei nöyristelty, vaan otettiin edelläkävijyyden vaatimat riskit ja lähdettiin rohkeasti kohti tulevaa, tavoitteena olla nimenomaan ykkönen alalla. Valittu retoriikka vetosi mo-niin toimijoihin; tavoitteet olivat kerrankin tarpeeksi kunnianhimoiset, joten niiden takana olisi kaikin puolin kannattavaa seistä, ja yhdessä voitaisiin oikeasti tehdä jotain ennenkokematonta.

Ei siinä kannata alkaa, et me nyt ollaan hyvä maakunnallinen keskus, niinkun vaihtoehtona. Ja juuri siksihän kaikki innostuivat, et perkele, nyt tehdään jotain merkittävää tässä ja ollaan todella sitä. Ja siitä juuri näkee, et mikä se sellasen hengen voima sitten on, et se ei oo mitään virkatyötä sit enää, vaan sitä tehdään ja uskotaan ja väännetään... Ja jos tavoitteet on toisenlaisia, retoriikka toisenlaista, niin ei tuolla mitään ois saatu aikaan...itse asiassa. (Juha Kostiaisen haastattelu 21.12.2005)

Se (eTampere) oli tarpeeks voimakas brändi, ja tarpeeks merkittävä ohjelma, että siihen kehtas sitoutua täysillä mukaan. (Hannu Eskolan haastattelu 10.2.2006)

Ohjelman alkukuukaudet käytettiin ohjelmiasojmisten tekoon ja ohjelma alkoi organisoitua. Ohjelmatoimijat edellyttivät sopimusosapuolilta tavoitteisiin sitoutumista ja sen myötä tulosvastuuta, mikä ei kaikkia osapuolia aluksi miellyttänyt. Ohjelmatoimijat pysyivät kuitenkin järkähtämättöminä vedoten muun muassa kaupungin antamaan rahoituspanokseen ja siihen, kuinka selkeät tavoitteet kannustavat yrittämään enemmän. Lopulta heidän valitsemansa tiukka linja piti, ja sopimukset saatiin paikoin kiivaidenkin neuvottelujen jälkeen toivottuun muotoon:

Se alkuvuosi (2001) meni siihen sopimusvääntöön, kun niitten osajohjelmien kanssa tehtiin niitä sopimuksia. Se oli tosi raskasta, koska sit yliopisto ja varsinkin teknillinen yliopisto vaati et he ei sitoudu mihinkään tavoitteisiin, et he haluaa vaan ne rabat. Ja sitten me todettiin, et me ei sit lähetä, et jos me annetaan rahaa, niin korkeakoulu sitoutuu. Ja siellä oli vielä semmonen, et meillä oli joka vuosi mahdollisuus se sopimus sanoo irti, me rakennettiin semmonen tavallaan tulosvastuu sinne, niin niillon selvät paineet sitten kasvattaa sitä.[...] Et siinä oli kaikkee tämmöstä kulussientakasta ihmeellistä vääntöä, mikä meidän mielestä oli ihan kumma et jos nyt näin avokätisesti kaupunki on näin avokätisesti tuuppaan rahaa, ja sit vielä vaan siinä haluttiin niinkun semmosta, et ei yliopistoa pidä sitoo mihinkään tai...perkele sitten ette ota tätä. Me oltiin Rantasen kanssa se sovittu et siinä pidetään tosi tiukka linja, et jos annetaan näin paljon, niin sit siinä pitää olla selvä tämmönen tavotehakisuus. Todettiin että sen nyt ymmärtää että jos ei kaikkee toteudu, mut et kyllä me haluttiin se paine luoda että nyt sit todella kunnianhimoisesti väännetään sitä hommaa. (Juha Kostiaisen haastattelu 21.12.2005)

Alkuhuan laannuttua etenkin yrityksiltä alkoi kuulua kritiikkiä eTampere-ohjelmaa kohtaan, ja osansa saivat niin Tampereen kaupunki kuin osajohjelmien vetäjätkin. Osasyynä tähän oli väärinkäsitys. Ohjelmaa julkistettaessa osa yleisöstä ja toimijoistakin, erityisesti yritykset, sai virheellisen käsityksen eTampereen luonteesta ja toimintatavasta: oletettiin, että eTampere jakaisi rahaa hyviä ideoita vastaan sen sijaan, että sidosryhmät osallistuisivat ohjelman rahoitukseen omalla panostuksellaan ja tuottaisivat myös aktiivisesti sisältöä ohjelmalle. Samanaikaisesti yritykset

odottivat tarjouspyyntöjä ja tilauksia niin Tampereen kaupungilta kuin osaohjelmil-takin, vaikka tämä ei ollut ohjelman tarkoitus.

Arki koitti, ohjelmat lähtivät liikkeelle. Odotettuja tarjouspyyntöjä ei ilmaantunutkaan. Hankkeisiin alettiin bakea osallistujia ja samalla rahaa. [...] Alkoi marmatus. Ensimmäin oltiin tuohduksissa Tampereen kaupungille: eikö kaupunki tilaakaan mitään? Sitten osaohjelmien vetäjille: eikö yrityksillä olekaan mitään roolia tässä showssa? Yritysten erilaiset kuppikunnat ja kahviseurat aloittivat varsin laajan arvostelun, mutta eivät kuitenkaan kovin paljoo tuoneet ehdotuksia mitä pitäisi tehdä. (Ottila 2005)

Epäselvyydet aloitteenteossa johtivat pattitilanteeseen. Molemmat osapuolet odottivat toisen esittävän ideoitaan ja tekevän aloitteen yhteistyöstä. Kaupunki ja eTampereen väki päättelivät, että ohjelma ei ole tarpeeksi kiinnostava yritysten kannalta. Yritykset puolestaan ihmettelivät, eikö ohjelmalla ole tarjota heille mitään, mutta toisaalta yrityksilläkään ei ollut esittää mitään konkreettista. Näin ollen tarpeellista vuoropuhelua ei päässyt aluksi ollenkaan syntymään. Myöhemmin tilanne korjaantui muun muassa tehostuneen yritysten kuulemisen, yrityksille räätälöityjen tilaisuuksien lisäämisen ja eYrityspalvelun synnyttämisen myötä, mutta aitoa yrityslähtöisyyttä oli haastavaa luoda virheen jo tapahduttua ja ohjelman käynnistyttyä. Ohjelman alkuvaiheen väärinkäsityksiä ja kommunikaatiokatkoksia edesauttoi osaltaan eTampereen ohjelman mittakaavaan nähden kaavailtua pienemmäksi jäänyt markkinointi- ja viestintäbudjetti, eikä toimistolla ollut heti keinoja tai resursseja tilanteen korjaamiseen.

7.3.2 Ohjelmajohtaja, eTampere-toimisto ja järjestetyt tapaamiset verkostonkutojina

eTampere pyrki tietoisesti kutomaan uusia verkostoja pirkanmaalaisen toimijoiden välille. Herättääkseen kiinnostusta ja aktivoidakseen toimijoita mukaan eTampereen toteuttamiseen ohjelma järjesti koko olemassaolonsa ajan sidosryhmätilaisuuksia ja muita yhteisiä tapaamisia. Näin ohjelma pyrki siis toteuttamaan käännoä ja samalla edistämään yhtä keskeistä tavoitettaan, eli edellytysten luomista sosiaalisen pääoman synnylle ja lisäämiselle.

Palmrothin (2004, 92) ja Callonin (1986a, 25) mukaan käännoästyö on puhujaksi asettumista. Käännoätjä on se asioiden puolestapuhuja, jonka tehtävänä on ilmaista muiden osapuolten toiveet, ajatukset ja intressit sekä esittää käännoästyöprosessin etenemisen väylät (emt.). eTampereen ohjelmarakenne, toimintamalli sekä tavoiteltu BUG-yhteistyö perustuivat pelkistetysti ilmaistuna verkostoihin ja niiden rakenta-

miseen, joten kääntäjälle oli kirjoitettu varsin suuri rooli. Ohjelman käynnistyttyä vastuu verkostoista, niiden rakentamisesta ja huoltamisesta siirtyi Juha Kostiaiselta eTampereen ohjelmajohtajana huhtikuussa 2001 aloittaneelle Jarmo Vitelille sekä erityisesti ohjelman viestintäpäälliköille Ulla Hartikaiselle ja eTampere-toimiston välle. He myös markkinoivat ohjelmaa, levittivät 'sanaa' kohderyhmille ja vastasivat sidosryhmätapaamisten organisoinnista. He toimivat siten kirjaimellisesti välittäjinä, eli linkkeinä ja kiintopisteinä verkostoituvien toimijoiden välillä (vrt. Callon 1991, 134–140). Periaatteessa myös edellä mainittujen ihmisten järjestämiä tapaamisia, seminaareja ja konferensseja voisi tarkastella erillisinä välittäjinä (vrt. Kivelä et al. 2007, 26), mutta tässä tarkastelussa olen nivonut henkilöt ja tapaamiset osittain yhteen.

Ohjelman keulakuvana toimineen Vitelin toimenkuva oli varsin monipuolinen. Hänen tehtävänään oli huolehtia verkostojen toimivuudesta monella tasolla: niin osaohjelmista itsenäisinä toimijoina, eTampere-ohjelman verkostosta kokonaisuutena kuin tämän verkoston ja sitä ympäröivien toimijoiden yhteistyöstäkin. Käytännössä ohjelmajohtajan työaika jakaantui suhteellisen tasaisesti viestinnän ja markkinoinnin, yhteistyökumppanien kanssa tehtävän hanketyön sekä ohjelman johtamisen ja hallinnoimisen kesken. eTampere-konsepti, kaikkialla ajankohtainen tietoyhteiskuntateema sekä ohjelman pilottiluonne herättivät varsin paljon kiinnostusta maailmalla ja Suomessakin, mikä teki ohjelmajohtajasta kysytyn vieraan erilaisissa tilaisuuksissa. Kaiken muun ohella Viteli seurasi aktiivisesti sitä, mitä tietoyhteiskuntakehityksessä tapahtui ja koulutti muutenkin itseään pysyäkseen ajan tasalla moneen suuntaan rönsyilevän ohjelman teemojen kanssa:

Et jos aattelee mitä se työ oli noin käytännössä, sitä koittaa jakaa, niin varmaan siitä tommonen 20–30 prosenttia meni pubtaaseen, niinkun tämmöseen viestintään, markkinointiin, eli se kertoo ihmisille Suomessa ja maailmalla, et meillähän kävi jatkuvasti paljon ulkomaalaisia delegaatioita kattomassa et mikäs tää eTampere on ja... Et viikottain sai pitää useita esitelmiä, ja sitten aika paljon oli myös esitelmiä maailmalla, et kutsuttiin puhumaan eri konferensseihin, kertomaan mitä täällä tehdään ja mikä tää tämmönen business-government-university -malli täällä on, et mitä te sillä pyritte ja mitkä teillä on erityisiä tavoitteita.

Sit toinen puoli, ehkä se 1/3 oli sitten tätä tutkimus- ja kehittämishankeiden tukemista, istumista tutkijoiden kanssa ja yritysedustajien kanssa ja muiden kanssa, jossa mietittiin et mitenkö tehdä, millä alueella, misson mielenkiintosta. [...]

Sit ehkä se kolmasosa siitä omasta työstä oli, jos niitä kolmanneksiin jakaa, niin oli tietenkin sitä yleistä hallintoa, johtamista siinä mikä on. Sulla on kuitenkin ihmisiä paljon, ja ihmisiä ja ihmisten asioita koittaa kattoo eteenpäin, ja sit tietenkin sitä, et koittaa pitää itsensä myöskin ajan tasalla. Lukea ja... koska tuommonen laaja hanke, vaikka

kuinka oli monesta asiasta kiinnostunu, niin kyllä se kieltämättä tuo haasteita, et ymmärtää kansalaisten tietoyhteiskuntavaltuuksien kehittämisen haasteet ja samaan aikaan, mitenkä rakentaa sosiaalisia ja toiminnallisia verkostoja, ymmärtää sosiaalisen pääoman merkitystä tämmösessä ja ymmärtää bisnespuolen juttuja ja ymmärtää teknologian kehitystä. Et kyllä siinä riitti. (Jarmo Vitelin haastattelu 6.2.2006)

Uudenlainen toimintakulttuuri ja kaavaillon kaltaiset verkostot eivät syntyneet itsestään, kiitos jo organisaatioiden varsin staattisiksi vakiintuneiden toimintamallien ja yhteistyökuvioiden sekä erilaisten toimintakulttuureiden. Rajoja rikkomaan ja uutta luomaan tarvittiin eTampereen kaltaista joustavaa ja ripeää, byrokratiasta vapaata puolueetonta organisaatiota. Muun muassa näin perusteli olemassaoloaan eTampere-toimisto, jonka vastuulla ohjelman puitteissa järjestettyjen sidosryhmä- ja muiden tapaamisten organisointi oli.

eTampere-toimisto piti ohjelman sidosryhmiin ja potentiaaliin yhteistyökumppaneihin aktiivisesti yhteyttä koko ohjelma-ajan. Yleisenä tavoitteena oli saattaa ihmisiä yhteen: saada heitä samaan tilaan tapaamaan toisiaan, keskustelemaan ja pohtimaan, josko jotain yhteistä löytyisi. Ohjelman kannalta erityisen tärkeää oli tamperelaisten yritysten saaminen mukaan, ja elinkeinoelämän ja muidenkin sidosryhmien aktivoimiseksi yritettiin kehittää uusia yhteydenpitomuotoja. eTampere profiloitui muun muassa korkean teknologian ja viestintäteknologian kehityksen mahdollistajana, mutta tässä asiassa luotettiin vanhoihin keinoihin eli siihen, että ihmiset tapaavat toisiaan henkilökohtaisesti. Niinpä ohjelman puitteissa järjestettiin sidosryhmille eritasoisia sosiaalisia tapahtumia useamman vuoden ajan, aina epämuodollisista seminaareista laajoihin kansainvälisiin konferensseihin. Tapahtumien järjestämisestä kantoi vastuun eTampere-toimisto, jonka henkilökunta yhdessä muiden ohjelmaan osallistuvien kanssa myös vastasi erityisesti yleisiä teemoja käsittelevien, laajempia tavoitteita edistävien tilaisuuksien ideoinnista ja organisoinnista. Tämän ohella toimisto oli vaihtelevasti mukana myös osaohjelmien omien, tarkemmin näiden erityisosaamiseen kytkeytyvien sidosryhmätilaisuuksien ideoinnissa ja järjestämisessä.

Sitten ihan oleellisena asiana oli tää tämmönen yhteystoiminta, toiminta et millä, miten ja minkätyyppisillä taphtumilla, minkälaisilla viesteillä, saataisiin ihmiset toimimaan yhdessä. Siis uudenlaisia kokoonpanoja. Tän eTampereen yks tavotehan oli nimenomaan, et tehdään uudenlaisilla kokoonpanoilla uusia asioita. Et ne tabot, jotka ei aikasemmin tehnyt yhteistyötä, saatetaan yhteen. Ja tässäbän nimenomaan tuli tää kaikkein mielenkiintoisin seurattava: miten eri toimintakulttuurit iski kipinä ä kun ne pantiin saman pöydän ääreen. Niin tää oli se. Ja niitten erilaisten taphtumien järjestäminen. Niinkun äsken tuossa puhuttiin, se on hyvin oleellista et sä näät niitä ihmisiä henkilökohtasesti. Et sä järjestät mahdollisuuksia tavata toista. Et toisaalla toi Ilkka, kuka tää oli tää

yks visionääri... Tuomi [...] sano tästä kohtaamisen tärkeydestä justin sen, et kahvikupin ääressä ne kaikkein tärkeimmät asiat yleensä lähtee alkuun, eli siinä vapaassa keskustelussa tulee ne ideat, ja siitä ne lähtee sitten menemään virallista tietä eteenpäin. Me haluttiin järjestää nimenomaan tämältyyppisiä tapahtumia. Siis tämä se lähinnä oli, siis kertoo ohjelmasta mitä tehdään, saada ihmisiä mukaan tekemään, saada ne istumaan saman pöydän ääreen ja konkreettisesti lähtemään yhteisiin hankkeisiin. (Ulla Vehmasahon haastattelu 13.2.2007)

Tapahtumia järjestettiin vuodesta 2001 alkaen vähintään parin kuukauden välein aina vuoden 2005 loppuun asti. Yleensä tapaamisissa oli kyse sidosryhmille pidettyä tilaisuudesta tai seminaarista, jota varten toimisto oli valinnut ajankohtaisen teeman tai tutkimusalueen ja kutsunut paikalle sopivan alustajan. Niissä esiteltiin valitun teeman ajankohtaisia kuulumisia esimerkiksi teknologiasta ja rahoituksesta, uutta tutkimustietoa, kerrottiin eTampere-ohjelman tarjoamista mahdollisuuksista sekä pyrittiin saattamaan yhteen mahdollisimman erilaisia sidosryhmiä, joilta toisaalta odotettiin löytyvän yhteneviä mielenkiinnon kohteita. Paikalla oli aina myös eTampereen edustajia tekemässä tutuksi omaa rooliaan ja myös koko ohjelmaa. Alustusta ja keskustelua seurasi yleensä vapaamuotoinen (epämuodollinen) 'seurusteluosuus', jolloin paikalle kutsutuilla oli mahdollisuus keskustella ja tutustua toisiinsa. Tilaisuuden aikana toimiston väki keräsi osallistujien yhteystiedot ja koetti kartoittaa näiden intressejä tulevaa varten.

Yks oli se, et mehän alkuvaiheessa, ensimmäinen kolme vuotta suurin piirtein pidettiin lähes kerran kuukaudessa tällöinen vapaamuotoinen iltapäivä, jossa me tuotiin 1 tai 2 mielenkiintosta tutkimusaluetta tai ajankohdasta teemaa, oli alustaja ja sit me kutsuttiin näitä yrityksiä paikalle sinne, ja sen jälkeen oli semmonen vapaamuotoinen get-together, siinä saatto olla vähän sitten viiniä ja patonkia, joku yritys saatto isännöidä ja sponsoroida sen tilaisuuden. Niin luotiin tavallaan tällöinen ensimmäisen vaiheen helppo tutustumisen, että sä voit tulla vaikeet tunne ketään, istua takariviin, kuulostella vähän et hei, mitä maailmassa on menossa, ja sit tavallaan nää naamat, jotka on näitä muista yrityksistä, ja sit tietenkin tutkimuslaitoksista ja näitä eTampere-naamoja, niin ihmiset oppii tuntemaan näitä. Ja sillä koitettiin niinkun aina, kerättiin tietenkin ihmisiltä nimiä, et saatiin niitä listoille, et me voidaan kertoa niistä ja samalla kuunneltiin että mitenkä noitten kanssa voi mahdollisesti tehdä yhteistyötä. Se oli tällöinen ulkokehämalli, jos niin sanoo, et tehdään itseämme tutuks. (Jarmo Vitelin haastattelu 6.2.2006)

Toinen yleisesti käytetty tapaamiskaava perustui siihen, että eTampere-ohjelman edustajilla oli jo ihmisiä koolle kutsuttaessa konkreettisempi idea hankkeesta tai ainakin teemasta, jota haluttiin lähteä kehittämään eteenpäin. Tällöin paikalle kutsuttiin niitä sidosryhmiä, joiden tiedettiin tai oletettiin olevan kiinnostuneita kyseisestä teemasta. Kutsuttaessa hyödynnettiin siten myös edellä kuvailuissa sidosryh-

mätapaamisissa kerättyä informaatiota. Tapaamiset eivät välttämättä poikineet mitään konkreettista jatkoa esimerkiksi hankkeen muodossa, mutta samoista teemoista kiinnostuneita saatettiin jälleen yhteen ja toistensa tietoisuuteen.

Sit kun ruettiin kehittämään jotain yhteistyöbankkeita tai muita, niin sit kutsuttiin tavallaan niinkun istuntoihin. Eli kutsuttiin hyvin laaja-alaisesti ihmisiä, et hei meillä on nyt tällöinen juttu vaikka, et halutaan lähteä kehittämään tätä e-learningia täällä Tampereella, ja kutsuttiin niitä yrityksiä, jotka olis siitä kiinnostuneita. Vaikka nyt operaattorit, ja telefirmit ja ehkä kustantajat ja tämmöstä. Ja siitä sitten joko lähti syntymään kiinteitä yhteistyötä ihan bankemuodossa, tai sitten jäätin vähän löysemmälle, mut kuitenkin tavallaan tiedettiin et noi on kiinnostuneita. Sen jälkeen sit ne eri vastuutahot, jotka tavallaan vastas jostain e-learning-klusterista ja muusta, niin ne sitten piti huolta että nää pysyy siinä mukana ja informoituna. Ja sillä tavalla tietävät, et missä mennään. Sit meillä oli, oli tietenkin tää ajankohtanen, et tapahtumista kerrottiin puolivuositain ihmisille, tai kolmen kuukauden välein oli sitten julkasua, jotka laitettiin tulemaan joko kansalaisille tai yrityksille. Et se oli yks tapa. (Jarmo Vitelin haastattelu 6.2.2006)

Edellä kuvailuissa tapaamisissa eTampere-ohjelma ja varsinkin toimiston väki toimi ”koordinaattorin ja parittajan” rooleissa. Tärkeintä oli saattaa yhteen erilaisia toimijoita kentän eri laidoilta. Se mitä jatko toi tullessaan ja seurasiko tapahtuneesta mitään konkreettista yhteistyötä tai muita tuloksia, jäi sitten osallistuneiden osapuolten vastuulle. Varsinaisia numeerisia tavoitteita ei tapahtumille asetettu, mutta silti niiden järjestämistä ja antia, eli yleisesti ottaen kokemuksia ja oppimista verkostoitumisesta, tutustumisesta toisiin toimijoihin, uudesta yhteistyöstä ja erilaisten toimintakulttuurien yhteentörmäyksistä pidettiin yleisesti yhtenä keskeisimmistä eTampere-ohjelman tavoitteista ja myös saavutuksista. Niiden merkitystä korostivat sekä ohjelman että sidosryhmien edustajat. Osallistujien kokemuksia eriteltäessä esiin nousi positiivisia puolia omien työruutiinien murtamisesta ja yleisestä ”tuuletumisesta” lähtien, ajattelumallien ja toimintatapojen haastamisen ja keskustelulle ’altistamisen’ kautta aina uusiin yhteistyösuhteisiin asti. (mm. Virtanen 2004a & 2004b, Niinikoski et al. 2006.)

Kiitosta sai myös eTampereen ja eTampere-toimiston puolueeton asema ja rooli verkostonkutojana ja välittäjänä: sitä pidettiin ohjelman sidosryhmien ja osallistujien toimesta eTampereen ehdottomana vahvuutena ja myös keskeisenä edellytyksenä vastaavien ohjelmien luomiselle ja onnistumiselle tulevaisuudessa. Puolueettomuuden nähtiin tuovan muun muassa nopeutta, uskallusta ja joustavuutta toimintaan ja päätöksentekoon sekä vähentävän sidosryhmien ennakkoluuloja järjestävää tahoja kohtaan (mm. Virtanen 2004a & 2004b).

7.4 Roolien jakaminen: määritellyt identiteetit ja intressit käytännössä

7.4.1 ”Toimintakulttuurit iskemään kipinää”

Liike-elämän, tutkimusmaailman ja kaupungin välinen yhteistyö ei välttämättä ollut kaikille osapuolille selvää kauraa, ja se on vaatinut opettelemista. Totta kai jokaisella oli omat polttopisteensä ja pätevyysalueensa, ja yhteisten nimittäjien löytäminen oli haasteellista. Kaupunki on tottunut toimimaan oman organisaationsa piirissä, ja yliopistokin ovat vanhastaan aika itsellisiä, vaikkei jonkin verran yritys-yhteistyötä on tehty erityisesti teknillisessä yliopistossa. Yritysmaailma taas kokee julkisen puolen ehkä pikemmin asiakkaaksi, joka ostaa tuotteita, kuin yhteistyökumppaniksi, jonka kanssa kehitetään asioita. Siitä asetelmasta lähdimme oman vajavaisen ymmärryksemme varassa rakentamaan yhteistyötä eTampere-osaohjelmien sekä julkisten ja yksityisten toimijoiden kesken. (Viteli 2005)

Kääntäminen on prosessi, jota ei voi koskaan kirjoittaa valmiiksi ohjelmaksi. Se vaatii joustavuutta ja sopeutumiskykyä, sillä kääntäminen on koko ajan myös oppimisprosessi siitä, mitä ihmiset ajattelevat, kuinka he toimivat ja mitä on tehtävä, että he asettuisivat kääntäjän puolelle. (Palmroth 2004, 92) Prosessin aikana nähdään, kuinka onnistuneesti kääntäjä on käsikirjoituksessa määritellyt toimijoiden identiteetit ja luonteenpiirteet sekä käännöksen onnistumista uhkaavat tekijät, jotka voivat uhata toimijoista, heidän rooleistaan ja suhteistaan tehtyjä määritelmiä (vrt. emt., 82, ks. Callon 1986a, 25). Tästä riippuu se, saadaanko toimijat suostutettua tai houkuteltua omaksumaan heille kaavailtu identiteetti ja ottamaan vastaan heille kirjoitetut roolit.

Edellä mainitun prosessin vaiheita, kuten sidosryhmätapaamisia ja niiden antia kartoitettiin ja dokumentoitiin ohjelman aikana eTampere-toimiston toimesta monipuolisesti muun muassa erilaisten palautekyselyiden, sidosryhmäanalyysien ja pienimuotoisten, esimerkiksi oppimista ja yhteistyökokemuksia eTampere-ohjelmassa käsitelleiden tutkimusten muodossa (esim. Virtanen 2004a & 2004b). Ohjelman korkean profiilin ja pilottiluonteen vuoksi toimisto halusi dokumentoida vaiheet tarkkaan, koska ohjelma nähtiin myös suurena kokeiluna ja oppimisprosessinä, jonka kokemuksista olisi myöhemmin paljon hyötyä. Tämä dokumentointi auttaa jäljittämään ja arvioimaan sitä, millaisiksi identiteetit käytännössä osoittautuivat, eli kuinka hyvin alkuperäinen toimija onnistui muiden toimijoiden identiteettien ja intressien määrittelyssä.

eTampere-ohjelman yhteistyötahoilta ja sidosryhmiltä toivottiin käsikirjoituksessa ennakkoluulotonta ja ulospäin suuntautunutta asennetta ohjelmaan ja yhteistyöhön. Tiettyjä ennakkoluuloja sidosryhmistä ja niille tyypillisistä toimintatavoista oli toki olemassa, ja näitä ohjelmalla lähdettiin muuttamaan ja murtamaan. Tavoitteena oli paitsi saada ”toimintakulttuurit iskemään kipinää”, myös löytää yhteinen kieli ja yhteisiä nimittäjiä erilaisten toimijoiden välille ja oppia ymmärtämään erilaisia toimintakulttuureita, sekä saada nämä yhteistyöhön keskenään. Ohjelma sai paljon positiivista palautetta aktiivisesta toiminnastaan tällä sektorilla, vaikka yhteistyössä olikin paljon opeteltavaa.

Yhteistyön opettelemisen tiedettiin olevan pitkäkestoinen ja vaativa prosessi, mutta urakkaan haluttiin silti lähteä, koska, Jarmo Vitelin (2005) sanoin, ”verkostoituminen on menestyksen välttämätön edellytys”. Vasta kun tämä lähtökohta on oivallettu, alkaa varsinainen työ, eli toimintamuotojen ja -tapojen hakeminen. Tämä vaati kaikilta osapuolilta aikaa, sitoutumista ja panostusta, sillä – edelleen Vitelin sanoin – ”mitä enemmän verkostoille itsestään antaa, sitä enemmän sieltä myös saa”. Oman haasteensa prosessille aiheutti muun muassa ohjelman määräaikainen luonne, sillä viisi vuotta on lyhyt aika toimintakulttuurien muuttamiselle ja uusien toiminta- ja ajattelutapojen juurruttamiselle. Lisäksi varsinaista substanssia ei saanut unohtaa, vaan oli koko ajan kehiteltävä yhteisiä nimittäjiä ja asioita, joiden ympärille toimijoita sitten koottiin. Verkostoitumisen lisäämistä pidettiin siis välttämättömänä, mutta se ei kuitenkaan saanut olla päämäärätöntä tai muuttua itsetarkoitukseksi. Kuitenkin vasta käytännön ohjelmatyössä nähtiin, kuinka hyvin käännöksen alkuperäinen liikkeellepanija oli onnistunut määrittelemään toivottujen toimijoiden intressit ja identiteetit ja kuinka ohjelman keskeiset sidosryhmät eli julkinen hallinto, yritykset ja elinkeinoelämä sekä korkeakoulut uusiin yhteistyökumppaneihinsa suhtautuivat.

Seuraavaksi tarkastelen ohjelman sidosryhmien toteutunutta identiteettiä eli kokemuksia yhteistyöstä eTampere-aktiivien, muun muassa osaohjelmien vetäjien arvioimina. Lähteinä toimivat itse tekemäni ja osaohjelmien vetäjien eTampereen internetsivuilta löytyvät haastattelut (mm. Eskola 2005, Seppä 2005, Viteli 2005) sekä Maria Virtasen raportit (2004a & 2004b). Tarkastelutapa on siten hyvin lähellä tilannetta, jossa toimija arvioi itse kirjoittamansa käsikirjoituksen toteutumista ja erityisesti sitä, kuinka hyvin onnistui muiden toimijoiden identiteetin ja roolien määrittelyssä ja kuinka näiltä vaaditut ominaisuudet realisoituivat käytännössä eli ohjelmatyössä.

7.4.2 Yleisiä kokemuksia yhteistyöstä ja verkostoitumisesta

Siinä mielessä eTampere-ohjelma on ollut hyvää harjoitusta, että ei ole tarvinnut koko ajan miettiä, mitä hyötyä hankkeista koituu, vaan on voitu kokeilla ja tutkia myös sel-laista, mikä ei välttämättä johdakaan mihinkään. Normaalielämässä tällaiseen kehit-tämiseen ei välttämättä ole kovin usein mahdollisuuksia. (Seppälä 2005)

eTampereen tavoitteelle luoda edellytyksiä sosiaalisen pääoman synnylle ja kehitty-miselle prosessi oli vähintään yhtä tärkeä kuin lopputulos. Epäonnistumisiakaan ei pelätty, vaan niitä pidettiin opettavaisina kokemuksina. Nämä näkökannat heijastu-vat erityisesti ohjelman loppupuolella ja sen jälkeen annetuissa kommentteissa, joista välittyy jopa tavoitteiden ja niiden toteutumisen merkityksen vähättely, ja tavallaan myös joidenkin määrällisten tavoitteiden saavuttamattomuuden peittely.

Olisi vähättelevää leimata eTampereen kaltaisilla tavoitteilla operoinut kehittä-misohjelma pelkäksi opetteluksi tai yhteistyön harjoittelemiseksi, mutta joka tapa-uksessa kyseiset teemat olivat tärkeässä roolissa eTampereen toteuttamisessa ja toteutumisessa. Ohjelma teetti toteuttamisensa aikana osana laadullista raportointi-aan erilaisia raportteja ja selvityksiä, joissa eTampereen toimijoiden, niin työvalio-kunnan, osaohjelmien väen kuin sidosryhmienkin oppimis-, yhteistyö- ja verkostoi-tumiskokemukset näyttelivät merkittävää roolia (ks. mm. Virtanen 2004a & 2004b). Seuraavaksi kokoon lyhyesti yhteen tätä palautetta edellä mainittujen raporttien pohjalta. Sidosryhmiin yksilöityviä oppimis- ja yhteistyökokemuksia erittelen tar-kemmin seuraavassa alaluvussa (7.4.3), ja koko ohjelmaprosessin oppimisen kannal-ta keskeistä antia avaavan luvussa 7.4.4, jolloin ääneen pääsevät eTampereesta vastan-neet henkilöt.

Myönteiset oppimis- ja onnistumiskokemukset kytkeytyivät lähinnä sosiaaliseen toimintaan, yhdessä tekemiseen, vuorovaikutukseen ja verkostomaisuuden koros-tumisen mukanaan tuomiin asioihin, kuten uusiin työtapoihin, yhteistyökumppa-neihin sekä toimintakulttuureihin ja näiden kanssa toimimiseen. Opitut taidot konkretisoituivat vastaajien mukaan muun muassa viestinnässä, markkinoinnissa, hankevalmistelussa ja yleensäkin yhteistyössä. Vastaukset olivat samansuuntaisia niin henkilökohtaisella, osaohjelma- kuin koko ohjelman tasollakin. Yksityiskohtai-semmista ja konkreettisimmista ohjelmatyön kehittämistä taidoista mainittiin pro-jektiluonteiseen työskentelyyn liittyviä taitoja, kuten hankkeiden valmistelu, rahoit-uksen hakeminen ja projektinhallinta. (Virtanen 2004a & 2004b.)

Verkostoituminen tunnistettiin keskeiseksi toimintamalliksi. Verkostot voivat olla näkökulmasta tai tarkastelutasosta riippuen hyvinkin erilaisia, esimerkiksi hen-

kilökohtaisia tai osaohjelmien välisiä. Vaikka yhteistyötahoina näyttäytyvät usein organisaatiot, pidetään verkostoja henkilökohtaisina ja niissä panostetaan yksilökontakteihin. Tämä korostaa persoonan merkitystä yhteistyössä. Verkostoja muodostettaessa ja niiden elinvoimaisuutta pohdittaessa olennaisia asioita ovat tarve sekä verkostoitumisella saavutettava hyöty. Verkostolle tulee olla selkeä tilaus ja siinä pitää olla motivoituneita jäseniä, joilla on yhteinen tavoite:

Jos ei ole yhteistä tekemistä ja varsinkaan rahaa siihen tekemiseen, niin ei sitä sitten ole. Tietty määrä yhteistä seurustelua kyllä onnistuu, mutta jollei saada aikaiseksi yhteisiä projekteja, niin kyllä se siihen näivetty. (nimetön haastattelulainaus, Virtanen 2004b, 35)

Verkostot ja verkostomainen työskentelytapa koetaan yleisesti ottaen hyödyllisiksi ja tehokkaiksi, mutta samalla myös haastaviksi. Kontaktit lisääntyvät ja monipuoliset, ja yhteydenpito vie aiempaa enemmän aikaa. Oikean rytmin löytäminen ja asioiden tärkeysjärjestykseen laittaminen on haasteellista: välillä asiat etenevät ja välillä eivät, ja toisaalla määräaikaisuus sekä rahoituskysymykset tuovat epävarmuutta työn jatkuvuuden kannalta. (Virtanen 2004a, 12–15; 21–23.)

Haasteellisina pidetyt asiat liittyivät lähinnä tietoyhteiskuntaan ja sen kehitykseen. Tietoyhteiskunta näyttäytyi useille toimijoille monitahoisena, vaikeasti hahmotettavana kokonaisuutena, jonka ilmiöiden hallitseminen ja olennaisen tiedon seulominen informaatiotulvasta koettiin vaikeaksi. (emt.) Tietoyhteiskuntakehityksen mukana oli sen hektisyyden ja edellä mainittujen syiden vuoksi yksinkertaisesti hankala pysyä, ja toisaalta samanaikaisesti ajan tasalla pysymisen tiedettiin olevan menestymisen ehdoton edellytys.

Oppimiskokemuksia kertyi myös epäonnistumisten myötä. Koko ohjelman mitakaavassa huonoja kokemuksia aiheuttivat muun muassa eTampereen alkulanseeraus ja sitä seuranneet väärät odotukset (ks. luku 7.3.1) sekä suunnitelmien liika idealismi ja epärealistisuus. Tämän ohella suunnitelmaan kirjatut oletetut rahoittajat ja näiden kohdalle merkityt summat otettiin 'varmoina' eikä mahdollisina, kuten olisi pitänyt. Väärinkäsitysten oikaisu vei toimijoilta paljon aikaa ja resursseja ja muistutti osaltaan siitä, kuinka tärkeää oikean ensivaikutelman tekeminen on:

Viestinnän strategiana oli varmaankin alussa todistaa se, kuinka iso ja merkittävä olemme, ja se jobti monet harhaan ja uskomaan, että meillä on iso rahasäkki jonka päällä istumme ja josta voimme sitten jakaa sopiviin kohteisiin. Kun totuus paljastui, niin yhteistyön alku ei ollut kovin helppoa. (nimetön haastattelulainaus, Virtanen 2004a, 8)

Palautetta annettiin myös suunnitelmien virheelliseksi osoittautuneesta suhdanearvioinnista sekä tähän liittyen epärealistisista odotuksista ja tavoitteista:

[Ongelmana oli] liika idealismi suhteessa todellisuuteen. Tällainen uusi toimija ei pysty muokkaamaan todellisuutta kovin paljon, vaan sen pitäisi ehkä myös sopentua. Tässä on ollut vaikeuksia. Mutta jos olisimme lähteneet liian realistisella mallilla ja kynnisesti, emme olisi välttämättä saaneet oikein mitään aikaan. Idealismia pitää silti olla. (nime-tön haastattelulainaus, Virtanen 2004a, 8)

eTampere-tta käynnistettäessä oletettiin it-alan kasvun jatkuvan, eikä mahdollista laskusuhdannetta huomioitu esimerkiksi laatimalla vaihtoehtoinen toimintasuunnitelma. Ohjelman aikana suunnitelmaa toki päivitettiin tietyiltä osin realistisemmaksi, mutta kovat alkuodotukset elivät ohjelman loppuun asti joidenkin määrällisten, esimerkiksi uusien työpaikkojen synnyttämisen ja elinkeinopoliittisten tavoitteiden muodossa. Ylimoitettut tavoitteet aiheuttivat ohjelmalle paineita ja niitä oli helppo käyttää lyömäaseina, mutta toisaalta ne myös kasvattivat mielenkiintoa ohjelmaa kohtaan, herättivät keskustelua sekä motivoivat ja sitouttivat toimijoita. (emt.)

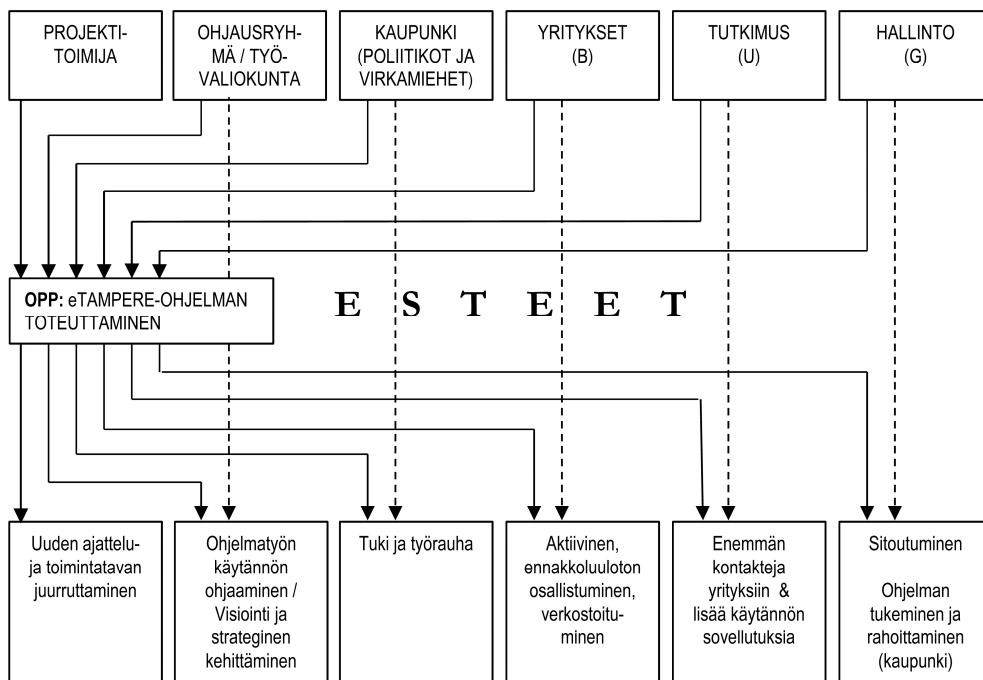
7.4.3 Yhteistyötahot ja sidosryhmät toistensa silmin

eTampere-ohjelman keskeisten toimijoiden haluttu identiteetti ja toivotut ominaisuudet oli määritelty tarkasti jo ohjelmaa suunniteltaessa (luku 5.1.3), ja toteuttamisvaiheessakin paino oli suunnittelukäännöksen tavoin siinä, mitä toimijoilta haluttiin (ks. kuvio 7). Nämä vaatimukset toimijoita, esimerkiksi sidosryhmiä kohtaan olivat tosin konkretisoituneet sitten ohjelman suunnittelun, ja niiden perusidea oli yksinkertainen: Menestyäkseen virtojen houkuttelussa, pysyäkseen nopeutuvan kehityksen mukana ja säilyttääkseen asemansa myös tulevaisuudessa Tampereen eri toimijatahojen, erityisesti ohjelman sidosryhmien, on avattava toimintaansa, etsittävä aktiivisesti uusia yhteistyökumppaneita ja yhteisiä intressejä näiden kanssa. Eli sanalla sanoen, verkostoiduttava. Tämän myötä odotukset erityisesti tutkimuksen ja yritysmaailman lähentymiseksi olivat korkealla, ja varsinkin korkeakoulumaailmaa pyrittiin tuulettamaan ”savustamalla tutkijat kammioistaan”. Näissä prosesseissa alullepanijana ja vauhdittajana toimisi nimenomaan eTampere-toimisto.

Kaikilla on vielä paljon oppimista. Kaupungin pitäisi avautua enemmän kehittämistyöhön, yritysten pitäisi olla pikkuisen laajakatseisempia ja ajatella, miten yhteistyö vahvistaa perusliiketoimintaa, vaikkei yksittäisistä hankkeista välttämättä ole saatavissa välittömiä tuloja. Yliopistojen pitää ymmärtää oma roolinsa ja valita polttopistealueensa: jos

tehdään perustutkimusta, toimitaan perustutkimuksen ehdoilla, ja jos tehdään soveltavaa tutkimusta, toimitaan soveltavan tutkimuksen ehdoilla. (Viteli 2005)

Käsikirjoituksen laatijan toimijoille määrittelemät identiteetit testataan roolien toteuttamisessa. eTampereen kohdalla ne paljastuivat kokonaisuudessaan vasta ohjelman loputtua, erilaisten arviointien ja yhteenvedojen yhteydessä. Tällöin odotukset sidosryhmiä kohtaan ilmaistiin paljon suuremmin, kun kerrottiin mitä olisi tullut tehdä toisin. Koska kysymyksessä oli nimenomaan uusien asioiden tekeminen uusin kumppanien kanssa, painottui osallistumista ja sitoutumista pohdittaessa käsikirjoituksen laatijan toimijoilta toivoma ja edellyttämä kyky ja halu nähdä omien intressien ohi ja ajatella asioita ”yhteisen hyvän” näkökulmasta ja pidemmällä tähtäimellä. Sidoryhmien yhteistyökokemuksissa onkin havaittavissa joitain kaikille osapuolille yhteisiä piirteitä, jotka ovat selitettävissä eTampereen luonteella ja tavoitteenasettelulla.

Kuvio 7. Alkuperäisen liikkeellepanijan määrittely toisista toimijoista ja näille kirjoitetuista rooleista

Julkishallinnon toimijoita eTampereen piirissä olivat muun muassa Suomen Akatemia, ministeriöt, Teknologian ja innovaatioiden kehittämiskeskus Tekes, Työvoi-

ma- ja elinkeinokeskus sekä tietysti Tampereen kaupunki, jonka rooliin ja merkitykseen tässä erityisesti keskityn.

Kaikkien kannalta tärkein asia on ollut se, että kaupunki on panostanut tähän ohjelmaan paljon ja korkeimmalta tasolta lähtien on sitouduttu ja uskotaan asiaan ja on rohjettu ottaa tällainen riski. (nimettömän toimijan haastattelu, Virtanen 2004b, 20)

Tampereen kaupungin rooli ohjelman toteuttamisessa nähtiin ensiarvoisen tärkeänä, mutta myös kapeana. Yhteistyötahona kaupunkia pidettiin innokkaana, aktiivisena ja avoimena yhteistyölle. Kaupungin koettiin suhtautuvan tietoyhteiskuntaan vakavasti ja innovatiivisesti ja olevan aidosti sitoutunut eTampereeseen ja sen osajohjelmiin (Virtanen 2004a, 19).

Haastatteluissa, raporteissa ja tutkimuksissa kiiteltiin kaupunkia pääasiassa rohkeana mahdollistajana, joka osasi tehdä ”visionäärisen sijoituksen” ja ”astua tuntemattomaan” lähtemällä rahoittamaan uutta, suuren mittakaavan hanketta, jonka suunta ja varsinkin lopputulos olivat päätöksentekohetkellä vielä hieman hämärän peitossa. Kaupunki sitoutui eTampereeseen koko ohjelma-ajaksi ja toimi ohjelman tukijana – erityisesti kaupunginjohtaja Jarmo Rantasen roolia kiiteltiin – ja rahoittajana, mutta toisaalta myös ymmärsi pysyä taka-alalla varsinaisessa toteuttamisessa. Tämä muistutti jälleen jo ohjelmaa suunniteltaessa esiin nousseista asenteista, joissa kaupunkia ei pidetty tasavertaisena yhteistyökumppanina ja ohjelmatoimijana, joka osaisi toimia käsikirjoituksen edellyttämällä dynaamisuudella. Vaikka kaupunki ja kaupunginjohtaja Rantanen saivat tuolloin kiitosta positiivisesta suhtautumisesta ohjelmaan ja nopeasta päätöksenteosta eTampereen käynnistämiseksi ja rahoittamiseksi, epäiltiin kaupunkia ja sen virkakoneistoa toimijana yhä muun muassa liiasta byrokratiasta, luovuuden ja uskalluksen puutteesta sekä päätöksenteon hitaudesta ja jähmeydestä.

Pohdittaessa julkisen sektorin toimijoiden yhteistyöhön osallistumista yleisellä tasolla muistutti eBRC-osaohjelman johtaja Marko Seppä siitä, että julkisen sektorin organisaatiot toimivat toisenlaisten lainalaisuuksien mukaan kuin yksityiset yritykset tai liiketaloudelliseen tulokseen pyrkivät organisaatiot. Esimerkiksi erilaisia kannustimia on käytössä varsin rajallisesti, joten henkilökohtaisen motivaation ja sitoutumisen on tultava muualta kuin henkilökohtaisesta hyödyistä:

Aina kun suunnitellaan jotain hanketta, jossa julkisen sektorin organisaatiot tekevät yhdessä jotain aidosti uutta, on hyväksyttävä se tosiasia, että ihmisiä ei voi noin vain käskää mukaan eikä myöskään houkutella esimerkiksi lisäansioilla: käytettävissä ei ole sen paremmin keppiä kuin porkkanaakaan. Julkisen puolen työntekijöiden ei ole pakko inostua jostain organisaatorajat ylittävästä toiminnasta, jota ylin johto on keskenään visi-

*oinut; päinvastoin voi ilmetä eräänlaisia cowboy-vaikutuksia: ollaan vähän kovempia ka-
vereita, jos vastustetaan sen sijaan että mentäisiin mukaan.* (Seppä 2005)

Yritysyhteistyö ja sen kehittäminen oli selkeästi yksi eTampereen painopistealueista. Yrityksiltä toivottiin aktiivisuutta, laajakatseisuutta ja ennakkoluulottomuutta, muun muassa kykyä nähdä yhteistyön ja verkostoitumisen perusliiketoimintaa vahvistava vaikutus, vaikkeivät yksittäiset hankkeet välittömiä tuloja toisikaan. Keskustelua yritysyhteistyöstä käytiin näkyvästi koko ohjelma-ajan, aina suunnittelusta loppuarviointiin asti, ja sitä määrittivät muutamat alati toistuneet näkökulmat. Lopputulemana oli, että yhteistyötä yritysten kanssa tehtiin, mutta kaikki osapuolet olivat sitä mieltä, että sitä ei ollut toivotussa laajuudessa. Näin yritysten osallistuminen ja sitoutuminen jäi puutteelliseksi ja sen myötä ohjelma liian tutkimuspainotteiseksi.

Mahdollisia syitä tähän on löydettävissä jo ohjelman suunnitteluvaiheesta. Todellista vuoropuhelua ei ainakaan yritysten toivomassa laajuudessa päässyt synty-
mään, ja ohjelma-aloituksesta sai helposti 'toisten suunnitteleman', julistuksenomai-
sen vaikutelman. Hankkeetkin tuntuivat muiden valmiiksi miettimiltä, eivätkä koh-
danneet yritysten intressejä ainakaan sellaisenaan (Ottila 2005). Tämän välttämisek-
si yritysten sitouttaminen olisi tullut aloittaa jo mahdollisimman varhaisessa vai-
heessa ottamalla yritykset laajemmin mukaan jo suunnitteluun. Samalla yrityksille, ja
muillekin sidosryhmille, olisi tullut luoda selkeät kanavat vaikuttaa ohjelman sisäl-
töön. (Niinikoski et al. 2006, 2.) Myös ohjelman alkuvaiheessa raportoidut viestin-
nälliset epäselvyydet vaikuttivat yritysten mukaantuloon (ks. mm. Virtanen 2004a,
8).

Muut haasteet yritysyhteistyössä olivat selvemmin sidoksissa yritysten toiminta-
kulttuuriin ja talous- ja liike-elämän lainalaisuuksiin. Näitä piirteitä ei välttämättä
huomioitu tarpeeksi ohjelmaa suunniteltaessa eli käsikirjoitusta kirjoitettaessa ja
osallisten identiteettejä määriteltäessä, osa niistä taas korostui talouden suhdantei-
den ja sen myötä yritysten toimintaedellytysten muuttuessa dramaattisesti ohjelman
alkuhetkillä. Juuri kyseinen taantuma käy hyvänä esimerkkinä yllättävästä tapahtu-
masta johon käsikirjoituksessa ei oltu varauduttu, ja joka vaikuttaa merkittävällä
tavalla toimijoihin ja heidän suhteisiinsa.

Erot yritysten ja elinkeinoelämän toimintakulttuureissa muihin sidosryhmiin
verrattaessa tulivat selvimmin näkyviin suhteessa tavoitteisiin ja niiden asetteluun.
Toisin kuin esimerkiksi korkeakoulut, yritykset etsivät ohjelman piiristä konkreettis-
ta hyötyä ja hankkeita, eikä eTampereen yhteistä ja yleistä etua painottanut retoriikka
purrut heihin toivotulla tavalla. Kärjitetysti, lyhyemmän aikavälin eksaktit mää-
rälliset tavoitteet, joiden yhteydessä heille koitua hyöty pystyttiin jo nimeämään,
olivat yrityksille tärkeämpiä kuin pidemmälle ulottuvat, ei niin tarkasti määriteltävis-

sä olevat laadulliset tavoitteet. Asioista puhuminen yleisellä tasolla ei riittänyt, vaan esimerkiksi ohjelman puitteissa järjestetyiltä tapaamisilta toivottiin konkreettisempaa ja enemmän käytäntöön sidoksissa olevaa otetta ja sisältöä. Tämä seikka vain korostui taloustaantumien alkaessa, kun yritykset joutuivat karsimaan toimintojaan ja keskittymään enemmän perusliiketoimintaan eTampereessa korostuneen 'uuden tekemisen' sijaan. Toinen toimintakulttuurien välinen ero liittyi puolestaan ohjelman edellyttämään avoimuuteen: yritykset eivät halunneet tuoda keskusteluun ja julki suunnitelmiaan ja keskeneräisiä projektejaan ja tuotteitaan, vaan halusivat tehdä tuotekehityksen ja tutkimuksenkin mahdollisimman luottamuksellisesti, eikä tämä sopinut yhteen julkisen rahoituksen avoimuuden kanssa (Eskola 2005).

eTampere-ohjelma oli ladannut kovat odotukset myös korkeakoulumaailmaa eli Tampereen yliopistoa ja Tampereen teknillistä yliopistoa kohtaan. Tärkeimpänä yksittäisenä tavoitteena oli murtaa ennakkoluuloja ja muuttaa tutkimuspuolta avoimemmaksi ja saada tutkimus hakeutumaan entistä enemmän yritysten ja käytännön sovellutusten pariin. Listattaessa näkemyksiä ja kokemuksia yhteistyöstä korkeakoulujen kanssa negatiivisina asioina mainitaan muun muassa sisäänpäinkääntyneisyys, sopimusasioita vaikeuttava hallinnon byrokraattisuus ja ”vanhakantaisuus”, joka ilmeni esimerkiksi ennakkoluuloina uutta toimijaa kohtaan (Virtanen 2004a, 17–18). Myös yhteistyö yliopistojen eri laitosten ja yksikköjen välillä sekä yliopistojen keskinäinen yhteistyö näyttäytyi joillekin vähäisenä. Muuten kokemuksia korkeakouluista oli hankala nivoa yhteen, sillä erot toimintatavoissa ja -kulttuureissa ja sen myötä yhteistyöhalukkuudessa ja -kyvyissä ovat henkilö-, laitos-, yksikkö- tai yliopistokohtaisia.

7.4.4 Vaikeuksia toimijoiden intressien määrittelyssä ja yhteensovittamisessa

eTampereen toteuttaminen oli oppimisprosessi paitsi sidosryhmille, myös ohjelmasta vastanneille. Heidän kohdallaan prosessi alkoi jo suunnitteluvaiheesta, jonka onnistumisen paljasti vasta ohjelman toteuttaminen. Oppia kertyi matkan aikana muun muassa projektisuunnittelusta, viestinnästä, psykologiasta, verkostotyöskentelystä, erilaisista priorisoinneista, muutosprosessin johtamisesta ja läpiviennistä sekä tavoitteenasettelusta.

Isoin oppimispaikka on ollut se, että pitäisi hirveän tarkkaan miettiä, kun lähdetään viemään suuria muutosprosesseja eteenpäin, että millä tavalla ne jalkautetaan ja ketkä kaikki ovat tärkeitä toimijoita ja kenen kanssa pitäisi keskustella. Tuntuu, että alku-

vaibeessa mentiin aika lujaa huomaamatta keskustella, kuunnella ja informoida ihmisiä ja sitä kautta tuli varmaan hyvin paljon sitä vastareaktiota ennen kuin sitten taas keskustelujen ja ajatustenvaihdon kautta on saatu sitä ymmärrystä sekä itselle että muille. Kentän tuntemusta ja ihmisten muutokseen liittyviä tuntemuksia pitäisi ottaa paremmin huomioon. Pitäisi kokonaisuudessaan pystyä asettamaan selkeitä tavoitteita sekä yleisesti että yksittäisesti. Se helpottaisi ihmisten työskentelyä ja yhteistyökumppaneiden ymmärrystä asioista, joita ollaan tekemässä. (Jarmo Viteli, Virtanen 2004b, 35)

Edellisissä alaluvuissa kuvatut yhteistyökokemukset nostivat esiin paitsi käännökseen tarvittavien toimijoiden erilaiset identiteetit ja toimintakulttuurit, myös selkeät erot toimijoiden intresseissä, lähtökohdissa sekä valmiudessa ja halussa omaksua uusia toimintatapoja. eTampereen kohdalla ei riittänyt, että toimijat etenisivät tahtoillaan kohti yhteistä päämäärää, vaan vasta toimijoiden keskinäinen koordinoitu yhteistyö antaisi käännöksen toteutumiseksi ratkaisevan sykäyksen ja auttaisi tavoitteiden saavuttamisessa. Onnistuneen yhteistyön edellytyksenä puolestaan oli sidosryhmien eli yritysten, tutkimuksen ja julkisen hallinnon intressien menestyksekkäs määrittely ja yhteensovittaminen: toimijat ovat kiinnostuneita uusista yhteyksistä ja liitoista vain, jos he näkevät tarjolla intressinsä, tai ne, jotka kääntäjä on ohjannut heidät uskomaan omiksi intresseikseen (Latour 1999b, 65, ks. Palmroth 2004, 73).

Meillon tässä yliopistomaailmaa ja sit meillä on yritysmaailmaa, julkista sektoria niin...niitten aikakäsitys on erilainen, niitten toimintasykli on hyvin erilainen. Ja nyt tavallaan me tietyssä mielessä laitettiin ne tässä alussa aikalailla samaan kasaan, semmoiseen yhteiseen toimintaviitekehykseen. Ja silloin jos siellä yhdellä on odotus, että kolmen kuukauden päästä pitää tulla tästä rahaa ulos, ja toisella on odotus että vuoden päästä tässä on ehkä uusi tapa palvella julkista sektoria ja kolmannella on että ehkä viiden, kymmenen vuoden päästä tästä tulee merkittävä tutkimusjuttu. Niin niiden korien yhteensovittaminen, ja niitten intressien yhteensovittaminen on aika haasteellista. (Jarmo Viteli eTampereesta eteenpäin -seminaarissa 9.11.2005)

BUG-yhteistyön osapuolten luonteenpiirteet ja intressien eroavaisuudet eivät tulleet eTampere-väelle yllätyksenä. Ne tiedostettiin ja huomioitiin jo käsikirjoitusta laadittaessa, mutta niiden mittakaava ja yhteensovittamisen haasteellisuus käytännön ohjelmatyössä yllätti eTampere-väen tästä huolimatta. Ongelma oli siis tiedossa koko ajan, samoin kuten myös ratkaisu siihen: toimijoiden voimakkaampi sitouttaminen eli ohjelman huolellisempi valmistelu, pitäen sisällään erityisesti potentiaalisten yhteistyökumppanien ja tulevien sidosryhmien perusteelliset kuulemiset. Tämä vaihtoehto oli kuitenkin ristiriidassa ohjelman rajallisten resurssien ja halutun, varsin ripeän aikataulun kanssa. Nopeasta etenemisestä haluttiin pitää kiinni, joten ohjelman suunnittelussa päädyttiin näiden reunaehtojujen rajaamaan kompromissiin,

joka jälkikäteen arvioituna osoittautui tietyiltä osin riittämättömäksi ratkaisuksi (ks. Niinikoski et al. 2006).

Kyllä minusta aika tärkeätä olis vielä enemmän tavallaan saada eri toimijoita vahvasti sitoutettua ja olemaan mukana alusta pitäen. Vaikka siinä ymmärryksessä missä me olimme silloin viis vuotta sitten, niin mä luulen et me tehtiin kaikki parhaamme. Me tiedostettiin että tämä on tärkeä juttu tehdä näin ja koettaa saada kaikki mukaan. Mutta siltikin huomattiin koko aika matkan varrella että vielä enemmän, olis pitänyt vielä enemmän olla ideoita mitenkä sitouttaa eri toimijoita ja saada semmoista yhteistä tekemistä entistä enemmän. (Jarmo Vitelin haastattelu internetissä)

Asia joka on tän nopeuden kanssa vähän ristiriidassa eli taustatabojen sitouttaminen. Jos mä nyt sitten erityisesti aattelen Tampereen kaupunkia ja sen moninaisia toimintoja, sosiaali- ja terveystoimea, koulutustoimialaa, teknistä toimialaa, jonka me toivottiin kaikkien niiden hyvin voimakkaasti lähtevän yritysten kanssa yhteistyössä kehittämään uusia asioita, jonka ideana tietysti oli se että toisaalta syntyy uusia kustannustehokkaita, laadukkaita prosesseja, toisaalta ollaan tuotekehitysyhteistyökumppani, referenssikohde ehkä, josta sitten taas syntys uutta kaupallista toimintaa, niin tän käynnistäminen vei aikaa ja vaikka tiedettiin että es on riski, että valmiudet vaihtelee, niin niin siihen meni ehkä liiankin kauan aikaa ja tässä mielessä sen voimakkaampi sitouttaminen ehkä ois ollu tarpeen. Mut sit taas toisaalta voi ajatella niinkin, et siihen ois menny monta vuotta, jos se oikein hyvin ois tehty oltasko päästy liikkeelle niin siihen kiinnitin enemmän itse huomio ja asia joka mun kontolla pitkälti olikin siinä valmistelussa. (Juha Kostiaisen eTampereesta eteenpäin -seminaarissa 9.11.2005)

Kostiaisen sitaatti kuvaa hyvin sitä erilaisten odotusten, ristiriitaisten vaatimusten, välttämättömien kompromissien ja rajallisten resurssien kenttää, jossa eTampereen kaltaiset kehittämissuunnitelmat tai -hankkeet operoivat. Määräaikaisuus sekä pyrkimys laajaan ja poikkeusteolliseen yhteistyöhön ja uusien yhteistyökumppanien etsimiseen asettavat omat haasteensa yhteistyön synnylle, kehittymiselle ja koordinoinnille. Toisilleen uusilla yhteistyökumppaneilla ei välttämättä ole yhteisiä intressejä, yhteistä (vuorovaikutus-)historiaa eikä aikaa tai todellista tarvetta ja sen myötä motivaatiota sovittaa yhteen saati luoda näitä toimijoita yhdistäviä ja verkostoja koossapitäviä tekijöitä. Tämä taas vaikuttaa heikentävästi osapuolten haluan ja kykyyn osallistua ja sitoutua, mikä tekee verkostojen rakentamisesta ja ylläpitämisestä varsin haastavaa.

Siinä missä eTampereen suunnitteluvaihe oli käänköskertomuksena suoraviivainen ja kompakti, oli ohjelman toteuttaminen paljon monipolvisempi prosessi, jonka onnistumisen arvioimiseksi ei ole olemassa yhtä yksinkertaisia mittareita. Joka tapauksessa voidaan sanoa, että käänkö ei onnistunut alkuperäisen liikkeellepanijan toivomassa laajuudessa, tarkasteltiinpa sitä sitten osallistumisen, sitoutumisen tai

vaikkapa uusien ajattelu- ja toimintatapojen käyttöönoton ja juurruttamisen näkökulmasta. Ohjelmaan osallistuminen pakollisena kauttakulkukohtana ei muodostunut ohittamattomaksi, eikä kaikkia käännöksen toteutumista hankaloittavia esteiteki- jöitä saatu neutraloitua tai käännettyä positiiviseksi. Petrattavaa löytyi liki jokaisesta käännöksen osa-alueesta aina käsikirjoituksen laatimisesta toimijoiden identiteetin ja ominaisuuksien määrittelyn kautta kiinnostuksen herättämiseen ja suostuttami- seen asti. Missä määrin, se taas riippuu tarkastelun perspektiivistä eli esimerkiksi siitä, minkä sidosryhmän tai käännöksen vaiheen näkökulmasta asiaa käsitellään. Tästä verkostojen rakentamisen ja rakentumisen problematiikasta otan laajemmin kiinni seuraavissa alaluvuissa avaamalla molempien käännöskertomusten onnistu- mista toimijaverkkoteorian ja sosiaalisen pääoman näkökulmista.

8 Verkostoitumisen käytäntöjä ja haasteita: eTampere sosiaalisen pääoman näkökulmasta

8.1 Onnistuiko toimijoiden mobilisointi?

Ennakkoluulottomuus sekä laaja, tieteenala- ja organisaatorajat ylittävä yhteistyö ja verkostoituminen mainitaan usein kehittämishankkeista ja -ohjelmista ja niiden menestystekijöistä puhuttaessa (Hadjimichalis & Hudson 2006, ks. Poutiainen & Häkli 2009). Näiden tavoittelu sekä uusien, totutusta poikkeavien ajattelu- ja toimintatapojen omaksuminen vaatii paljon niin toimijoilta kuin potentiaalisilta yhteistyökumppaneiltakin. Jaettu ja tavoiteltu visio voi näyttää houkuttelevalta ja kunnianhimoiselta ja toimeenpano huolellisesti mietityltä, mutta käytännössä kaikki ei ehkä menekään kuten teoriassa. Heterogeeninen toimijajoukko erilaisine arvoineen, kehitysnäkemyksineen sekä ajattelu- ja toimintatapoineen on konfliktiherkkä, varsinkin kun edetään suunnitteluvaiheesta toteuttamiseen. Kuitenkin verkostot ja toimijat jotka selviävät rakentumis- ja muotoutumisvaiheen kriittisistä vaiheista kuten yhteistyökumppanien löytämisestä, sitouttamisesta sekä koottujen voimavarojen mobilisoinnista, omaavat hyvät mahdollisuudet pysyä koossa ja muodostua menestyviksi ja kilpailukykyisiksi toimijoiksi. (Poutiainen & Häkli 2009, 141)

Luvuissa 5 ja 7 esitin eTampere-ohjelman suunnittelu- ja toteuttamisvaiheet toimijaverkkoteoriaan tukeutuen, kahden käännskertomuksen muodossa. Valitus- ja lähestymistavassa huomioni kiinnittyi siihen, kuinka ja millaisiksi yhteisyyden mahdollistavat suhteet eri toimijoiden välille muodostuivat: kuinka alkuperäinen toimija määritteli lähtötilanteen, käännskertomuksen toteuttamiseen tarvittavat toimijat ja heidän identiteettinsä sekä herätti näiden kiinnostuksen ja sai heidät sitoutumaan heille kaavailemiinsa rooleihin.

Käännskertomuksia hahmotellessani havaitsin selvästi, että toisin kuin ohjelman suunnitteluryhmän kokoaminen ja valmisteluvaihe kokonaisuudessaan (luku 5), itse ohjelman toimijoiden ja toteuttajien rekrytointi (luku 7) ei toteutunut toivotussa laajuudessa. eTampereen suunnittelu- ja käynnistämisvaiheelle ominaista oli nopea eteneminen, vallinnut konsensus sekä eräänlainen hurmoshenki. Sen sijaan ohjelmaa toteutettaessa kohdattiin myös vastoinkäymisiä: tavoitellun, laajapohjaisen *business-university-government* -yhteistyön osapuolista julkinen hallinto ja korkeakoulut

lähtivät nopeasti mukaan, mutta yritysten kiinnostus oli odotettua laimeampaa, mikä tuli ilmi myös ohjelman arvioinneissa. Nämä vaiheet erottuvat aineistosta erilaisina esimerkkeinä verkostojen rakentumisesta ja ovat siten analyysini keskiössä, samoin kuin yhteys niiden välillä.

Käännöksen vajavuus heijastui myös eTampereen tulokseen. Osallistujien ja sidosryhmien tarkoitus oli tuottaa ohjelmalle myös sisältöä, joten onnistuneempi kääntäminen olisi tuonut ohjelman pariin enemmän toimijoita ja yhteistyökumppaneita, ja niiden myötä ohjelman vaikuttavuus olisi parantunut. Vastoinkäymisistä huolimatta eTampereeseen oltiin yrityksiltä saatua kritiikkiä lukuun ottamatta pääosin tyytyväisiä. Niin ohjelma-arvioinnin kuin osallistenkin mielestä ohjelman keskeisimmät vaikutukset ja tulokset löytyvät lukujen takaa, välillisistä vaikutuksista. Yhteistyötä tehdään aiempaa enemmän ja laajemmin, toimijaverkostoja on syntynyt lisää ja olemassa olevat ovat vahvistuneet.

Arviointien (mm. Niinikoski et al. 2006) perusteella ja muusta positiivisesta palautteesta (mm. Virtanen 2004a & 2004b) päätellen voidaan siis väittää, että ohjelman toimijat ja sidosryhmät saatiin käännettyä eTampereen ajamien ja edistämien ajattelu- ja toimintatapojen kannattajaksi, vaikka varsinainen käänнос jäikin vajaaksi laajuudeltaan uusien käytäntöjen käyttöönoton ja niiden juurruttamisen kannalta. Seuraavassa etsin syitä käänनोंsten vajavaisuuteen analysoimalla edellä kuvattuja käänनोंskertomuksia tarkentamalla käänनोंksen vaiheiden onnistumisen/epäonnistumisen syitä sekä välittäjien roolia. Tämän jälkeen laajennan analyysia sosiaalisen pääoman, sen ulottuvuuksien sekä niiden välisten suhteiden suuntaan. Korostan niitä verkostojen muotoutumisen vaiheita, joissa sosiaalisen pääoman (tai sen puutteen) rooli näkyi erityisen voimakkaasti. Toisena analyysin kiinnekohtana toimivat sosiaalisiin suhteisiin ja siten myös sosiaalisen pääoman prosesseihin vaikuttavat tekijät, kuten vuorovaikutus, aika, ihmisten keskinäinen riippuvuus sekä verkoston avoimuus (Nahapiet & Ghoshal 1998). Lisäksi haen välittäjien roolien ja sosiaalisen pääoman prosessien analyysiin syvyyttä muun muassa kehittäjäheimojen (mm. Sotarauta et al. 2003) ja strategiaretoriikan (mm. Eriksson 1999, Lehtimäki 2000) tutkimuksen parista. Siinä missä luvut 5 ja 7 vastasivat kysymykseen ”miten”, tämän luvun missiona on selvittää erityisesti sosiaalisen pääoman näkökulmasta ”miksi”.

8.2 Yhteenveto käännoksistä: puutteita osallistumisessa ja sitoutumisessa

Käännökseen onnistuminen ratkaistaan pitkälti jo ongelmanasetteluvaiheessa. Kuitenkin vasta käännökseen myöhemmät vaiheet, kuten toimijoiden sitouttaminen ja roolien jakaminen, paljastavat kuinka hyvin käsikirjoituksen laatimisessa on onnistuttu.

eTampereen suunnittelu- ja käynnistysvaihe etenivät nopeasti ja kivuttomasti aina ensi-ideasta ohjelman julkistamiseen asti. Tarkastelen onnistumista, Kotterin (1995, ks. Sotarauta et al. 2003, 136) mukailleen, muutosprosessin näkökulmasta. Kuten useimmat onnistuneet muutokset tähtäävät prosessit yleensäkin, myös eTampere alkoi siitä, kun yksilö tai ryhmä avainhenkilöitä ryhtyi arvioimaan (Tampereen) tilannetta uudesta näkökulmasta ja aiempaa analyttisemmin. Tilannekatsauksen laatimisen jälkeen ryhmä alkoi viestiä koostamaansa informaatiota ja sen pohjalta nousevia ideoita ja tarpeita eteenpäin laajasti ja dramaattisesti. Draaman lähteenä oli eTampereen tapauksessa olemassa olevan kriisin tai mahdollisen uhan sijaan suuri mahdollisuus, johon tulisi viivyttämättä tarttua, jotta Tampereen asemaa ja kilpailukykyä saataisiin kohennettua tulevaisuutta ajatellen. Valittu viestintälinja ja retoriikka pakotti ottamaan kantaa ja valitsemaan puolensa luomalla tunteen kiireestä ja jostain välttämättömästä – hetkeen tarttumisesta, mutta samalla myös määrätietoisesta valmistautumisesta tulevaisuuteen. Kiireellisyyteen ja ainutkertaisuuteen vetoamalla pyrittiin herättelemään ja motivoimaan ihmisiä sekä haastamaan heitä ajattelemaan ja toimimaan normaalista poikkeavalla tavalla, oman mukavuusalueensa ulkopuolella. (vrt. emt.)

Sama viesti lähti myös päätöksentekijöille. Pitkäkestoisen harkinnan ja selvitysten teon sekä muun perinteisen byrokraattisen, päätöksentekoa edeltävän toiminnan sijaan peräänkuulutettiin kykyä ja halua nopeisiin, rohkeisiin päätöksiin, joilla voidaan saavuttaa merkittäviä asioita, mutta joiden seurauksista ei päätöksentekovaiheessa ollut täyttä varmuutta. Näin pyrittiin ja pystyttiin ohittamaan joitain kehittämisprosessille ja verkostojen rakentamiselle tyypillisiä esteitä tai ainakin helpottamaan niiden kohtaamista. Tässä onnistuttiin esimerkiksi kaupunginjohtaja Jarmo Rantasen kohdalla. Hän näytti ohjelmalle nopeasti vihreää valoa jo varhaisessa vaiheessa ja mahdollisti siten suunnitelman etenemisen.

eTampere-ohjelma sai alkuaikoinaan paljon näkyvyyttä. Isoa kuvaa katsomalla havaitaan, että kunnianhimoiset tavoitteet ja niiden innostava esilletuonti sekä asialleen omistautuneet ihmiset herättivät kiinnostusta, käänsivät ihmisiä puolelleen ja verkostot laajenivat. Toisaalta taas samat tavoitteet, sama keinovalikoima ja sama

retoriikka saivat ohjelmaa toteutettaessa arvostelua osakseen ja vetosivat vaihtelevalla tavalla esimerkiksi ohjelman sidosryhmiin. Ohjelman tavoitteista, Tampereeseen ja sen kehittämiseen koostuvista haasteista ja kaupungin osin velvoittavastakin kehittämishistoriasta rakennetut mustat laatikot (ks. luku 7.2.2) vakaannuttivat kehittyvää verkostoa, mutta laajempaa osallistumista ja sitoutumista olisi kaivattu. Toimijaverkkonäkökulmasta tarkasteltuna syyt vajaaksi jääneeseen osallistumiseen ja sitoutumiseen löytyvät käännöksen käsikirjoituksesta sekä, osin myös ongelmanasetteluun kytkeytyen, ohjelman ulkopuolisista tekijöistä.

Ensin mainitussa tapauksessa huomio kiinnittyy mukaanlähden ja sitoutumisen näkökulmasta tarkasteltuna erityisesti siihen ongelmanasettelun vaiheeseen, jossa määritellään toivottujen toimijoiden identiteetit ja intressit. Tämän määrittelyn (ks. luvut 5.1.3 ja 7.1.2) voi tehdä kahdella tavalla: joko eläytymällä toivottujen toimijoiden rooliin tai vaihtoehtoisesti määrittämällä, millaisia toimijoiden tulee olla ja kuinka toimia, jotta ohjelma toteutuisi odotetulla tavalla. eTampereen kohdalla kyse oli jälkimmäisestä: toivottujen toimijoiden roolit rajattiin suhteellisen tarkasti ja lisäksi heiltä edellytettiin luonnollisesti ohjelman tavoitteiden toteutumista edistävää ajattelua ja toimintaa.

Alueen kilpailukyvyyn kehittämisessä tarvitaan useita erilaisia toimijoita, joista vain harvoille tämä on yksi organisaation perustehtävistä (Linna 2004, 79). Toimijoilla on kaikilla omat velvoitteensa ja intressinsä, joten valmiuksien lisäksi myös motivaatio osallistumiseen vaihtelee. Sitoutumista etsittiin siis eTampereenkin tapauksessa aluekehityshankkeille ja -ohjelmille tyypillisesti ”yhteisestä tahdosta ja hyvästä” ja yhteisistä strategioista, eikä niinkään toimijoiden ja sidosryhmien omista lähtökohdista tai intresseistä käsin (vrt. emt. 82). Lisäksi toimijoille ongelmanasettelussa määritelty identiteetti ja myös intressit haastoivat ja pyrkivät kyseenalaistamaan ja muokkaamaan näille ominaista toimintakulttuuria, ja niiden sisältökin oli enemmän ulkoapäin, eli alkuperäisen liikkeellepanijan toimesta, saneltu kuin yhteistyössä neuvoteltu. Eri osapuolten tavoitteet ja intressit esitettiin yhteneväisinä ohjelmatekstissä, mutta kaikki osapuolet eivät välttämättä tunteneet ohjelman tavoitteita tai itselleen määriteltyjä identiteettejä ja intressejä omikseen. Tämä vaikutti heikentävästi osallistumiseen ja sitoutumiseen, sillä tavoitteiden ja päämäärien samansuuntaisuus edesauttaa verkostojen rakentamisessa olennaisten yhtymäkohtien löytämistä ja on siten yksi yhteistoimintaprosessien laatuun vaikuttavista tekijöistä (emt.).

Puutteellista osallistumista ja sitoutumista olen jo tarkastellut myös välittäjien (ks. luku 5.3) ja korvaamisen käsitteiden kautta ja korostanut erityisesti tekstien, varsinkin ohjelmatekstin tavoitteenasetteluineen, sekä ihmisten ja heidän tietojensa

ja taitojensa merkitystä. Kokonaisuutta arvioitaessa huomataan että hyvä ohjelmatexti ja osaavat ihmiset eivät yksin riittäneet, vaan tavoiteltu osallistumisen ja sitoutumisen taso jäi toteutumatta, etenkin yritysten osalta. Ohjelmaa markkinoitiin, kiinnostusta heräteltiin ja sitoutumiselle pyrittiin luomaan perustaa ohjelman järjestämissä tilaisuuksissa. Nämä tapaamiset ja keskustelut eivät välttämättä poikineet toivotussa määrin mitään konkreettista, eivätkä toimijat tunteneet itseään riippuvaiseksi uudesta verkostosta ja yhteistyökumppaneista. Siten välittäjänäkökulmasta tarkasteltuna verkostojen kasvu jäi odotettua suppeammaksi. Myös rahan rooli oli pieni, sillä vaikka eTampereen kokonaisbudjettia pidettiin näyttävästi esillä, itse tavoitteissa ei puhuttu suoraan taloudellisesta tuloksesta, vaan ne olivat aluksi pääosin strategisia, ja osallistumisen tuoma lisäarvo välillistä ja vasta pitkällä aikavälillä näkyvää. Puutetta oli siis konkreettisista, lyhyen aikavälin tavoitteista, joiden toteutuminen olisi luonut kiintopisteitä rakentuvalla verkostolle ja siten osaltaan vakauttanut sen toimintaa.

Kaikkeen tähän vaikutti osaltaan eTampereen julkistamisen aikoihin alkanut maailmanlaajuinen it-alan taantuma, joka muutti nopeasti ohjelman toimintaympäristöä ja vaikutti eritoten yritysten käyttäytymiseen. Syitä käännöksen vajaaksi jäämiseen löytyi siis myös ohjelman ulkopuolisista tekijöistä. Odottamaton muutos toimintaympäristössä – tässä tapauksessa siis nopeasti muuttunut taloustilanne – vain korosti asetelmaa, jossa uusi ja 'aikaavievä' toiminta, jonka taloudellisista vaikutuksista ei ollut varmuutta, kilpaili toimijoiden mielenkiinnosta ja rajallisista resursseista entistä tärkeämmäksi muuttuneen perusliiketoiminnan kanssa. Taantuma voidaankin lukea keskeiseksi käännökseen vaikuttaneeksi estetekijäksi (vrt. kuvio 7), johon ei käsikirjoituksessa huomattu varautua. Alan yleisen taloudellisen tilanteen muuttuminen huomattiin kyllä ohjelmakauden kuluessa, mutta sen asettamia uusi haasteita ei otettu huomioon tavoitteiden asettamisessa ja toimenpiteiden täsmentämisessä (Niinikoski et al. 2006, 47). Tästä otettiin kuitenkin opiksi jo Luovan Tampereen kohdalla: ohjelmassa tehtiin parin vuoden jälkeen suunnanmuutos ja strategia päivitettiin vuonna 2008 ohjelman alkuvaiheessa saatujen kokemusten perusteella. eTampereesta opittua oli myös jatkuvan arvioinnin hyödyllisyys ohjelmaperusteisessa kehittämisessä, koska se auttaa tunnistamaan ongelmia sekä mahdollistaa keskustelun. Tämän ohella jatkuva arviointi legitimoii ja mahdollistaa painopisteiden ja sisältöjen muuttamisen ohjelman suurten linjojen sisällä ja tekee siten ohjelmista ketterämpiä ja reagointikykyisempiä (vrt. Viljamaa et al. 2012, 64).

Seuraavassa luvussa tulkitsem eTampere-ohjelman toimeenpanoa sosiaalisen pääoman ulottuvuuksien näkökulmasta sekä etsin ja analysoin yhteyksiä niiden välillä. Erityisenä kiinnostuksen kohteena ovat ohjelman keinot luoda edellytyksiä

sosiaalisen pääoman synnylle ja kehittymiselle sekä tähän liittyen, ohjelma-aktiivien ja sidosryhmien kokemukset verkostoitumisesta ja yhteistyöstä. Vuorovaikutus, aika, ihmisten keskinäinen riippuvuus ja verkoston avoimuus ovat sosiaalisiin suhteisiin vaikuttavia tekijöitä, jotka asettavat reunaehdot sosiaalisen pääoman prosesseille ja joiden roolia pohdin nimenomaan määräraikaisen kehittämisohjelman perspektiivistä.

8.3 eTampere ja sosiaalisen pääoman ulottuvuudet

Nahapietin ja Ghoshalin (1998) mallissa sosiaalinen pääoma on jaettu kolmeen ulottuvuuteen: rakenteelliseen, kognitiiviseen ja relationaaliseen. Rakenteellinen ulottuvuus pitää sisällään toimijoiden välisten yhteyksien kokonaisuuden. Tässä yhteydessä näen sen lähinnä väylinä vuorovaikutukselle ja siten elintärkeänä, mahdollistavana elementtinä sosiaalisen pääoman muiden ulottuvuuksien synnylle ja vahvistumiselle. Muista rakenteellisen ulottuvuuden osa-alueista kiinnitän huomiota verkoston hierarkkisuuteen ja vakauteen.

Kognitiivinen ulottuvuus puolestaan viittaa osapuolten jakamiin tulkintoihin ja merkitysjärjestelmiin, ja siihen voidaan sisällyttää myös yhteiset arvot, jaettu ymmärrys organisaation tavoitteista sekä tämän yhteisen ja jaetun pohjalta tapahtuva identifiointi (vrt. Tsai & Ghoshal 1998, 465–466). Relationaalinen ulottuvuus taas keskittyy sosiaalisten suhteiden laadulliseen puoleen, kuten esimerkiksi normeihin ja luottamukseen (Nahapiet & Ghoshal 1998, ks. myös Koivumäki 2008, 86).

Välittäjien roolia tarkastellessani huomioni kiinnittyi erityisesti tekstien sekä ihmisten merkitykseen. Pohtiessani syitä näiden välittäjien suureen rooliin sekä kahden käänneksen selvästi toisistaan poikkeavaan onnistumiseen, esiin nousseet seikat viittasivat sosiaaliseen pääomaan ja erityisesti sen kognitiiviseen ulottuvuuteen. Kognitiivinen ulottuvuus ilmenee ryhmän/heimon tiiviinä yhteisyytenä, ja nimenomaan sellaisena havaitsin sen näyttelevän merkittävää roolia erityisesti eTampereen suunnitteluvuoden tapahtumissa ja valmisteluryhmän dynamiikassa, sekä ohjelman toteuttamisen aikana erilaisten toimintakulttuurien törmätessä *business-university-government* -yhteistyötä harjoiteltaessa.

Konkretisoin sosiaalisen pääoman kognitiivisen ulottuvuuden kehittäjäheimon ja kehitysnäkemyksen käsitteiden kautta. Analyysini keskiössä ovat kognitiivisen ulottuvuuden osa-alueet: jaettu ja yhteinen kulttuuri, kieli ja visio sekä niiden merkitys sosiaalisen pääoman synnyssä, aktivoinnissa ja ylläpitämisessä sekä ylipäätään käytännön vuorovaikutuksessa ja yhteistyössä.

Ohjelman toteuttamiseen siirryttäessä alleviivaan eTampereen pyrkimystä ”luoda ihmisille mahdollisuuksia tavata toisiaan”. Kyse on siis harkitusta sosiaalisen pääoman rakenteelliseen ulottuvuuteen satsaamisesta sekä sen mahdollistavan luonteen (vrt. Nahapiet & Ghoshal 1998, Koivumäki 2008) tiedostamisesta. Konkreettisenä tavoitteena tapaamisille oli törmäyttää erilaisia toimintakulttuureja, eli saada ihmiset tapaamaan, keskustelemaan ja ymmärtämään toisiaan, toimimaan yhdessä sekä löytämään yhteisiä, organisaatio- ja tieteenalarajat ylittäviä nimittäjiä ja intressejä. Mitä enemmän tätä kognitiivista ulottuvuutta saataisiin vahvistettua eli löydetäisiin osapuolille yhteistä ’jaettua’, eritoten arvoista ja kulttuureista puhuttaessa, sitä vahvempaa perustaa voitaisiin luoda taas relationaalisen ulottuvuuden, eli tässä tapauksessa lähinnä luottamuksen, kehittymiselle. Edellä kuvatun prosessin rinnalla kulkee tarina siitä, kuinka voimakkaan kognitiivisen sosiaalisen pääoman heimo kohtaa vaikeuksia törmätessään muihin, vastaavan kaltaisiin heimoihin.

8.3.1 Kehittäjäheimot ja kehitysnäkemyks kognitiivisen ulottuvuuden ilmentäjinä

Havainnollistan ja tulkitsen (kehittäjä-)heimon ja kehitysnäkemyksen käsitteiden avulla toimijoiden välillä vallinnutta yhteisyyttä. Heimometaforan idea tulee Tony Becheriltä (1989) ja sittemmin sitä on soveltanut muun muassa Oili-Helena Ylijoki (1998). Molemmat ovat käyttäneet metaforaa yliopistojen oppiaineiden ja tieteenalojen edustajien identiteettejä ja erityispiirteitä tutkiessaan. Kehittäjä-etuliitteen heimoon lisäsivät Sotarauta et al. (2003) tamperelaisia kehittäjiä ja näille ominaisia luonteenpiirteitä ja toimintatapoja tyyppitellessään. He tunnistivat vuosituhannen vaihteen tamperelaisessa kehittämisessä viisi erilaista heimoa: uuden talouden heimon, järjestelmäheimon, yrityspalveluheimon, peruspalveluheimon sekä sivustaseuraajat (emt. 116–120).

Kullekin heimolle on tyyppillistä voimakas kognitiivinen sosiaalinen pääoma ja oma ryhmäidentiteetti. Heimoilla on oma kulttuurinsa, eli heimoon kuuluvat jakavat yhteiset arvot, uskomukset ja normit ja omaavat samansuuntaiset näkemykset muun muassa toimintatavoista, tavoitteista ja keinoista (Ylijoki 1998, 25). Samalla tapaa ajattelevat löytävät usein toisensa ja hakeutuvat toisten ”hyvien tyyppien” seuraan, joten yhteisyys ohjaa voimakkaasti niin heimon muodostumista kuin toimintaakin.

Kehittäjäheimon jäsenillä on myös samansuuntainen kehitysnäkemyks, toisin sanoen eräänlainen kehittäjän maailmankuva. Kehitysnäkemyksellä tarkoitetaan kehittä-

täjän kokemusten, koulutuksen ja odotusten pohjalta kumpuavaa näkemystä. Kehitysnäkemys on suodatin, jonka läpi toimijat havaitsevat ja tulkitsevat tapahtumia, ja siten se ohjaa toimijoiden yhteisten ajattelumallien, tulkintojen ja merkityssisältöjen rakentumista. Näin ollen kehitysnäkemyksellä on keskeinen rooli siinä, mitä valintoja tehdään ja miten toimitaan. Eräs innovaatioympäristöissä sovellettavan tulkitsevan kehittämisen lähtöoletuksista onkin, että kehittämistoiminnassa on tietoisesti pyrittävä tunnistamaan toimintaa ohjaavat tulkinnat, niiden merkitys kehittämistoiminnalle ja samalla pyrittävä luomaan toimijoita yhdistävää tulkinnallista viitekehystä. Tämä on sikäli oleellista, että tulkinnat säätelevät varsin pitkälle toimijoiden välisen kommunikoinnin tehokkuutta. Eli kyse on käytännössä siitä, kuinka hyvin osapuolet ymmärtävät toisiaan, toistensa käyttämää kieltä ja erilaisia ajattelumalleja. (Sotarauta et al. 2003, 39–42.)

Valmisteluryhmän – joka sittemmin jatkoi liki samalla kokoonpanolla ohjelman työvaliokuntana – jäsenet edustivat kaikki eri organisaatioita, mutta tästä huolimatta kaikilla oli suhteellisen samantyyppinen koulutustausta sekä työhistoria tietyytymisissä tehtävissä, joiden kautta he myös tunsivat tai ainakin tiesivät toisensa etukäteen. Heidän ajatusmaailmansa ja näkemyksensä Tampereen tulevaisuudesta oli varsin yhtenäinen, eikä heillä ollut ongelmia toistensa käyttämän kielen, toimintatapojen tai ajattelumallien kanssa (vrt. emt., 39–42; 112–116). Heillä oli siis vahva sosiaalisen pääoman kognitiivinen perusta yhteistyölleen. Seuraavassa erittelen näitä eTampereen suunnittelyryhmän jäseniä yhdistäviä tekijöitä jakamalla ne muutamaaan alaluokkaan: 'aatteeseen', tavoitteenasetteluun ja keinovalikoimaan sekä toimintakulttuuriin ja jäsenten luonteenpiirteisiin.

Ryhmän 'aatteellinen tausta' ja maailmankuva oli yhtenäinen, ja he olivat yksimielisiä niistä yhteiskuntakehityksen ja maailmantalouden trendeistä, joiden merkitys tulisi tulevaisuudessa kasvamaan. Usko Tampereen kehittämispotentiaaliin ja jo olemassa olevien resurssien riittävyteen oli vahva. Globalisoituminen, siirtyminen tietoyhteiskuntaan sekä verkostojen merkityksen kasvu olivat väistämättöminä nähtyjä kehityssuuntia, joihin Tampereenkin tuli menestyäkseen nopeasti valmistautua. Kehityksen kulkuun ei kuitenkaan voitu suoraan vaikuttaa, joten päämääränä oli luoda ja kehittää paikallisia toimintaedellytyksiä, esimerkiksi toimintakulttuuria ja rakenteita, edellä mainittuja trendejä ja kenties muita, vielä nimeämättömiä tulevaisuuden haasteita ajatellen, vastaanottavampaan ja sopeutuvampaan suuntaan. Tätä näkemystä vasten eTampereen tavoite jo olemassa olevien resurssien yhdistämisestä ja tehokkaammasta hyödyntämisestä, eli kaupungin kehittämisessä keskeisten toimijoiden verkostoitumisen ja uuden yhteistyön lisäämisestä sekä edellytysten luomisesta sosiaalisen pääoman synnylle oli looginen ja tietyllä tapaa riskitönkin

ratkaisu, joka toimisi ainakin paperilla sekä nykyhetken konkreettisten ongelmien että tulevaisuuden vielä täsmentymättömien haasteiden suhteen.

eTampere-ohjelmassa verkostoituminen oli keskeinen tavoite ja myös olennainen keino muiden tavoitteiden saavuttamisessa. Haluttu ohjelman ja samalla myös kaupungin kehittämisen suunta ja tavoitteet räätälöitiin yhdensuuntaisiksi edellä mainittujen kehityskulkujen kanssa. Suunnitteluryhmä piti tavoitteita asetettaessa tärkeänä niiden kunnianhimoisuutta – toimijoiden motivoinnin ja sitouttamisen maksimoimiseksi keskustelua käytiin jopa yksittäisistä sanamuodoista (ks. luku 5.3.2). Huipulle tähdättiin koko maailman mittakaavassa, ja tavoitteenasettelulla haluttiin omalta osalta ruokkia tarvetta toimia uudella tavalla ja verkostoitua, sillä tavoitteet olisivat saavutettavissa vain (uudella) yhteistyöllä.

Ryhmän ja sen jäsenten luonteenpiirteistä, toimintakulttuurista, arvoista sekä heidän käyttämästään kielestä ja retoriikasta löytyy paljon yhdistäviä tekijöitä. Useita näistä ovat nostaneet esiin jo tamperelaista kehittämistä luovuuden ja tulkitsevan kehittämisen näkökulmasta vuosituhaten vaihteessa tutkineet Sotarauta et al. (2003), erityisesti ”uuden talouden heimon” käsitettä määrittellessään (emt. 116–117). Niin uuden talouden heimon kuin eTampereen suunnitteluryhmän jäsenetkin arvostavat muissa ja näkevät myös itsessään rohkeutta, kykyä ideoida, visioida ja luoda uutta. Esitelmät, puheet ja kirjoitukset laaditaan vauhdikkaiksi ja innostaviksi ja retoriikkaa päivitetään ajan hengen mukaiseksi. Tavoitteena on herättää keskustelua, innostaa ja motivoida sekä valistaa kaupungin kehittäjäverkoston muita osapuolia uusista ajatuksista ja toimintavoista ja siten pyrkiä vaikuttamaan näiden ajatteluun ja toimintaan. Käytännön toimissa suositaan yli organisaatio- ja tieteenalarajojen tapahtuvaa verkostoitumista ja yhteistyötä; byrokratia ja rutiineissa pysyminen tuhoavat luovuuden.

Edellä kuvatut piirteet olivat sellaisia, joita suunnitteluryhmän jäsenet arvostivat toisissaan ja joita he muistivat korostaa itse edustavansa. Heimo-käsite ja sen sisältö oli heille tuttu, ja he puhuivat ryhmästään usein juuri heimona ja kokivat edustavansa ja tekevänsä jotain tärkeää ja ainutlaatuista. Tämä tietoisuus itsestä selittyy osin eräällä uuden talouden heimolle tyypillisellä piirteellä: lukeneisuudella ja ajan tasalla pysymisellä, sekä tarpeella tehdä pesäeroa muihin heimoihin. Heimon sisällä koettu vahva yhteenkuuluvuuden tunne kertoo sosiaalisen identiteetin teorian mukaan siitä, että omaan heimoon identifioiduttiin voimakkaasti ja sen tarjoama identiteetti oli heimon jäsenille hyvin tärkeä (Hogg & Abrams 1988, 21–23; Tajfel 1981; ks. Koivumäki 2008, 118). Tätä vahvaa kognitiivista sosiaalista pääomaa ilmentää myös havainto siitä, kuinka heimo pyrki erottautumaan sen ulkopuolella olevista nimenomaan positiivisessa mielessä, vahvistaakseen yhteisyyttään ja omanarvontuntoaan

(emt.). Kyseinen vahva jako 'meihin ja muihin' näkyi eTampereen suunnittelu- ja valmisteluryhmän kohdalla erityisesti siinä, kuinka ryhmä profiloitui 'notkeaksi', nopeisiin päätöksiin, rohkeaan visiointiin ja kunnianhimoisiin avauksiin pystyväksi, epäbyrokrattiseksi ja puolueettomaksi toimijaksi, joka uskalsi haastaa ja kyseenalaistaa vallitsevat käytännöt ja rakenteet.

Vuosituhanneen vaihteen ajan henki, käynnissä ollut murros sekä ajalle tyypillinen muutospuhe (ks. mm. Sotarauta et al. 2003, 17 & Koivumäki 2008, 29–32) loivat yhdessä informaatioteknologia-alan huimien kasvunäkymien kanssa hedelmällisen maaperän uuden talouden heimolle ja heidän näkemyksilleen. Sotarauta et al. (2003, 17) tiivistävät vallinneen tilanteen siten, että kaikissa tuolloin esillä olleissa yhteiskuntakeskusteluissa ja -määrittelyissä, olipa kyse sitten tieto-, verkosto- tai kommunikaatioyhteiskunnasta, oli sisäänrakennettuna ajatus siitä, että elämme eräänlaisessa tarinayhteiskunnassa. Vuorovaikutuksen ja kommunikaation rooli korostuu tarinayhteiskunnassa ja kertomukset, tarinat, visiot ja metaforat ovat tärkeitä innostajia, motivoijia ja siten kehittämisprosessien raaka-aineita, parhaimmillaan jopa yhteiskunnan kehitystä ohjaavia voimia. (emt.) Tämä trendi mahdollisti tai ainakin vauhditti osaltaan eTampere-ohjelman suunnittelun nopeaa etenemistä ja suunnitelman vaiheiden kivutonta hyväksymistä, ja siten koko ohjelman valmistamista.

eTampere-ohjelman suunnitelleilla toimijoilla oli oma tulkinnallinen viitekehysensä, jonka läpi he tarkastelivat ja tulkitsivat ympäristöään. Myös ohjelman tavoitteet olivat hyvin sisäistetyt ja omaksi koetut. Ongelmia alkoi esiintyä vasta verkoston laajentamisen myötä, kun yhteistyökumppaneita ryhdyttiin etsimään oman ryhmän ja heimon ulkopuolelta. Tällöin jouduttiin tekemisiin toisten voimakkaan kognitiivisen sosiaalisen pääoman omaavien heimojen, eli toisenlaisten toimintakulttuurien ja kehittämisnäkemysten, kanssa.

8.3.2 Satsauksia rakenteelliseen ulottuvuuteen – toimintakulttuurit törmäyskurssilla

Sosiaalisia suhteita luodaan, vahvistetaan ja ylläpidetään vuorovaikutuksen kautta. Päinvastoin kuin jotkut muut pääoman lajit, sosiaalinen pääoma ennemminkin lisääntyy kun vähentyy käytössä. Bourdieu (1986, ks. Nahapiet & Goshal 1998, 256) onkin todennut, että vuorovaikutus on edellytys sosiaalisen pääoman kehittymiselle ja ylläpidolle.

Francis Fukuyaman (1995, 27; ks. Koivumäki 2008, 103) mukaan hyödyllisintä sosiaalista pääomaa on annettujen ohjeiden tai perinteiden mukaan työskentelyn sijaan se, että pystyy muodostamaan uusia sosiaalisia yhteenliittymiä ja tekemään yhteistyötä niiden puitteissa. Nämä yhteenliittymät perustuvat enemmän jaettuihin arvoihin ja näkemyksiin kuin juridisiin sopimuksiin tai organisaatorajoihin, ja juuri jaetut arvot ovat Fukuyaman mukaan keskeinen luottamuksen lähde (emt. 153). Jatkumo osoittaa, että kognitiivinen sosiaalinen pääoma on usein edellytys relationaalisen ulottuvuuden vahvistumiselle.

Sosiaalinen pääoma on pääasiassa oheistuote eikä sitä voida luoda systemaattisesti, mutta siihen voidaan investoida muun muassa luomalla synty- ja kehitymisprosessille otollisempia olosuhteita ja edellytyksiä ja siten helpottaa ja nopeuttaa sen kehittymistä. Toteuttamisensa aikana eTampere panosti voimakkaasti edellä mainitun ”hyödyllisimmän sosiaalisen pääoman” ja eritoten sen synty- ja kehittymisedellytysten luomiseen, eli toisin sanoen sosiaalisen pääoman rakenteellisen ulottuvuuden vahvistamiseen. Ohjelman järjestämien erilaisten tapaamisten ja tilaisuuksien (näistä tapahtumista tarkemmin, ks. luku 7.3.2) tavoitteena oli nimenomaan ”sohaista muurahaispesää” eli saada erilaiset toimintakulttuurit törmäämään: kohtaamaan, tutustumaan, ymmärtämään toisiaan ja verkostoitumaankin. Konkreettisempaa lähtökohtana ja tavoitteena oli etsiä ja löytää osapuolille yhteisiä nimittäjiä ja intressejä. Puitteet olivat ainutlaatuiset. Verkostoja oli luomassa uusi, puolueeton, ketterä ja epäbyrokrattiseksi itsensä profiloitunut toimija, jonka edustajille maksettiin kyseisestä työstä palkkaa. Toisaalta taas kunnianhimoiset tavoitteet uudesta BUG-yhteistyöstä ja eTampereen luonne määräaikaisena ohjelmana toivat omat haasteensa sosiaaliseen pääomaan liittyvän tavoitteiston suhteen.

Odotukset uudesta yhteistyöstä olivat korkealla. eTampereen tavoitteena oli koota, uudelleenorganisoida ja mobilisoida kehittämisresursseja niin julkisen hallinnon, yritysten kuin korkeakoulumaailman taholtakin, sekä saada aikaan konkreettista yhteistyötä näiden ryhmien välille. Ohjelman tavoitteiden saavuttaminen vaati mainituilta sidosryhmiltä halua ja kykyä uudenlaiseen, laajaan yhteistyöhön, sitoutumista ohjelmalle asetettuihin tavoitteisiin sekä kykyä nähdä oman edun ja lyhyen tähtäimen hyötyjen ohitse. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että edellisessä alaluvussa kuvaillun kehittäjäheimon kaltaiset, voimakkaan kognitiivisen sosiaalisen pääoman yhteisöt toimintakulttuureineen asetettiin ”törmäyskurssille” opettelemaan keskinäistä yhteistyötä ja intressien yhteensovittamista.

eTampereen tapauksessa erot heimojen/sidosryhmien ajattelussa, arvoissa ja toimintakulttuurissa (kehitysnäkemyksessä) konkretisoituivat suhtautumisessa ohjelman tavoitteisiin sekä näiden saavuttamiseksi määriteltyihin keinoihin. Hieman

karrikoiden voidaan todeta, että jokaisella sidosryhmällä oli oma, tietynlainen yhteistyön kulttuurinsa ajattelu- ja toimintatapoineen, jonka erityisyyttä ja etäisyyttä toisten ajatteluun mahdolliset ennakkoluulot saattoivat vielä korostaa. Ennakkoluulot ilmenivät aineistossa muun muassa epäluottamuksena toisten sidosryhmien ajattelu- ja toimintatapoja ja kykyä kohtaan, ja vaikeuttivat osaltaan uuden yhteistyön synnyttämistä. eTampereen palaute ja arvioinnit on luonnollisesti kirjoitettu ohjelman tavoitteiden toteuttamisen ja toteutumisen näkökulmasta, joten niistä kuultaa läpi erityisesti alkuperäisen liikkeellepanijan, ohjelman suunnitteluryhmän, ajatukset ja odotukset muita kohtaan. Vaikka ohjelmaa toteuttamaan haluttiin juuri tietyt sidosryhmät, niiden erityispiirteet ja oma kulttuuri ja niistä nousevat erilaiset kehittämisen painotukset nähtiin pitkälti negatiivisessa valossa.

Business-university-government -osapuolten toimintaa ohjaavat ja rajaavat erilaiset tottumukset ja lainalaisuudet, jotka voivat omalta osaltaan vaikeuttaa uuden, halutun kaltaisen yhteistyön syntymistä. Julkisen sektorin toimijoita pidettiin yleisesti 'perustyön' tekijöinä, joiden toimintakulttuuria leimasi – erityisesti eTampereen kaltaisen ohjelman näkökulmasta tarkasteltuna – byrokrania, kahlitsevat rutiinit ja velvollisuudet, päätöksenteon hitaus, luovuuden ja uskalluksen puute sekä haluttomuus kyseenalaistaa vallitsevia tulkintoja tai toimintamalleja. Reviiriajattelu oli heille ominaista: omista rooleista ja tehtävistä haluttiin pitää kiinni, olemassa olevia rajoja ja rakenteita kunnioitettiin, eikä kiinnostusta oman ruudun ulkopuoliseen työhön juuri ollut (vrt. Sotarauta et al. 2003, 118–119). Jälkimmäiseen nähtiin toki vaikuttavan osaltaan senkin, että esimerkiksi taloudellisia kannustimia tai vastaavasti 'pelotteita' ei voinut käyttää, vaan motivaation ja sitoutumisen täytyi tulla henkilöstä tai organisaatiosta itsestään.

Osin samoilla negatiivisilla piirteillä, sisäänpäinkääntyneisyydellä, toiminnan yleisellä vanhakantaisuudella ja hallinnon jäähmydellä, luonnehdittiin myös korkeakoulumaailmaa. Yhteistä julkisen sektorin kanssa oli aikakäsitys, jossa asiat tapahtuivat hitaammin kuin mihin esimerkiksi yritysmaailman puolella oli totuttu. Lisäksi usein korostui myös vaatimus tietyn, pidemmän aikavälin toiminnan ensisijaisuudesta nopeamman, taloudellisen hyödyn tavoittelun sijaan. Korkeakoulujen kohdalla tämän näkyi esimerkiksi keskusteluna perusopetuksen ja -tutkimuksen sekä markkinälähtöisemmän ja samalla myös lyhytnäköisemmän tutkimuksen suhteesta (ks. mm. Tervo 2004). eTampereen tiimoilta korkeakouluilta odotettiin enemmän kiinnostusta, aktiivisuutta ja kontakteja yritys yhteistyön ja käytännön sovellutusten suuntaan.

BUG-yhteistyön osapuolista yritykset erottuivat selkeimmin omaksi ryhmäkseen, sillä niiden toimintaa ohjasivat liike- ja talouselämän lainalaisuudet. Siinä mis-

sä esimerkiksi julkisten toimijoiden tulee ajatella yhteistä etua ja toiminta tähtää kauemmas tulevaisuuteen, yritysten toimintaa ohjaavat omat taloudelliset intressit ja toiminnan aikajänteet olivat muihin sidosryhmiin verrattaessa lyhyemmät. Yhteistyön suuntia ja tavoitteita pohdittaessa yritykset odottivat selkeyttä, käytännönläheisyyttä ja konkretiaa pelkän strategiapuheen sijaan. Uuden talouden heimona näkökulmasta yritysten heikkoudeksi voitiin lukea kyvyttömyys ja/tai haluttomuus irtautua nykyhetkestä ja tunnistaa vaihtoehtoisia kehittämistapoja, kun taas yritykset odottivat uuden talouden heimolta visioimisen sijaan konkreettisempia suunnitelmia ja näkyviä tuloksia (Sotarauta et al. 2003, 117–118).

Tavoitteiden yhteensovittamisen ja toiminnan koordinoimisen onnistumista pohdittaessa havaitaan, että sujuvaa kompromissia ei saatu aikaiseksi, vaikka sellaiseen pyrkimisestä paljon opittiinkin. Sosiaalisen pääoman kognitiivinen ulottuvuus ei vahvistunut sidosryhmien välillä toivotulla tavalla, vaikka sille pyrittiin luomaan edellytyksiä rakenteellisen ulottuvuuden vahvistamisen kautta. Tampereen määrittelemä ja tarjoama ’yhteinen’ päämäärä ei palvellut tarpeeksi hyvin sidosryhmien omia tarpeita ja tavoitteita. Toisaalta jo lähtötilanne oli haastava: jotta sidosryhmät saataisiin kiinnostumaan eTampereen kaltaiseen ohjelmaprosessiin osallistumisesta ja antamaan sille aikaansa ja energiaansa, heille pitäisi tarjota tilaa ja mahdollisuuksia toimia omista lähtökohdistaan käsin, toteuttaa itseään ja intressejään projektin puitteissa. Samalla toiminnan koordinoijan on kuitenkin huolehdittava siitä, että toiminta kanavoituu oikeaan suuntaan eikä kokonaisuus ole ristiriitainen. Onnistuminen edellyttää myös sitä, että tavoitetasot ja toiminnan rytmi saadaan mitoitettua oikein, eli kunkin toimijan näkökulmasta sopivaksi. Liian alhaiset tavoitteet voivat latistaa kehittämistoimintaa, kun taas liian suurelliset visiot ja tavoitteet saatetaan todeta oikean suuntaisiksi, mutta epärealistisiksi tai ainakin liian kaukana päivittäisestä tekemisestä ja kokemisesta oleviksi. Tällöin hyvätkään ajatukset eivät välttämättä pääse konkretisoitumaan päämäärätietoiseksi tekemiseksi. Toiminnan rytmi puolestaan viittaa siihen, että huolimatta pitkälle katsovista tavoitteista ohjelman tulisi pystyä tuottamaan myös lyhyen aikavälin onnistumisia, jotka eivät kuitenkaan jäisi irrallisiksi vaan niiden tulisi olla selkeästi julkituotavissa ja yhdistettävissä laajempaan tavoitteeseen ja sen saavuttamiseksi tehtävään työhön. Tämä menettely antaisi toimijoille uskoa tekemiseen ja auttaisi laajemman, pidemmän aikavälin tavoitteen konkretisoinnissa. (vrt. emt. 138–140.)

eTampere pyrki edistämään sidosryhmiensä yhteistyötä ja sen edellytyksiä saamalla sosiaalisen pääoman rakenteelliseen ulottuvuuteen, eli yksinkertaisesti järjestämällä ihmisille mahdollisuuksia tavata toisiaan. Tavoitteena oli etsiä osapuolten välille yhteisiä nimittäjiä ja intressejä sekä oppia ja lisätä ymmärrystä toisten

ajattelu- ja toimintatapoja sekä -kulttuureita kohtaan. Tässä ei kuitenkaan onnistuttu toivotulla tavalla, mitä selittävät erot kullekin sidosryhmälle ominaisessa kognitiivisessa sosiaalisessa pääomassa. eTampere-verkostoa kokonaisuutena tarkasteltaessa havaitaan, että vakiintuneille verkostoilla ja yhteistyösuhteille tyypillinen sosiaalisen pääoman relationaalinen ulottuvuus jäi verkostossa vahvistumatta ja siten pieneneen rooliin tässä tutkimuksessa. Voidaan siis väittää, että sosiaalisen pääoman ulottuvuuksien tärkeys ja vaikuttavuus sekä ulottuvuuksien välinen suhde vaihtelevat riippuen tapauksesta. eTampereen kohdalla kyseessä oli lähtökohdiltaan ja intresseiltään eriävien osapuolten uusi yhteistyö sekä edellytysten luominen sille, joten on luonnollista että juuri kognitiivinen ulottuvuus, kullekin ryhmälle yhteisiä piirteitä sisältävä kategoria, nousi tarkastelun keskipisteeseen.

Osapuolten intressit, edellä luonnehditut sidosryhmien ajattelu- ja toimintatavat sekä näiden ja eTampere-ohjelman vaatimukset ja odotukset kohtasivat ohjelmaa toteutettaessa. Oman lisänsä tähän toivat sosiaaliin suhteisiin ja niiden muodostumiseen vaikuttavat tekijät, joista osan merkitystä ohjelmakonteksti erityispiirteineen vain korosti.

8.3.3 Sosiaaliin suhteisiin vaikuttavat tekijät ohjelmakontekstissa

Sosiaalinen pääoma on tiiviisti kytköksissä sosiaaliin suhteisiin, toisin sanoen sosiaaliseen vaihtoon, joten sosiaalisen pääoman kehittymiseen vaikuttavat samat tekijät kuin sosiaalisten suhteiden muodostumiseen. Nahapietin ja Ghoshalin (1998, 256) mukaan tällaisia tekijöitä ovat muun muassa vuorovaikutus (*interaction*), aika (*time*), keskinäinen riippuvuus (*interdependence*) sekä ryhmän kiinteys (*closure*). eTampereen kohdalla niin ohjelmallisuus sille ominaisine piirteineen kuin ohjelman tavoitteenasettelukin korostivat näiden, vuorovaikutukselle reunaehtoja luovien ja sitä säätelevien tekijöiden roolia ja merkitystä.

Sosiaalinen pääoma lisääntyy ja vahvistuu käytön myötä. Samalla se on akkumulatiivinen resurssi, joten aikaan liittyvistä tekijöistä muun muassa sosiaalisten suhteiden ja rakenteiden vakaus ja jatkuvuus edistävät kaikkien sosiaalisen pääoman ulottuvuuksien kehittymistä. Esimerkiksi kognitiivinen ulottuvuus jaettuine merkityksineen sekä relationaalinen ulottuvuus, ja sen osa-alueista erityisesti luottamus, vaativat runsaasti aikaa ja vuorovaikutusta vahvistuakseen.

Keskinäisriippuvuus ja ryhmän kiinteys vaikuttavat myös sosiaalisten suhteiden kehittymiseen, ja ovat merkittävässä roolissa erityisesti organisaatioiden kaltaisten, selkeästi rajattujen yhteisöjen sisäisen sosiaalisen pääoman luomisessa ja ylläpidossa.

Colemanin (1990, ks. Nahapiet & Ghoshal 257) mukaan sosiaalisen pääoman kehittymistä hidastavat ja jo olemassa olevaa pääomaa kuluttavat ne tekijät, jotka tekevät ihmisistä riippumattomampia toisistaan. Suuremman riippuvaisuuden voikin katsoa lisäävän vuorovaikutusta ja toimivan siten sosiaalista pääomaa ja sen kognitiivista ja relationaalista ulottuvuutta vahvistavana tekijänä. Relationaalista ulottuvuutta vahvistaa myös ryhmän kiinteys: suljetun ja rajatun verkoston katsotaan tehostavan tiedonkulkua ja ylläpitävän (yleistynyttä) vastavuoroisuutta ja siten edistävän ryhmälle ominaisten normien syntyä ja myös luottamuksen kehittymistä (vrt. Coleman 1988, Nahapiet & Ghoshal 1998, ks. Koivumäki 2008, 87).

Sosiaalisen pääoman kehittymiselle on erittäin tärkeää myös verkostojen yhteyksien vahvuus, moniulotteisuus ja vastavuoroisuus (Nahapiet & Ghoshal 1998, 258). Ulottuvuuksista varsinkin kognitiivinen ja relationaalinen ulottuvuus syntyvät ja vahvistuvat ajan myötä; vuorovaikutuksen, yhteistyön, yhdessä olemisen sekä näistä oppimisen myötä. Nahapietin ja Ghoshalin (1998) näkökulmassa suhteiden vakaus, keskinäisriippuvaisuus selvä roolijako sekä ’turvallinen’ byrokratia ovat positiivisia, sosiaalista pääomaa synnyttäviä ja voimistavia tekijöitä, vaikka he samanaikaisesti tiedostavat ja allekirjoittavat edellä kuvatun kaltaisten tiiviiden, tiheiden suhteiden yhteisöjen riskit.

Todellisuudessa ei ole kuitenkaan usein mahdollisuutta toimia edellä kuvattujen ihanteiden mukaan. eTampereen tapauksessa jo käytettävissä ollut aika ja ohjelman määräaikaisuus hankaloittivat sosiaalisen pääoman kognitiivisen ja relationaalisen ulottuvuuden vahvistumista. Halutun kaltaisen muutoksen läpivieminen tiedettiin toki haasteelliseksi, mutta prosessi osoittautui silti odotettua hitaammaksi. Ohjelman päätyttyä myönnettiin, että viisi vuotta oli vallinneissa oloissa riittämätön aika toteuttaa tavoiteltu prosessi eli käynnistää toimintaa, synnyttää ja vakiinnuttaa sektorirajat ylittäviä verkostoja sekä oppia ja omaksua uusia ajattelu- ja toimintamalleja, juurruttaa näitä jokapäiväiseen toimintaan sekä realisoida kaikki tämä konkreettiseksi, päämäärätietoiseksi tekemiseksi. Käytettävissä ollutta aikaa nakersi käytännössä myös se, että ohjelman kesto oli luonnollisesti tiedossa jo alusta alkaen ja sen lähestyessä loppuaan osa toimijoista jättäytyi pois tai kohdisti resurssiaan jo seuraaviin haasteisiin. Määräaikaisuus ja lyhytkestoiset projektisyklit ja -rahoitukset vaikeuttavatkin nimenomaan uusien toimijoiden menestymistä kentällä, kun taas vanhojen ja koeteltujen, verkostonsa jo vakiinnuttaneiden toimijoiden asema ennemminkin vahvistuu (Kivelä et al. 2007, 31–32).

Vaihtoehtoisesti voidaan myös haluta toimia juuri toisin, perinteisiä ajattelu- ja toimintamalleja rikkoen ja haastaen. eTampereen kaltaisissa kehittämishankkeissa ja -ohjelmissa, joissa määräaikaisuus sekä pyrkimys laajaan ja poikkeusteolliseen yhteis-

työhön ja uusien yhteistyökumppanien etsimiseen asettavat omat haasteensa sosiaalisen pääoman synnylle ja kehittymiselle (vrt. sosiaaliin suhteisiin vaikuttavat tekijät), liikkeelle lähdetään käytännössä vastakkaisesta suunnasta: on olemassa visio ja tavoitteet, joita jakamaan ja joiden eteen ponnistelemaan tarvitaan uusia yhteistyökumppaneita ja yhteistä tahtotilaa. Kun toimijoilla tai uusilla potentiaalisilla yhteistyökumppaneilla ei ole yhteistä (vuorovaikutus-)historiaa eikä välttämättä valmiuksia, aikaa tai todellista tarvetta ja sen myötä motivaatiota luoda sitä, on hankala luoda vahvaa pohjaa sosiaalisen pääoman kognitiiviselle ja relationaaliselle ulottuvuudelle. eTampere-ohjelmassa tämä puute korvautui osin keskeisten toimijoiden voimakkaan kognitiivisen sosiaalisen pääoman ja sitä ilmentäneen yhteisen kehitysnäkemyksen (vrt. Sotarauta et al. 2003) myötä, mutta tuli toisaalta näkyviin erilaisten toimintakulttuurien ja voimakkaiden ryhmäidentiteettien törmätessä ohjelman yrittäessä laajentaa verkostoaan yli tieteenala- ja organisaatorajojen.

Toisaalta on hyvä muistaa, että sosiaalisen pääoman luomiseksi tehtävien investointien tuotto on aina epävarmaa, ja varsinkin kognitiivisen ja relationaalisen sosiaalisen pääoman ylläpito on kallista. Sosiaalisen pääoman perusedellytyksistä esimerkiksi jatkuva vuorovaikutus vaatii sitä tukevia instituutioita (Nahapiet & Ghoshal 1998, ks. Koivumäki 2008, 87), jollaiseksi eTampereen kaltaisen välittäjän ja vauhdittajan voi tässä tapauksessa laskeakin. Lisäksi tulee huomioida, että verkostot eivät rakennu tyhjästä, vaan ne tarvitsevat aina jonkinlaisen jäseniään yhdistävän tekijän, ytimen, jonka ympärille organisoitua ja joka muodostaa perustason myös verkoston rajautumiselle (vrt. Nahapiet & Ghoshal 1998, 261). eTampereen tapauksessa pyrittiin luomaan edellytyksiä nimenomaan uuden yhteistyön synnylle, ja aloite verkostoitumiseen tuli 'ulkopuolelta'. Verkostoja pyrittiin synnyttämään ohjelman itsensä, eli käytännön tasolla eTampere-toimiston, toimesta. Ohjelma toimi siis verkostojen kokoonkutsujana ja alullepanijana, ja pyrki aktiivisesti pohtimaan ja etsimään osapuolille yhteisiä nimittäjiä verkostojen peruskiveksi. Yhteistyötä ei kuitenkaan haluttu synnyttää väkisin tai pitää yllä keinotekoisia ja itsetarkoituksellisia verkostoja. Jos varsinaista substanssia, yhteistä tavoitetta tai muuta verkostoa koossapitävää, saati keskinäisriippuvuutta, ei kokoontumisissa löytynyt tai muuten ehtinyt muodostua, verkoston annettiin raueta eikä tapahtunutta pidetty kovin suurena menetyksenä.

9 eTampere osana Tampereen kehittämisen jatkumoa

9.1 Metodien ja lähestymistavan soveltuvuudesta

Metodiseksi välineeksi valitsemani toimijaverkkoteoria sopi mielestäni hyvin eTampere-ohjelman verkostojen rakentumisen kuvaamiseen. Aluksi monimutkaiselta käsittekokoelmalta vaikuttanut teoria avautui erityisesti Michel Callonin (1986a & 1986b) toimijaverkkoteorian keskeisiä käsitteitä ja periaatteita esitelleiden ja soveltaneiden tutkimusten myötä. Aino Palmrothin vahvasti Callonin ja Bruno Latourin edellä mainittuihin oppeihin nojannut väitöstutkimus (2004) auttoi huomaamaan, kuinka selkeästi projektin elinkaaren ja verkoston muotoutumisen voi toimijaverkkoteorian avulla kuvata, ja rohkaisi minua rakentamaan tutkimukseni selkärangan juuri käännöksen vaiheiden jäljittämisestä ja käännöskertomuksista.

Toimijaverkkoteoriaa ja erityisesti käännöksen käsitettä soveltamalla etsin verkostoitumisprosessista kiinnekohtia sosiaalisen pääoman muodostumisen, vaikuttavuuden ja ”katoamisen” elinkaarelle. Pystyin osoittamaan eTampere-ohjelman verkostojen rakentamisen kriittiset kohdat ja onnistuin purkamaan verkoston muotoutumisen prosessin yksityiskohtaisesti siten, että minun oli helppo paikantaa keskeiset solmukohdat ja analysoida niitä sosiaalisen pääoman ja sen ulottuvuuksien avulla. Toimijaverkkoteorian mukaan pelkkä analyttinen kuvaus itsessään olisi riittänyt, mutta halusin yhdistää nämä kaksi toisiaan tukevaa ja täydentävää verkostokeskeistä lähestymistapaa.

Toinen teoreettinen tavoitteeni liittyi sosiaaliseen pääomaan. Halusin avata ja havainnollistaa käsitettä rakenteellisen, relationaalisen ja kognitiivisen ulottuvuuden kautta sekä ilmentämällä ja konkretisoimalla niitä vaiheita ja prosesseja, joissa sosiaalinen pääoma tai sen puute oli merkittävässä roolissa. Analysoin sosiaalisen pääoman ja sen ulottuvuuksien näkökulmasta niitä käytäntöjä, joiden kautta eTampere pyrki luomaan edellytyksiä sosiaalisen pääoman synnylle ja vahvistumiselle. Osoitin sosiaaliin suhteisiin vaikuttavien tekijöiden avulla, kuinka haastava – ja onnistuessaan hedelmällinen – eTampereen kaltaisen kehittämisohjelman konteksti on sosiaalisen pääoman näkökulmasta.

Tekemäni rajaukset niin käsitteiden, näkökulmien kuin esimerkiksi aineiston keruun suhteen autoivat pitämään tutkimuksen kompaktina, mutta samanaikaisesti

jättivät monta kiinnostavalta vaikuttanutta polkua avaamatta. Toisaalta olisin voinut paneutua moneen käsitteeseen tai tutkimusprosessin yhteydessä esiin nousseeseen teemaan, kuten esimerkiksi kehitysnäkemyksen rooliin, strategiaretoriikkaan tai vaikkapa eTampereen suunnitteluprosessin dynamiikkaan perinpohjaisemmin, tai tarkastella ohjelmaa pelkästään yhdestä näkökulmasta. Tutkimukseni painopiste muuttui työn aikana siten, että keskeiseksi tarkastelutasoksi nousi yksilötason sijaan ryhmätason sosiaalinen pääoma. Pois rajautuivat myös eTampereen aikana luotujen ”näkyvätköiden” verkostojen ja kontaktien seuraaminen ja selvittäminen, sekä sellaisten tilanteiden yksityiskohtainen jäljittäminen ja analysointi, joissa jotain eTampereesta opittua olisi sittemmin sovellettu toisessa yhteydessä, esimerkiksi vaikkapa Luovan Tampereen tai Avoimen Tampereen yhteydessä. Myös ohjelman yhteydessä usein toistuneet puheet siitä, että todelliset vaikutukset muun muassa sosiaalisen pääoman ja rakenteiden suhteen aineellistuvat ja tulevat esiin vasta vuosien, jopa vuosikymmenten kuluttua ohjelman päättymisestä, jäivät todentamatta. Muun muassa näiltä katvealueilta, erityisesti oppimis- ja jatkumotematiikan sekä ohjelmien laadullisten vaikutusten arvioinnin parista löytyy paljon potentiaalia ja toisaalta myös haasteita mahdolliselle jatkotutkimukselle, puhuttiinpa sitten yksityiskohtaisesta, esimerkiksi diskurssianalyttisestä tutkimuksesta tai laajemmasta, tamperelaisia kehittämisohjelmia vertailevasta ja ohjelmaperusteista kehittämistä arvioivasta tutkimuksesta.

Toimijaverkkoteoria on hyvin empirialähtöinen lähestymistapa, joten sen avulla saavutetut tulokset ovat tyystin riippuvaisia tutkijan valinnoista; erityisesti tutkimuksen kohteen rajauksesta, aineistosta sekä siitä, kuinka tutkija sitä tulkitsee. Tiedostan, että suurimmat puutteet tutkimuksessani liittyvät kohteen rajaukseen, eräiden käsitteiden monitahoisuuteen ja ehkä myös joidenkin näkökulmien valintaan, eivät siihen kuinka olen toimijaverkkoteoriaa tai sosiaalista pääomaa tulkinut ja soveltanut. En pyrkinyt selvittämään ”koko totuutta” tai lähestynyt aihetta määrällisesti massiivisen aineiston keräämisen kautta, vaan keskityin tiettyihin aineiston esiin nostamiin prosesseihin ja näkökulmiin, jotka pyrin kuvaamaan ja analysoimaan mahdollisimman yksityiskohtaisesti ja johdonmukaisesti, ratkaisuni perustellen. Tämä oli yksi työni johtoajatuksista, ja sen vuoksi koko tutkimusprosessin kirjoittaminen läpinäkyväksi oli mielestäni paitsi oikea, myös välttämätön valinta, jotta tekemäni valinnat perusteluineen sekä päättelyketju tulisivat näkyviin.

9.2 eTampere paikallisen toimintakulttuurin ilmentäjänä ja uudistajana

Tutkimukseni taustalla olleen Suomen Akatemian tutkimusprojektimme (ks. luku 2.1) tavoitteena oli tuoda esiin ja analysoida paikan ja paikallisuuden, tässä tapauksessa siis Tampereen ja tamperelaisuuden merkitystä sosiaalisen pääoman prosesseissa; toisin sanoen tuoda näkyviin yhteistyön ja verkostoitumisen paikallisia lähtökohtia sekä paikalliselle (toiminta-)kulttuurille tyypillisiä käytäntöjä. Nämä tulevat ilmi erityisesti silloin, kun tarkastelua laajennetaan eTampereä edeltäneisiin ja ohjelman jälkeisiin tapahtumiin.

eTampere kytkeytyy monikerroksiseen murrosvaiheeseen. Ohjelma toimi pioneerina uuden aluepolitiikan, sen soveltamisen, toimintatapojen ja tavoitteiden asettamisen suhteen. Samalla se toteutti omalta osaltaan kansallisten ja ylikansallisten tekijöiden ohjaamaa elinkeinorakenteen murrosta, missä Tampere jatkoi siirtymäänsä teollisuuskaupungista tietoyhteiskuntakaupungiksi. Toisaalta taas ohjelma heijasteli toiminnassaan ja tavoitteenasettelussaan jo kauan tamperelaisessa kehittämisessä, yhteistyössä ja päätöksenteossa vallinneita ajattelu- ja toimintatapoja.

Eräs merkittävä tekijä eTampereen toteutumisen taustalla oli yksinkertaisesti innostus. Tämä innostus ei kuitenkaan syntynyt tyhjästä, vaan sen taustalla oli taidokkaasti laadittu visio Tampereesta tietoyhteiskunnan kärkikaupunkina koko maailman mittakaavassa. Visio haki inspiraatiota aina Finlaysonilla 1882 sytytetystä Pohjoismaiden ensimmäisestä sähkövalosta asti edeten nopeasti nykypäivään ja Nokian kommunikaattorin kehittämiseen Tampereella. Näin eTampere asetti itsensä Tampereella aiemmin toteutettujen suurhankkeiden, muun muassa Särkänniemen elämyspuiston ja konsertti- ja kongressikeskus Tampere-talon kanssa samaan jatkumoon, johon voidaan lukea kuuluvaksi myös yliopistojen ja esimerkiksi TV2:n saaminen Tampereelle. Edellä mainittuja ei yhdistä niinkään aihepiiri, vaan ne kaikki olivat rohkeasti ja määrätietoisesti toteutettuja, osin innovatiivisiakin kehittämishankkeita, joilla rakennettiin ja päivitettiin myös Tampereen identiteettiä. Näiden aikanaan kiisteltujen ja kritisoitujen, mutta läpi runnottujen, ja sittemmin arvonsa osoittaneiden hankkeiden toteutumisen mahdollistivat tuolloin Erkki Lindforsin ja Pekka Paavolan kaltaiset vahvat kaupunginjohtajat, joiden tukena oli nopean päätöksenteon mahdollistanut niin sanottu aseveliakseli. Aseveliakselilla viitattiin suurimpien valtuustoryhmien eli kokoomuksen ja sosiaalidemokraattien tiiviiseen yhteistyöhön ja asioiden huolelliseen valmisteluun. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että ryhmät olivat usein neuvotelleet asiat jo ennakkoon valmiiksi niin ryhmänjohtajien kesken kuin valtuustoryhmissäkin, joten valtuustossa pystyttiin päättämään

asioista nopeasti ja ilman ristiriitoja. (Laine & Peltonen 2003 & 2005.) Samankaltainen yksimielisyys vallitsi myös silloin, kun eTampere esiteltiin valtuustoryhmien puheenjohtajille (ks. luku 5.2.1), jolloin hyväksyntä ohjelmalle saatiin kivittomasti ja ohjelma sai kaipaamansa ripeän startin.

eTampere leimautui visionsa kautta näkyvästi tamperelaiseksi, kuten jo ohjelman nimestäkin voidaan havaita. Ohjelman visio Tampereesta tietoyhteiskunnan kärki-kaupunkina herätti keskustelua, aktivoi ja mobilisoi toimijoita sekä määritteli sen tavoitteen, Tampereen halutun tulevaisuuden, jonka saavuttamiseksi resurssit kohdennettaisiin. Tällä kertaa tavoitteet haluttiin määrittellä itse, omista lähtökohdista ja vahvuuksista ponnistaen. Ohjat aiottiin selkeästi ottaa omiin käsiin, sillä aiemmin, kuten Pertti Haapala (2005, 179–180) hivenen yksinkertaistaen esittää, Tampereen menestystä aina kaupungin perustamisesta nykypäivään asti on osaltaan ohjannut onni ja sattumakin: tehdyt valinnat ovat voineet nousta odottamattoman suureen rooliin vasta myöhemmin ja sillä tavoin, että yhteyttä alkuperäisiin aikeisiin ei ole enää välttämättä voinut suoraan osoittaa.

Ehkä tärkeimpänä yksittäisenä menestystekijänä Tampereella Haapala (emt.) nostaa esiin pitkäaikaisen ja vahvan uskon koulutuksen merkitykseen, joka aikanaan johti muun muassa yliopistojen perustamiseen Tampereelle ja niiden toiminnan kehittämiseen. Tämä usko ja sen perusteella tehdyt satsaukset ovat kantaneet hedelmää, vaikka niiden taustalla ei ole aina ollut selkeitä, kohdennettuja strategioita tai pidemmän aikavälin tavoitteita ja visiota. (emt.) Ne astuivat suureen rooliin vasta 1990-luvun puolivälissä maanlaajuisen taantumän jälkimainingeissa, jolloin tietope-rustaisen talouden merkitys tunnistettiin myös Tampereella. Jo olemassa olleet rakenteet ja instituutiot tukivat hyvin uutta ajattelua, joten Tampere onnistui sopeutumaan nopeasti muutokseen (vrt. Sotarauta & Kostiainen 2005). Muutosta ja sen omaksumista edesauttoi uuden suunnan legitimointi ja virallistaminen strategioihin ja ohjelmiin, jotka puolestaan mahdollistivat aiempaa tehokkaamman resurssien ja tavoitteiden koordinoinnin sekä niiden määrätietoisen keskittämisen tietyille sektoreille. Näin suunnitelmista tuli virallinen, julkituotu osa Tampereen tulevaisuutta.

eTampereen ja ohjelman aikalaisten, niin strategioiden kuin muidenkin ohjelmien myötä Tampereella otettiin käyttöön uusia ajattelu- ja toimintatapoja. Jo pelkäs-tään strategisen ajattelun vakiintuminen auttoi kehittämistoimien ja -resurssien kohdentamisessa ja vakiinnuttamisessa valituille aloille kuten asiantuntemukseen, teknologiaan, innovaatioihin ja tietoon, institutionaalisen tiheyden kasvattamisessa uusien kehittämistoimijoiden myötä, uusien yhteistyöfoorumien ja -verkostojen synnyttämisessä sekä yleisen tavoitetaso nostamisessa aiempaa kunnianhimoisem-paan suuntaan (Kostiainen & Sotarauta 2003, 430).

9.3 eTampereen perintö

Tänä päivänä ohjelmaperusteinen (alue-)kehittäminen on vakiintunut erääksi kehittämisen standardiksi ja tietoyhteiskunta niin käsitteenä kuin sovelluksinakin siirtynyt arkipäiväistymisen myötä taustalle. Vuosina 2001–2005 toteutettu tietoyhteiskuntaohjelma ei tunnu enää maailman relevanteimmalta asialta. Satunnaista kulkijaa eTampere-ohjelmasta muistuttaa Tampereen katukuvassa vain logo joidenkin julkisten internetpäätteiden kyljessä sekä kotitalouksia palveleva neuvontapiste eTupa. Viimeisimpänä – alkuvuonna 2014 – katukuvasta poistui eTampereen symboliksi noussut Tampereen kaupunginkirjaston ympäri kaupunkia liikkunut kirkkaankeltainen internetbussi Netti-Nysse, joka ehti liki kolmentoista vuoden ajan toteuttaa ”elämäntehtävänsä” tietoyhteiskunnan ovenavaajana toimimalla paikkana, jossa voi tutustua tietokoneisiin ja internetiin.

eTampere-ohjelma tuotti hankkeidensa kautta lisäresursseja tietoyhteiskuntakehitykseen ja onnistui luomaan pysyviäkin rakenteita. Ohjelman hankkeiden kokonaisvolyymi ylitti tavoitteensa, mutta elinkeinopoliittiset vaikutukset jäivät asetettuja tavoitteita vähäisemmiksi, ja ohjelmatoiminnan vaikutukset kohdistuivat lähinnä sosiaalisen pääoman vahvistamiseen ja kehittämiseen. (Niinikoski et al. 2006, 46.) Tutkimuksessani olenkin keskittynyt siihen, millaisin keinoin eTampere pyrki toteuttamaan tavoitettaan *business-university-government* -yhteistyön kehittämisestä sekä luomaan edellytyksiä sosiaalisen pääoman synnylle ja kehittymiselle, kuinka tässä onnistuttiin sekä siihen, millaisia kokemuksia prosesseista toimijoille kertyi. Teemat ovat yhä ajankohtaisia ja koetaan tärkeiksi, sillä eTampereen seuraajat Luova Tampere (2006–2011) ja Avoin Tampere (2012–2018) pyrkivät sosiaalisen pääoman sekä julkisen sektorin, yritysten ja korkeakoulujen välisen yhteistyön suhteen samankaltaisiin tavoitteisiin, luoden siten pitkäjänteisyyttä ja jatkuvuutta tamperelaiseen kehittämiseen.

eTampere näki verkostot ja niiden toimivuuden resurssina ja keskeisenä kilpailukyyn (dynaamisena) elementtinä, joten ohjelma halusi korostaa verkostojen, yhteistyön ja niille edellytysten luomisen merkitystä. Pitkäjänteisenä tavoitteena oli luoda jatkuvan ja kehittämisorientoituneen, omista lähtökohdista tapahtuvan organisoitumisen ja uudistumisen mahdollistavia toimintamalleja. eTampere-suunnitelmassa kiteytyi se, kuinka Tampere pyrki kehittymään ja parantamaan kilpailukykyään ja siten vastaamaan muun muassa alueellistumisen ja itseuudistumisen trendien haasteisiin: haluttu tulevaisuus oli selvillä ja yhteiset tavoitteet määritelty, samoin keinot niiden saavuttamiseksi. Visio korosti Tampereen rohkeutta sekä kykyä uudistua ja sopeutua, kuitenkin omiin vahvuuksiin ja perinteisiin nojaten. Yhteistyötä

organisoitaessa ja resursseja mobilisoitaessa kuitenkin havaittiin, että toimijakentän heterogeenisuus tekee itseuudistumisesta ja -uudistamisesta hankalaa.

Resurssien käytön maksimoiminen edellyttää laajaa osallistumista. Jotta ohjelmaan ja sitä toteuttaviin hankkeisiin olisi helpompi sitoutua, tulisi potentiaalisten yhteistyökumppaneiden intressit huomioida jo suunnitteluvaiheessa. Varmimmin tämä toteutuisi siten, että heidät otettaisiin mukaan suunnitteluprosessiin, jonka tulisi olla mahdollisimman laaja sekä valmiiden mallien ja tavoitteiden tarjoamisen sijaan aidosti vuorovaikutteinen (vrt. Niinikoski et al. 2006, 49). eTampereen tapauksessa kritiikkiä suunnitteluprosessin toteuttamisesta kuultiin erityisesti yrityksiltä, joiden mielestä parantamisen varaa oli varsinkin tiedonkulussa sekä osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksissa.

Toisaalta laajempi osallistaminen vaatii enemmän aikaa ja resursseja, ja kaikkia tyydyttävän ratkaisun etsiminen voi olla raskas prosessi. Samalla saatetaan menettää suunnittelussa ja päätöksenteossa rohkean ja nopean etenemisen mahdollisesti tuotama kilpailuetu. Eräs eTampereen kiistattomista onnistumisista ja vahvuuksista – ja vastakkaisesta näkökulmasta tarkasteltuna heikkouksista – oli se kollektiiviseksi laajennut innostus, jopa hurmoshenki, jolla mittavan ja kunnianhimoisen kehittämisohjelman suunnittelu- ja päätöksentekoprosessi vietiin ripeässä tahdissa alusta loppuun vuonna 2000. Tämä prosessi, kuten koko eTampere-ohjelmakin, toimii hyvänä esimerkkinä aluekehittämisen uusista aalloista; hallinnan lisääntymisestä, omaehtoisuudesta ja itseuudistumisesta. Jälkimmäisellä viittaen tutkimuksessani kykyyn sopeutua aktiivisesti ja joustavasti, omista lähtökohdista ja tarpeista käsin muuttuvaan ympäristöön ja suuntaamaan nopeasti politiikkaa uusien mahdollisuuksien näyttäytyessä (vrt. Kostiainen 2008, 135).

eTampereen toimijat puhuivat ohjelmasta usein ”harjoituksena” tai ”avauksena” (ks. esim. Paaajanen 2005 ja Seppälä 2005). Se voi tuntua vähättelyltä kun ottaa huomion ohjelman kokoluokan ja tavoitteet, mutta pitää sisällään myös totuuden: eTampere oli Tampereen ensimmäinen elinkeinopoliittinen ohjelma ja toimi pelinavaajana myös yritysten, korkeakoulujen ja julkisen sektorin määrätietoisien yhteistyön suhteen. Ohjelma tiedosti roolinsa pioneerina ja luonteensa suuren mittakaavan oppimisprosessina, joten eTampere-toimisto keräsi, ja arvioinnit tuottivat, paljon informaatiota ja kokemuksia toimintakulttuurien törmäyttämisestä, yhteistyöstä ja oppimisesta niin ohjelman aikana kuin sen jälkeen.

Tulokset voivat näyttää aluksi ympäröiväiltä: julkisen hallinnon, yritysten ja tutkimuksen välisen yhteistyön luominen oli haasteellista. Esimerkiksi osapuolten eriävien intressien, toimintakulttureiden sekä kehitysnäkemyksien yhteensovittaminen ei onnistunut toivotulla tavalla siitä yksinkertaisesta syystä, että toimijoiden

intressit, toimintakulttuurit ja kehitysnäkemykset erosivat niin paljon toisistaan. Eli vahvistiko ohjelma vain jo aiemmin olemassa olleita ennakkoluuloja? Tarkemmassa tarkastelussa huomataan kuitenkin, että eTampere onnistui myös lähentämään osapuolia ja toimintakulttuureita ja löytämään yhteisiä nimittäjiä näiden välille. Taustalla kunnianhimoinen ja vahva visio toimi keskustelunavaajana ja loi omalta osaltaan edellytyksiä tietoisuuden, ymmärryksen ja asenteiden muuttamiselle (Niinikoski et al. 2006, 46). Ohjelman myötä esiin nousseet erot toimintakulttuurien luonteenpiirteissä, esimerkiksi sidosryhmien suhtautumisessa tavoitteenasetteluun taas auttoivat, ja auttavat jatkossakin, tehokkaammassa ohjelmasuunnittelussa ja voivat siten lieventää törmäysten vaikutuksia tulevaisuudessa.

Verkostoista ja yhteistyöstä puhuttaessa keskeisiä teemoja olivat joustavuus, pysyvyys ja jatkuvuus. Uudessa aluekehittämisessä painotetaan horisontaalisten, avoimien, joustavien ja nopeaan reagointiin kykenevien verkostojen merkitystä. eTampereen yhteydessä korostettiin erityisesti avoimien, epävirallisten, ”puolueettomien” ja byrokratian ulkopuolella olevien, tarvittaessa hankkeeksi tai ohjelmaksi järjestäytyvien verkostojen ja disorganisaatioiden roolia eTampereen kaltaisten projektien synnyttämisessä. Toisaalta taas ohjelman toivottiin tuottavan myös sellaisia verkostoja ja rakenteita, jotka vakiintuisivat ja pystyisivät jatkamaan toimintaansa myös ohjelmakauden päätyttyä. Esimerkiksi eTampereen loppuarviointi (Niinikoski et al. 2006, 50) muistuttaa, että ohjelmatoiminnan kautta voidaan luoda ja vahvistaa institutionaalisia rakenteita ja siten aikaansaada rakenteellisesti pysyviä uudistuksia. Ohjelmien toteutuksessa ja ohjauksessa tulisikin raportin mielestä kiinnittää huomiota siihen, että aikaansaadut tulokset voidaan säilyttää ja toimintaa edelleen kehittää myös ohjelman päätyttyä (emt.). Yksi kysymys onkin, kuinka vakiinnuttaa ja pitää ”valmiustilassakin” yllä nopeaan reagointiin kykeneviä, byrokratiasta vapaita, ”tuoreina” ja muuntautumiskykyisenä pysyviä verkostoja. Pystytäänkö ohjelman avulla luotujen puitteiden pysyvyys turvaamaan, kun ohjelma ei enää jatka verkoston tukemista esimerkiksi rahoituksen tai työvoiman tarjoamisen muodossa? Niin sosiaalinen pääoma kuin verkostotkin surkastuvat käyttämättöminä ja molemmat tarvitsevat jonkinlaisen ytimen, substanssin tai yhdistävän tekijän, joka aktivoi tai pitää niitä koossa. Jos toimijoiden välillä ei ole mitään tällaista tai keskinäisriippuvuutta, muuttuu verkoston ylläpito keinotekoiseksi ja samalla hankalammaksi ja kalliimmaksi. Tällöin voidaankin kysyä, tulisiko verkoston antaa raueta.

Pysyvyys- ja konkreettisuusteemaan liittyy myös keskustelu ohjelman ja yleensäkin kehittämisen tuloksista ja niiden mitattavissa olemisen merkityksestä. Kuten olen edellä todennut, kehittämisohjelmien tavoitteet ovat yleensä luonteeltaan strategisia ja yleisiä, pidemmän aikavälin vaikutuksia, joista suuri osa on vielä välillisiä-

kin eli ne eivät siten ole suoraan yhdistettävissä ohjelmaan. eTampere-ohjelma ilmoitti jo suunnitelmassaan, että modernin tietoyhteiskuntahankkeen toteuttaminen on ennemminkin ”monipuolista yhteistyötä eri toimijoiden kesken ja henkisen pääoman kasvattamista” kuin ”seinien rakentamista ja yhteen paikkaan sidottua toimintaa” (eTampere-suunnitelma 2000, 2–3). Kuitenkin osa toimijoista kaipasi ohjelmalta ja sen hankkeilta myös konkreettisempaa tekemistä ja tavoitteita: käytännön sovelluksiin kytkeytyviä hankkeita, jotka tuottavat nopeasti realisoituvia, helposti todennettavissa olevia ja eTampereeseen yhdistettäviä tuloksia. Tällaiset tavoitteet ja niiden toteutuminen olisivat olleet tärkeitä muun muassa siksi, että ne olisivat motivoineet toimijoita osallistumaan ja sitoutumaan. Näin ne olisivat toimineet verkostojen rakentumisen ja laajenemisen peruskivinä ja kenties turvanneet työrauhaakin ponnistelussa kohti pidemmän aikavälin tavoitteita.

eTampere-ohjelman suunnittelu ja toteuttamisvaiheiden analyysi nosti esiin hankke- ja ohjelmatoimintaan sekä yleensäkin kehittämiseen liittyviä vastakkainasetteluja ja kahtiajakoja. Ensivilkaisulla ne voivat näyttää päämäärättömältä sekä -pyörittelyltä; sekoitukselta itsestäänselvyksiä ja ristiriitaisuuksia, kamppailua ja tasapainoilua uuden aluekehittämisen ihanteiden ja perinteisemmän tekemisen välillä. Toisaalta ne kuvastavat hyvin todellisuutta: ohjelmaperusteinen kehittäminen on jatkuvien valintojen tekemistä. eTampere-ohjelma ja sen toimijat kuten ohjelman suunnittelijat, päätöksentekijät ja sidosryhmät tekivät omansa, muun muassa arvoihinsa, tietämykseensä ja resursseihinsa nojaten.

Valintojen oikeellisuudesta ja kaikesta niihin kytkeytyvästä voi ja pitää ehdottomasti keskustella, mutta pelkkä kritisointi ei tuo suurta lisäarvoa. Kyse on lopulta oppimisesta, eikä sen merkitystä kehittämistoiminnassa voine liäksi korostaa, varsinkin kun Tampere on vakiinnuttanut ohjelmaperusteisen kehittämisen keskeiseksi toimintamallikseen. Ohjelmia strategisesta näkökulmasta tarkastellut Arto Haveri (1995, 159) tarkoittaa oppimisella informaation siirtoa ajallisesti toisiaan seuraavien tapahtumien välillä sekä sitä, että vastaanottaja ottaa tämän informaation huomioon omassa toiminnassaan. Käytännössä oppiminen näkyy siten, että projektien, hankkeiden ja muiden kehittämistoimenpiteiden välillä on jonkinlainen yksittäiset osat toisiinsa kytkevä yhdistävä tekijä, dynamiikka (emt.).

eTampere ja sitä seuranneita kehittämisohjelmia, Luovaa Tampere ja Avointa Tampere yhdistävät nimenomaan laajaan ja monipuoliseen yhteistyöhön ja verkostoitumiseen liittyvät tavoitteet. Edellä mainitulla ”ohjelmaketjulla” sekä ohjelmien säännöllisellä arvioinnilla on pyritty luomaan kehittämisjatkumo sekä eräänlainen jatkuva oppimisprosessi, jossa vaihtuvien pääteemojen, esimerkiksi tietoyhteiskuntakehitykseen ja luoviin aloihin panostamisen rinnalla ja alaisuudessa

satsataan kilpailukyvyn dynaamisiin elementteihin ja niiden kehittämiseen; pyritään luomaan yksittäisten, selkeiden tulevaisuudenvisioiden sijaan sellaista kapasiteettia ja sellaisia kompetensseja (vrt. Haveri 1995), jotka antavat valmiuksia epävarmuuden hallintaan sekä toimintaympäristön muutoksiin sopeutumiseen. Tällaisia ovat esimerkiksi eri toimijoille yhteiset arvot, intressit ja toimintatavat, joiden varaan voidaan rakentaa myös konkreettisempaa yhteistyötä ja kehittämistä. Ajattelutavan mukaan tekeminen ja siihen kytkeytyvät (vuorovaikutus-)prosessit ja niiden yhteydessä oppiminen voivat olla tärkeämpiä kuin itse lopputulos. eTampere-ohjelman lopullinen arvo näkyikin siinä vaikeasti mitattavissa olevassa panoksessa, jonka ohjelma pystyi tähän jatkumoon antamaan, ja jota olen pyrkinyt tutkimuksessani havainnollistamaan.

10 Lähteet

Kirjallisuus

- Ahlqvist, Toni (2008): Alueellisen muutoksen teknologiat: Informaatiotalouden rakentuminen Varsinais-Suomessa 1985–2001. *Annales Universitatis Turkuensis*, sarja C 266. Turku: University of Turku.
- Alvesson, Mats (2002): *Understanding Organizational Culture*. London: Sage.
- Becher, Tony (1989): *Academic Tribes and Territories. Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*. Milton Keynes: The Society for Research into Higher Education & Open University Press.
- Bhandari, Humnath & Yasunobu, Kumi (2009): What Is Social Capital? A Comprehensive Review of a Concept. *Asian Journal of Social Science* 37 (3), 480–510.
- Bloor, David (1999): Anti-Latour. *Studies in the History and Philosophy of Science* 30 (1), 81–112.
- Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. New York: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre (1986): The Forms of Capital. Teoksessa Richardson, John G. (toim.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 241–258.
- Burt, Ronald (1992): *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Callon, Michel & Latour, Bruno (1981): Unscrewing the Big Leviathan: How Do Actors Macrostructure Reality. Teoksessa Knorr-Cetina, Karin & Cicourel, Aaron (toim.): *Advances in Social Theory and Methodology. Toward an Integration of Micro and Macro Sociologies*. London: Routledge, 277–303.
- Callon, Michel; Law, John & Rip, Arie (1986): *Mapping the Dynamics of Science and Technology*. London: Macmillan Press.
- Callon, Michel (1986a): The Sociology of Actor-Network: The Case of Electric Vehicle. Teoksessa Callon, Michel; Law, John & Rip, Arie (toim.): *Mapping the Dynamics of Science and Technology*. London: Macmillan Press, 19–34.
- Callon, Michel (1986b): Some Elements of the Sociology of Translations: Domestication of the Callops and Fishermen of St Brieuc Bay. Teoksessa Law, John (toim.): *Power, Action and Belief. A New Sociology of Knowledge?* London: Routledge, 196–233.
- Callon, Michel (1991): Techno-economic Networks and Irreversibility. Teoksessa Law, John (toim.): *A Sociology of Monsters. The Sociological Review. Monograph* 38, 132–161.
- Callon, Michel (1992): The Dynamics of Techno-economic Networks. Teoksessa Coombs, Rod; Saviotti, Paolo & Walsh, Vivien (toim.): *Technological Change and Company Strategies: Economic and Social Perspectives*. London: Academic Press, 72–102.
- Callon, Michel (toim.) (1998): *The Laws of the Markets*. Oxford: Blackwell.

- Callon, Michel (1999): Actor-Network Theory - the Market Test. Teoksessa Law, John & Hassard, John (toim.): Actor Network Theory and After. Oxford: Blackwell Publishers, 181–195.
- Cannone, Mauro (2009): Searching for Social Capital. Teoksessa Häkli, Jouni & Minca, Claudio (toim.): Re-placing Trust and Social Capital. Aldershot: Ashgate, 37–67.
- Castells, Manuel (1996): The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I. Malden (MA): Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel (1997): The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. II. Malden (MA): Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel (1998): End of Millennium. The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. III. Malden (MA): Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel & Himanen, Pekka (2001): Suomen tietoyhteiskuntamalli. Sitra nro 242. Helsinki: WSOY.
- Castree, Noel (2002): False Antitheses? Marxism, Nature and Actor Networks. Antipode 34 (1), 111–146.
- Cicourel, Aaron (1973): Cognitive Sociology. Harmondsworth: Penguin Books.
- Cohen, Don & Prusak, Laurence (2001): In Good Company. How Social Capital Makes the Organizations Work. Boston (MA): Harvard Business School Press.
- Coleman, James (1987): Norms as Social Capital. Teoksessa Radnitzky, Gerard & Bernholtz, Peter (toim.): Economic Imperialism. New York: Paragon, 133–135.
- Coleman, James (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. American Journal of Sociology 94, 95–120.
- Collins, Harry & Yearley, Stephen (1992): Epistemological Chicken. Teoksessa Pickering, Andrew (toim.): Science as Practice and Culture. Chicago: University of Chicago Press, 301–326.
- Elovaara, Pirjo (2004): Angels in Unstable Sociomaterial Relations: Stories of Information Technology. Ronneby: Blekinge Institute of Technology.
- Eskola, Hannu (2005): eTampere tekijänsä arjessa. Ohjelmajohtajien kommentit: Teknologiaan veturiohjelmat. Viitattu 2.2.2010.
http://www.etampere.fi/ohjelma/ohjelma/kommentit_veturiohjelmat
- Eriksson, Päivi (1999): ...on aika tehdä lopullinen ratkaisu... Strateginen johtaminen ja osallistuminen tietoyhteiskunnan kaupungeissa. Teoksessa Eriksson, P. & Vehviläinen, M. (toim.) Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat. Jyväskylä: SoPhi, 32–52.
- Fine, Ben (1999): The Developmental State Is Dead – Long Live Social Capital. Development and Change 30 (1), 1–19.
- Fine, Ben (2010): Theories of Social Capital: Researchers Behaving Badly. London: Pluto.
- Florida, Richard (2002): The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life. New York: Basic Books.
- Foley, Michael W. & Eswards, Bob (1999): Is it Time to Disinvest Social Capital? Journal of Public Policy 19 (2), 141–173.
- Fukuyama, Francis (1995): Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. London: Hamish Hamilton.
- Gardner, Howard (1995): Leading Minds. An Anatomy of Leadership. New York: Basic Books.
- Gittell, Ross & Vidal, Avis (1998): Community Organizing: Building Social Capital as a Development Strategy. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Granovetter, Mark (1973): The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78 (8), 1360–1380.
- Granovetter, Mark (1992): Problems of Explanation in Economic Sociology. Teoksessa Nohria, Nitin & Eccles, Robert (toim.): *Networks and Organizations: Structure, Form and Action*. Boston: Harvard Business School Press, 25–56.
- Haapala, Pertti (2005): History of Tampere: The Very Long Road to Informational City. Teoksessa Kasvio, Antti & Anttiroiko, Ari-Veikko (toim.): *e-City – Analysing Efforts to Generate Local Dynamism in the City of Tampere*. Tampere: Tampere University Press, 163–182.
- Hacking, Ian (1992): The Self-Vindication of the Laboratory Science. Teoksessa Pickering, Andrew (toim.): *Science as Practice and Culture*. Chicago: The University Press of Chicago, 29–64.
- Hacking, Ian (1999): *The Social Construction of What?* Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Hadjimichalis, Costis & Hudson, Ray (2006): Networks, Regional Development and Democratic Control. *International Journal of Urban and Regional Research* 30 (4), 858–872.
- Hanifan, Lyda J. (1916): The Rural School Community Center. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 67, 130–138.
- Harvey, David (1996): *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Cambridge (MA): Blackwell.
- Haveri, Arto (1995): *Ohjelmat menestystekijänä: strateginen lähestymistapa*. Tampere: Finnpublishers Oy.
- Haveri, Arto & Majoinen, Kaija (1995): *Seudulliset kehittämissuunnitelmat ja niiden arviointi*. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Haveri, Arto & Anttiroiko, Ari-Veikko (2009): Kuntajohtaminen: haasteena paikallisten kilpailu- ja yhteistyösuhteiden hallinta. Teoksessa Karppi, Ilari & Sinervo, Lotta-Maria: *Governance – uuden hallintatavan jäsentyminen*. Tampereen yliopisto: Hallintotieteiden keskus, 199–211.
- Hogg, Michael A. & Abrams, Dominic (1988): *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*. London: Routledge.
- Häkli, Jouni & Minca, Claudio (2010): Introduction. Teoksessa Häkli, Jouni & Minca, Claudio (toim.): *Re-placing Trust and Social Capital*. Aldershot: Ashgate, 1–10.
- Häkli, Jouni (2009): Johdatus hallinnan alueellisuuteen. Itsenäinen osuus artikkelissa Häkli, Jouni; Karppi, Ilari & Sotarauta, Markku (2009): *Alueellinen muutos ja sen hallinta*. Teoksessa Karppi, Ilari & Sinervo, Lotta-Maria: *Governance – uuden hallintatavan jäsentyminen*. Tampereen yliopisto: Hallintotieteiden keskus, 129–133.
- Häkli, Jouni & Poutiainen, Timo (2010): “Let There Be Light” – Narratives of Tampere Industrial History from Electric Light to the eTampere Programme. Teoksessa Rantanen, Keijo (toim.): *Living Industrial Past: Perspectives to Industrial History in the Tampere Region*. Tampere Museums Publications 110. Tampere: Tammerprint Oy, 73–89.
- Häkli, Jouni; Karppi, Ilari & Sotarauta, Markku (2009): *Alueellinen muutos ja sen hallinta*. Teoksessa Karppi, Ilari & Sinervo, Lotta-Maria (toim.): *Governance – uuden hallintatavan jäsentyminen*. Tampereen yliopisto: Hallintotieteiden keskus, 127–158.
- Inkpen, Andrew C. & Tsang, Erik W.K. (2005): Social Capital, Networks and Knowledge Transfer. *Academy of Management Review* 30 (1), 146–165.

- Jacobs, Jane (1961): *The Life and Death of Great American Cities*. New York: Random House.
- Jessop, Bob (1995): The Regulation Approach, Governance and Post-Fordism: Alternative Perspectives on Economical and Political Change? *Economy and Society* 24 (3), 307–333.
- Kautonen, Mika (2006): *The Regional Innovation System Bottom-up: A Finnish Perspective*. Acta Universitatis Tamperensis 1167. Tampere: Tampere University Press.
- Kivelä, Päivi; Kolehmainen, Jani & Sisiäinen, Martti (2007): Työllisyysprojekti toimijaverkkona. *Sosiologia* 1/2007, 19–34.
- Koivumäki, Jaakko (2008): Työyhteisöjen sosiaalinen pääoma. Tutkimus luottamuksen ja yhteisöllisyyden rakentumisesta ja merkityksestä muuttuvissa valtioiden asiantuntijaorganisaatioissa. Tampere University Press, Tampere.
- Kortelainen, Jarmo (2003): Hybridinen maailma topologisissa tiloissa: toimijaverkkoajattelun maantiedettä. *Alue ja ympäristö* 32 (2), 2–11.
- Kostiainen, Juha (2008): Kaupunkiseutujen innovaatiopolitiikka ja itseuudistuminen. Teoksessa Mustikkamäki, Nina & Sotarauta, Markku (toim.): *Innovaatioympäristön monet kasvot*. Tampere: Tampere University Press, 132–158.
- Kostiainen, Juha & Sotarauta, Markku (2003): Great Leap or Long March to Knowledge Economy: Institutions, Actors and Resources in the Development of Tampere, Finland. *European Planning Studies* 11 (4), 415–438.
- Kotter, John P. (1995): *Leading Change: Why Transformation Efforts Fail*. Harvard Business Review 73 (2), 59–67.
- Kumlin, Staffan & Rothstein, Bo (2005): Making and Breaking Social Capital: The Impact of Welfare-State Institution. *Comparative Political Studies* 38, 339–365.
- Laine, Markus & Peltonen, Lasse (2003): *Ympäristökysymys ja aseveliaksi. Ympäristön politisoituminen Tampereella vuosina 1959–1995*. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy.
- Laine, Markus & Peltonen, Lasse (2005): Regime Stability and Restructuration: From Industrial to Informational City. Teoksessa Kasvio, Antti & Anttiroiko, Ari-Veikko (toim.): *e-City – Analysing Efforts to Generate Local Dynamism in the City of Tampere*. Tampere: Tampere University Press, 345–389.
- Latour, Bruno (1987): *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers Through Society*. Milton Keynes: Open University Press.
- Latour, Bruno (1988): *The Pasteurization of France*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Latour, Bruno (1996a): *Aramis, or the Love of Technology*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Latour, Bruno (1996b): On Actor-network Theory. A Few Clarifications. *Soziale Welt. Zeitschrift für Sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis* 47 (4), 369–381.
- Latour, Bruno (1999a): On Recalling ANT. Teoksessa Law, John & Hassard, John (toim.): *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell Publishers, 15–26.
- Latour, Bruno (1999b): *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge (MA): Harvard University Press Cambridge.
- Latour, Bruno (1999c): *Factures/Fractures: From the Concept of Network to that of Attachment*. *RES 36: Anthropology and Aesthetics* 36 (Autumn), 20–31.
- Latour, Bruno (2004): *Politics of Nature. How to Bring the Sciences into Democracy*. Cambridge (MA): Harvard University Press.

- Latour, Bruno (2005): *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno (2006): *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Tampere: Vastapaino.
- Laurier, Eric & Philo, Chris (1999): X-Morphising: Review Essay of Bruno Latour's *Aramis, or the Love of Technology*. *Environment and Planning A* 31 (6), 1047–1071.
- Law, John (1988). *The Anatomy of a Sociotechnical Struggle: The Design of the TSR2*. Teoksessa Elliott, Brian (toim.): *Technology and Social Process*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 44–69.
- Law, John (1992): Notes on the Theory of the Actor-Network: Ordering, Strategy and Heterogeneity. *Systems Practice* 5/1992, 379–93.
- Law, John (1997): *Traduction/Trahison: Notes on ANT*. Viitattu 15.1.2008.
<http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/law-traduction-trahison.pdf>
- Law, John (1999): *After ANT: Topology, Naming and Complexity*. Teoksessa Law, John & Hassard, John (toim.): *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell Publishers, 1–14.
- Law, John & Mol, Annemarie (toim.) (2002): *Complexities. Social Studies of Knowledge Practises*. Durham: Duke University Press.
- Lee, Stuart & Roth, Wolff-Michael (2001). How Ditch and Drain Become a Healthy Creek: Representations, Translations and Agency during the Re/Design of a Watershed. *Social Studies of Science* vol. 31 (3), 315–356.
- Lehtimäki, Hanna (2000): *Strategiatarina kaupungista ja sen toimijoista*. *Acta Universitatis Tamperensis* 746. Tampere: Tampere University Press.
- Leskinen, Jaakko (2000): Michel Callon ja sosiologian materialisointi. Tutkimuskohteena teknologian muutoksen dynamiikka. Teoksessa Lemola, Tarmo (toim.): *Näkökulmia teknologiaan*. Helsinki: Gaudeamus, 176–192.
- Linnamaa, Reija (2004): *Verkostojen toimivuus ja alueen kilpailukyky*. HAUS kehittämisskeskus Oy: HAUS-julkaisuja 1/2004. Tampere: Cityoffset Oy.
- Lähteenmäki-Smith, Kaisa & Steineke, Jon Moxnes (2003): *eTampere: Building an Electronic Pathway to the Future? Evaluation of eTampere*. Nordregio Electronic Paper 2003:4. Viitattu 8.4.2010.
<http://www.nordregio.se/en/Publications/Publications-2003/eTampere-Building-an-electronic-pathway-to-the-future/>
- Mastop, Hans & Faludi, Andreas (1997): *Evaluation of Strategic Plans: The Performance Principle*. *Environment and Planning B: Planning and Design* Vol. 24, 815–832.
- Mishler, Elliot (1999): *Storylines: Craftartists' Narratives of Identity*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Moisio, Sami (2012): *Valtio, alue, politiikka. Suomen tilasuhteiden sääntely toisesta maailmansodasta nykypäivään*. Tampere: Vastapaino.
- Mohan, Giles & Mohan, John (2002): *Placing Social Capital*. *Progress in Human Geography* 26 (2), 191–210.
- Murdoch, Jonathan (1998): *The Spaces of Actor-Network Theory*. *Geoforum* 29 (4), 357–374.
- Murdoch, Jonathan (2001): *Ecologising Sociology: Actor-network Theory, Co-construction and the Problem of Human Exemptionalism*. *Sociology* 35 (1), 111–133.
- Mäkinen, Marko (1994): *Aluepolitiikka Euroopan unionissa ja sen jäsenmaissa Suomen näkökulmasta*. Tampereen yliopisto. Aluetieteen laitos, julkaisuja B 66. Tampere.
- Nahapiet, Janine & Ghoshal, Sumantra (1998): *Social Capital, Intellectual Capital and Organizational Advantage*. *Academy of Management Review* 23 (2), 242–266.

- Neuvonen-Rauhala, Marja-Liisa (2009): Työelämälähtöisyyden määrittäminen ja käyttäminen ammattikorkeakoulun jatkotutkintokokeilussa. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 367. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House
- Niinikoski, Marja-Liisa; Uusikylä, Petri; Wiik, Maarit & Hjelt, Mari (2006): eTampere-tietoyhteiskuntaohjelman loppuarviointi 15.2.2006.
- Oesch, Klaus & Paajanen, Reijo (2000): Tampereen tietoyhteiskuntapilotti – toimintasuunnitelma (version 7.0) 10.8.2000.
- Ottila, Eero (2005): eTampere asiantuntijan silmin: eTampere ja yritysten odotukset. Viitattu 8.11.2010.
http://www.etampere.fi/caset/caset_bisnes/bhtanalyysit#bisnes
- Paajanen, Reijo (2005): Haastattelu eTampere-sivuilla. Viitattu 15.8.2013.
http://www.etampere.fi/historia/etampere_historia
- Palmroth, Aino (2004): Käännösten kautta kollektiiviin. *Tuuliosuuskunnat toimijaverkkoina*. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Sciences* 268. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Peltola, Taru (2007): Empirian ja teorian vuoropuhelu. Teoksessa Laine, Markus; Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.): *Tapaustutkimuksen taito*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 111–129.
- Pickering, Andrew (1993): The Mangle of Practice. Agency and Emergence in the Sociology of Science. *American Journal of Sociology* 99 (3), 559–589.
- Pikkarainen, Eetu (2004): Merkityksen ongelma kasvatustieteessä. Lähtökohtia pedagogisen toiminnan semioottiseen analyysiin. *Acta Universitatis Ouluensis Scientiae Rerum Socialium* E69. Oulu: Oulu University Press.
- Portes, Alejandro (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology* 24, 1–24.
- Poutiainen, Timo & Häkli, Jouni (2009): Trust in Translation: The Role of Place and Vision in Building the eTampere Programme Network. Teoksessa Häkli, Jouni & Minca, Claudio (toim.): *Re-placing Trust and Social Capital*. Aldershot: Ashgate, 121–146.
- Putnam, Robert (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton (N.J.): Princeton University Press.
- Putnam, Robert (2000): *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Riipinen, Mari (2006): Maankäytön oikeutus paikallisyhteisöissä. *Sosiaalisen pääoman valta ja skaala*. *Alue ja ympäristö* 35 (1), 37–49.
- Ruuskanen, Petri (2003): Verkostotalous ja luottamus. *SoPhi* 78. Jyväskylä: Kopijyvä Oy.
- Scott, John W. (2004): The Northern Dimension: “Multiscalar” Regionalism in an Enlarging European Union? Teoksessa Kramsch, Olivier & Hooper, Barbara (toim.): *Cross-Border Governance in the European Union*. London: Routledge, 135–156.
- Seppä, Marko (2005): eTampere-tekijänsä arjessa. Ohjelmajohtajien kommentit: Sähköisen liiketoiminnan tutkimuskeskus eBRC. Viitattu 5.2.2010.
http://www.etampere.fi/ohjelma/ohjelma/kommentit_ebrc
- Seppälä, Jari (2005): eTampere-tekijänsä arjessa. Ohjelmajohtajien kommentit: Infocity. Viitattu 15.8.2013.
http://www.etampere.fi/ohjelma/ohjelma/kommentit_infocity
- Siisiäinen, Martti (2003): One Concept, Two Approaches: Bourdieu and Putnam on Social Capital. *International Journal of Contemporary Sociology* 40 (2), 183–202.

- Siisiäinen, Martti (toim.) (2005): OWi auki? Työllisyysuhanke toimijaverkkona pienillä paikkakunnilla. Jyväskylän yliopiston sosiologian julkaisuja 70.
- Sotarauta, Markku; Linnamaa, Reija & Suvinen, Nina (2003): Tulkitseva kehittäminen ja luovat kaupungit – verkostot ja johtajuus Tampereen kehittämisessä. Sente-julkaisu 16/2003. Tampereen yliopisto, Alueellisen kehittämisen tutkimusyksikkö / Tekniikan Akateemisten Liitto TEK ry. Tampere: City Offset Oy.
- Sotarauta, Markku & Kostiainen, Juha (2005): Organising for Futures in the City-Region of Tampere: Network Management and the Enabling Development Model. Teoksessa Kasvio, Antti & Anttiroiko, Ari-Veikko (toim.): e-City – Analysing Efforts to Generate Local Dynamism in the City of Tampere. Tampere: Tampere University Press, 219–249.
- Sotarauta, Markku (2009): Aluekehittäminen Suomessa – näkymiä menneeseen ja tulevaan. Itsenäinen osuus artikkelissa Häkli, Jouni; Karppi, Ilari & Sotarauta, Markku (2009): Alueellinen muutos ja sen hallinta. Teoksessa Karppi, Ilari & Sinervo, Lotta-Maria (toim.): Governance – uuden hallintatavan jäsentyminen. Tampereen yliopisto: Hallintotieteiden keskus, 128–133.
- Stähle, Pirjo & Sotarauta, Markku (2003): Alueellisen innovaatiotoiminnan tila, merkitys ja kehityshaasteet Suomessa – loppuraportti. Eduskunnan kanslian julkaisu 3/2003. Tulevaisuusvaliokunta, teknologian arviointija 15. Helsinki.
- Tajfel, Henri (1981): Human Groups and Social Categories. Cambridge: Cambridge University Press.
- Teittinen, Henri (2009): Näkymätön ERP. Taloudellisen toiminnanohjauksen rakentuminen. Jyväskylä Studies in Business and Economics 69. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Tervo, Hannu (2004): Rakkaudesta teknologiaan. Toimijaverkostonäkökulma Oulun IT-keskittymän rakentumiseen ja toimintaa. Acta Universitatis Lapponia 76. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.
- Tsai, Wenpin & Ghoshal, Sumantra (1998): Social Capital and Value Creation: The Role of Intrafirm Networks. *Academy of Management Review* 41 (4), 464–476.
- Vartiainen, Perttu (1998): Suomalaisen aluepolitiikan kehitysvaiheita. Helsinki: Sisäasiainministeriö, aluekehitysosasto.
- Viljamaa, Kimmo; Lahtinen, Henri & Valkonen Jaakko (2012): Luova Tampere -ohjelman loppuarviointi. Viitattu 16.5.2013.
http://www.luovatampere.fi/arkisto/materiaali/Luova%20Tampere%20ohjelman%20loppuarviointiraportti_29_02_2012-1.pdf
- Viteli, Jarmo (2005): eTampere-tekijänsä arjessa. Ohjelmajohtajien kommentit: eTampere-toimisto. Viitattu 9.2.2010.
http://www.etampere.fi/ohjelma/ohjelma/kommentit_toimisto
- Virtanen, Maria (2004a): Oppiminen eTampere-ohjelmassa. eTampere-tietoyhteiskuntaohjelmien kokemuksia vuosilta 2000–2003. Tampereen yliopisto, Tietoyhteiskuntainstituutti (16.1.2004).
- Virtanen, Maria (2004b): Mitä eTampere-ohjelman jälkeen? eTampere-tietoyhteiskuntaohjelman osahjelmien kurkistus tulevaisuuteen kesällä 2004. Tampereen yliopisto, Tietoyhteiskuntainstituutti (19.8.2004).
- Woolcock, Michael (1998): Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Theory and Society* 27 (1), 151–208.

- Woolcock, Michael (2000): Sosiaalinen pääoma: menneisyys, nykyisyys, tulevaisuus. Teoksessa Kajanoja, Jouko & Simpura, Jussi (toim.): Sosiaalinen pääoma: globaaleja ja lokaaleja näkökulmia. Stakes raportteja 252. Saarijärvi: Gummerus kirjapaino Oy, 25–56.
- Ylijoki, Oili-Helena (1998): Akateemiset heimokulttuurit ja noviisien sosialisointi. Tampere: Vastapaino.
- Åkerman, Maria (2006): Tiedon tuotannon käytännöt ja ympäristöpoliittinen toimijuus. Acta Universitatis Tamperensis 1139. Tampere: Tampere University Press.
- Åkerman, Maria (2009): Hybridit ja ympäristön politiikka. Teoksessa Massa, Ilmo (toim.): Vihreä teoria – ympäristö yhteiskuntateorioissa. Helsinki: Gaudeamus, 238–260.

Internet-lähteet

- Avoin Tampere – Avoimesti innovoiden. Viitattu 16.5.2013.
<http://www.avointampere.fi/ohjelma>
- BioneXt-ohjelma. Viitattu 14.4.2009.
<http://www.bionext.fi>
- BioneXt-loppuraportti ”Innovaatioita ihmisten hyvinvointiin” 2011. Viitattu 16.5.2013.
http://www.bionext.fi/data/File/BioneXt_2003-2010.pdf
- eTampereen alkutaival 2001. Viitattu 14.10.2013.
http://www.etampere.fi/etre_old/esittely/index.tpl?id=121.html
- eTampereesta eteenpäin 2005. Viitattu 27.9.2008.
http://www.etampere.fi/etre_old/tapahtumat/nayta.tpl?id=386.html
- eTampere-kortti 2009a. Viitattu 16.9.2009.
<http://www.tampere.fi/ekortti/palvelut/index.htm>
- eTampere-kortti 2009b. Viitattu 16.9.2009.
http://www.etampere.fi/etre_old/palvelut/kansalaisille.tpl?id=24.html
- eTampere-tietoyhteiskuntaohjelma 2001–2005 yhteenveto. Viitattu 12.2.2010.
http://www.tampere.fi/tiedostot/5jITzmVnj/etampere_yhteenveto.pdf
- Eurooppa-neuvosto, puheenjohtajavaltion päätelmät, Lissabon 23.-24.3.2000.
 Viitattu 14.5.2010.
http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_fi.htm#I
- Kaikem paree Tampere -kaupunkistrategia. Viitattu 16.5.2013.
http://www.tampere.fi/tiedostot/58f5pF51f/kaupunkistrategia_2005-2016.pdf
- Luova Tampere 2013. Viitattu 16.5.2013.
<http://www.luovatampere.fi/index.php/palvelut.html>
<http://www.luovatampere.fi/>
- Nasdaq-indeksi 2012. Viitattu 23.9.2013.
<http://chovanec.files.wordpress.com/2012/07/nasdaq-bubble.png>
- Netti-Nyssen historiaa. Viitattu 20.8.2009.
<http://www.tampere.fi/kirjasto/nettinysse/historia.htm>
- Netti-Nyssen toiminta päättyy. Viitattu 18.2.2014.
<http://kirjasto.tampere.fi/kirjastot-ja-aukiolot/netti-nysse/>
- Sosiaalisen pääoman paikallinen muodostuminen 2004. Viitattu 20.2.2014.
<https://www.jyu.fi/erillis/agoracenter/tutkimus/old/acprojektit/soca/tutkimusprojektit/hakli>

Tampereen teknillisen yliopiston historiaa 2013. Viitattu 27.2.2014.

<http://www.tut.fi/fi/tietoa-yliopistosta/avainasiat/historiaa/index.htm>

Viitattu sanomalehtiaineisto (Aamulehti)

- 14.10.2000 Tampere rynnistää kohti tietoyhteiskunnan huippua, talous, s. 14 (Veikko Vuorikoski)
- 15.1.2001 Vain paras kelpaa eTampereelle, talous (palstanpää), s. 13 (Veikko Vuorikoski)
- 3.5.2001 eKiihdyttämö ampuu yrityksiä kasvu-uralle, talous, s.16 (Matti Litukka)
- 5.5.2001 Pelle Peloton lähtee, artikkelit, s.2 (Matti Apunen)
- 14.5.2001 Tietoyhteiskunta nousee pyörille Tampereella, talous, s. 12 (Veikko Vuorikoski)
- 22.6.2001 Kommunikaattorin isä luo tietämysteknologiaa Hermiassa, talous, s. 11 (Markus Pirttijoki)
- 3.9.2001 E-Tampereen tutkimus on kiinni käytännössä, alakerta, s.2 (Antti Kasvio)
- 22.9.2001 Köyhissä kunnissa opetuksen laatu ja taso voivat kärsiä, kotimaa, s.10 (Sirpa Patronen)
- 4.10.2001 Talouden hiipuminen ei huolestuta e-hengen innoittamia projektin nokkamiehiä, talous, s. 12 (Hanna Hyväri)
- 6.2.2002 Konkretiaa, pääkirjoitus, s. 2
- 6.2.2002 E-Tampereen luotava lisää palveluja ja koulutusta, talous, s. 12 (Kari Asikainen)
- 13.2.2002 Osaamista ei tule hetkessä, mielipide, sivu 4 (Juha Kostiainen)
- 17.6.2002 Paikoilleen ei auta jämähtää, talous, s. 10 (Veikko Vuorikoski)
- 17.6.2002 Menestystä vain varrella virran, talous (palstanpää), s. 10 (Veikko Vuorikoski)
- 19.6.2002 Internetiä kehittävä W3C-järjestö perustaa aluetoimiston Tampereelle, talous, s. 14 (Veikko Vuorikoski)
- 20.6.2002 Kaupunginjohtaja Rantanen korosti e-Tampereen tavoitteita, Tampere & naapurit, s. 9 (Markku Leppänen)
- 4.8.2002 Miksi e on Tampereen kyljessä? sunnuntai, s. 19 (Anu Hankaniemi)
- 14.8.2002 ETampere hakee oikeutustaan, artikkelit, s. 2
- 30.8.2002 E-Tampere toivoo yrityksiltä ideoita ja kärsivällisyyttä, talous, sivu 16 (Tiina Rajamäki)
- 11.9.2002 E-Tampere yhä ajankohtaisempi, mielipide, s. 4 (Juha Kostiainen)
- 21.9.2002 Terveysteknologiasta uusi valttikortti Tampereelle, s. 1 (Vesa Vanhalakka, Helena Saari)
- 28.12.2002 Kulttuuripolitiikka, osallistuminen ja eTampere, kulttuuri (lukijalta) s. 24 (Juha Kostiainen)
- 14.1.2003 Ahkera e-kortin käyttäjä voisi saada alennusta palveluista, talous / innovaatio, s. 12 (Kari Happonen)
- 22.1.2003, E-Tampere houkutteli uusia rahoittajia, talous, s. 11 (Laura Mattila)
- 11.3.2003, Keksijän sielu ja yrittäjän sydän, talous / innovaatio (kolumni), s. 15 (Hannu Eskola)
- 15.3.2003, Tieteen ja teknologian tutkimusyksikkö tänne? mielipide, s. 4 (Antti Kasvio)
- 15.4.2003 Innovaattoreita tarvitaan enemmän kuin koskaan, talous / innovaatio (kolumni), s. 14 (Jarmo Viteli)
- 28.5.2003, Sampo yskii, kumous jatkuu, artikkelit (alakerta), s. 2 (Antti Kasvio, Kai Tarkka)

- 18.6.2003 eKorttia käytetty eniten busseihin ja ruokailuun, Tampere & naapurit, s. 11 (Jorma Huovinen)
- 29.6.2003 Rouva tietoyhteiskunta haluaa lisää yhteyksiä, sunnuntai, s. 18 (Sami Suojanen)
- 6.11.2003 Katse ylös prosentin osista, alakerta, s. 2 (Juha Kostiainen)
- 13.2.2004 E-Tampere näkyvämmäksi, artikkelit, s. 2
- 22.2.2004 Pietari ja Kaunas ottavat oppia e-Tampereesta, Tampere & naapurit, s. 10 (Aamulehti)
- 17.3.2004 Tamperelaiset pankit haluavat hiiriasiakkaita, kotimaa, s. 7 (Antero Korhonen)
- 26.4.2004 Tosiasiat tunnustaen uuteen kasvuun, alakerta, s. 2 (Antti Kasvio)
- 28.4.2004 Heureka-ilmio hakusessa, ylänurkka, s. 2 (Veikko Vuorikoski)
- 30.5.2004 Riemua Ratinassa, metallia stadionilla, ylänurkka, s. 2 (Jorma Pokkinen)
- 3.7.2004 Pienyritysten nettisivut vaisuja, talous, s. 12 (Kari Asikainen)
- 3.11.2004 eTampereen malli vietiin Liettuan Kaunasiin, Tampere & naapurit, s. 10 (Aamulehti)
- 3.11.2004 Tampere harkitsee lähtemistä kulttuuripääkaupunkikisaan, kulttuuri, s. 21 (Jenita Sillanpää)
- 10.12.2004 Oikutteleva Netti-Nyssen korvataan pian uudella, Tampere & naapurit, s. 15 (Aamulehti)
- 13.1.2005 Ikäpiste vastaa senioreiden tietotekniikkakysymyksiin, Tampere & naapurit, s. 10 (Aamulehti)
- 22.1.2005 Palkeet jäävät pois Tampereen uudesta Netti-Nyssenstä, auto ja liikenne, s. 33 (Kari Pitkänen)
- 4.2.2005 ”Asetetut tavoitteet on saavutettu”, talous, s. 14 (Eero Rautio)
- 5.2.2005 E-Tampereen loppukiri, artikkelit, s. 2
- 22.2.2005 BioneXtiin haetaan lisää vauhtia ja uutta johtajaa, talous, sivu 10 (Eero Rautio)
- 16.3.2005 Tampere aikoo luovia kärkeen luovan talouden purjeilla, talous, s. 12 (Kristiina Tolvanen)
- 12.5.2005 Lamminpääläisille aukesi tiedon valtatie, Moro, muut, s.4 (Päivi Vasara)
- 15.5.2005 eHurmio vai eFiasko?, sunnuntai, s. 22-23 (Jukka Manninen)
- 2.9.2005 Rollaattori nurkkaan ja Netti-Nyssenä ihmettelemään, Tampere & naapurit, s. 11 (Aki Taponen)
- 10.11.2005, Kulttuuri on vetovoimatekijä, vaikka sitä ei voi mitata, Kulttuuri, sivu 29 (Matti Wacklin)
- 17.2.2006 E-Tampereen henki oli vahvempi kuin liha, artikkelit, s. 2
- 17.2.2006 Tutkimus oli ykkönen, uusien yritysten synnytyks kakkonen, talous, s. 11 (Kari Happonen)

Haastattelut internetissä

- 1 Juha Kostiainen
http://www.etampere.fi/animations/Haastattelu_Kostiainen.html
- 2 Jarmo Viteli
http://www.etampere.fi/animations/Haastattelu_Viteli.swf
- 3 Jarmo Rantanen / Tampereen kaupunginjohtaja 1985–2006, eTampereen ohjausryhmän puheenjohtaja
http://www.etampere.fi/animations/Haastattelu_Rantanen.swf

Haastattelut

- 1 Juha Kostiainen / eTampereen suunnitteluryhmän jäsen, Tampereen elinkeinojohtaja 1997–2001, Kehitysjohtaja (YIT Rakennus Oy) / 21.12.2005
- 2 Jarmo Viteli / eTampereen suunnitteluryhmän jäsen, eTampereen ohjelmajohtaja, eTampereen ohjausryhmän sihteeri, professori (TAY) / 6.2.2006
- 3 Hannu Eskola / eTampereen suunnitteluryhmän jäsen, Teknologian veturiohjelmat -osaohjelman johtaja, professori (TKK) / 10.2.2006
- 4 Eero Otila / eTampereen ohjausryhmän varapuheenjohtaja, aluejohtaja (Fujitsu Services Oy) / 14.6.2006
- 5 Olli Niemi / eTampereen suunnitteluryhmän jäsen, eTampereen ohjausryhmän jäsen, toimitusjohtaja (Teknologiakeskus Hermia Oy) / 23.8.2006
- 6 Ulla Vehmasaho / eTampereen viestintäpäällikkö / 13.2.2007
- 7 Jouko Suokas / eTampereen suunnitteluryhmän jäsen, eTampereen ohjausryhmän jäsen, tutkimusjohtaja (VTT) / 8.3.2007
- 8 Susanna Ihanus / eTampere-toimiston työntekijä / 14.4.2011

Paneelikeskustelut / seminaarit

eTampereesta eteenpäin -paneelikeskustelu 9.11.2005, Elokuvateatteri Plevna, Tampere
Tehtaan valosta eTampereen loisteeseen – vieläkö eTampere valaisee? -seminaari 9.6.2010, Kaupungintalo, Tampere